

1885
1885

(Vanemad Eesti kirjanikud.)

Friedrich Robert Fählmann.

Kirjatööde kogu

I.

ENSV
Riiklik Avalik
Raamatukogu
EA 36750

Jurjewis, 1915

Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ kirjastus.

8 E. A. 0921/4 8 E 1

Дозволено военною цензурою. — Юрьевъ, 28-го янв. 1915 г.

Eesti Kirjastuse-Ühisuse „Postimehe“ trükk, Jurjewis.

Friedrich Robert Fählmann.

(1798—1850.)

Eesti 19. aastasaja teise poole kirjanduslised ja hariduslised voolud on kõige suuremal määral Fr. R. Fählmanni mõju all tekkinud ja harenenud. Olgugi, et Fählmann otse Eesti keeles vähe kirjutas, oli tema isikline mõju ometi nii suur, et see kõiki oma järgi tõmbas. Terve ilmavaade, mis kuni 20. aastasajani valitses, on Fählmanni loodud: kõik need vanad Eesti jumalad: Taara, Uku, Vanemuine, ilma kelleleta me Eestit 19. aastasaja 2-sel poolel mõteldagi ei oska, on Fählmannilt päritud. Kalevipoeg on oma põhijoontes Fählmanni oma. Fählmanni algatud töö lõpetamiseks asuski Kreutzwald Kalevipoja kirjutamise kallale. Ilma Fählmanni eeltöödeta oleks Kreutzwald vaevalt Kalevipoja kirjutamist ette võtnud. Teiselt poolt on aga Fählmann ka selle voolu vaimline isa, mille pea edendaja C. R. Jakobson oli. Seal ja teal keeleteadusliste ja grammatikaliste tööde sees toob Fählmann kõik need mõtted Eesti rahva mineviku ja oleviku kohta peaaegu sellisama karedusega ette, millega Jakobson neid esitas. Võib koguni arvata, et Jakobsonil Fählmanni selle kohased tööd mitte tundmata ei olnud, olgugi et nad trükkimata Eesti õpetatud Seltsi käsikirjade kogus seisivad.

Fr. R. Fählmanni üle vrdl.

1. R. G. Hollmann, Bei der Beerdigung Fählmann's gesprochen. Dorpat, 1850, 8°.
2. Dr. Kreutzwald, Dr. Friedrich Robert Fählmann's Leben (Verh. d. gelehrt. Estn. Ges. II Bd. 4 Heft ja eraldi) Dorpat, 1852.
3. E. Ahrens, Grammatik der Ehstn. Sprache Revalschen Dialekts. I. Reval 1853, lk. 7—8.
4. Aug. Ahlqvist, Suomi, 1855.
5. J. W. Jannsen, Dr. Fr. Fählmann. Kõne, mis „Vanemuises“ peetud, 20. sept. 1870 („Eesti Postimehe“

kalender 1871. Tartus, 1870). — Äratrükk sellest: M. J. Eisen, Tähtsad mehed I, lk. 26—46.

6. Wiedemann, Grammatik der Ehstnischen Sprache. St. Pétersbourg, 1875, lk. 16—17, 20—23, 38—42.

7. Dr. K. A. Hermann, Eesti Kirjanduse ajalugu esimesest algusest meie ajani. Jurjevis—Tartus, 1898, lk. 343—355.

8. W. Reiman, Kullakaevajad. (Eesti Üliõplaste Seltsi album I; äratrükk sealt: W. Reiman: Kivid ja killud I. Tartus, 1907, lk. 32—38).

9. W. Reiman, Friedrich Robert Fählmann. (Eesti Üliõplaste Seltsi Album IV, lk. 1—33; äratrükk sealt: W. Reiman, Kivid ja killud, I. Tartus, 1907, lk. 82—128).

10. M. Kampmann, Eesti kirjanduseloos peajooned. II. Tallinnas, 1913, lk. 21—32.

Friedrich Robert Fählmann sündis Koeru kihelkonnas Hao mõisas 20. detsembril 1798. Nõnda seisab Koeru kirikuraamatus. Tema risti peal, Tartu Jaani koguduse surnuaial, peateest paremat kätt, suurel tugeval raudristil on lugeda:

Dr. med. Fr. R. Faehlmann.

Sünd. 21. detsembril 1799.

Surn. 10. aprillil 1850.

Ja ühe paberilehekese peale on Fählmann ise oma käega kirjutanud: „Olen sündinud 21. detsembril 1799 vana ajaarvamise järele ehk 1. jaanuaril 1800 uut ajaarvamist mööda.“ Nõnda läheb Fählmanni enese ülestähendus ja muidugi selle põhjal tehtud kiri risti peal kirikuraamatu ülestähendustest lahku. Et aga kirikuraamatut tingimata usaldada võib, siis tuleb Fählmanni sündimise ajaks 20. detsembri kuu päev 1798 lugeda. Ärakirjutus Koeru kirikuraamatust, mille Koeru õpetaja A. Haller W. Reimanile saatis, käib järgmiselt:

„Aastal 1798 detsembrikuu 20. päeval Haol sündinud ja detsembrikuu 22. päeval ristitud: Friedrich Robert.

Isa: mõisavalitseja Heinrich Johann Fehlmann.

Ema: Catarina.

Vaderid: assessor von Paykul ja preili von Paykul“

Fählmanni lapsepõlv (1798—1807).

Fählmanni lapsepõlve ja nooruse aastatest teame meie ainult tema noore ea sõbra, pärastise Rakvere kooliins-

pektori Nocks'i ülestähendustest, mis Dr. Kreutzwaldil Fählmanni eluloo kirjutamisel tarvitada olivad. Seda mööda oli tema isa Heinrich Johann Friedrich Roberti sündimise ajal Hao mõisas von Paykuli herra juures mõisavalitsejaks. „Nagu nime kõla ja amet tunnistab, tütleb W. Reiman, ei olnud isa enam orjapõlve näinud. Vististi oli juba vanaisa kuidagi omale priiuse muretsenud ja paremale elukorrale jõudnud. Muidu ei oleks ta pojale Saksa värki nime Heinrich Johann pannud ega temale nii palju haridust saanud anda, et ta hopmanniks tõusis.“ Hao vanemate majas elas nüüd meie Fählmann oma esimesed eluaastad; aga veel ei olnud ta seitse aastat vana, kui tema ema Katarina tiisikuse kätte suri. Friedrichi kahest vennast käis vanem juba koolis, kuna teine, Friedrichist noorem, pärast ema surma tema hoolealuseks ja mänguseltsiliseks jäi. Ameti kohused sundisid isa suurema hulga aega iga päev kodunt ära olema, selle pärast oleksid mõlemad lapsed oma pead pidanud olema, ainult tüdruku ülevaatuse all, kui Paykuli perekond mitte neid oma hoolitsemise alla poleks võtnud. Mõlemad lapsed olivad nüüd päevad otsa v. Paykuli ainukese tütre Karoline seltsis, kes Friedrichiga pea ühe vanune, tädide ülevaatuse all üles kasvas.

Sellel ajal hakkas Friedrich ka lugemist ja Saksa keelt õppima. Hr. Paykul ise õpetas teda nendes asjades, kuna poisikese head vaimuanded teda huvitasivad. Omavanuste seas paistis ta juba sellel ajal oma mehise ülesastumise ja kindla tahtmise jõuu poolest silma, kuna ta neid, kes temaga võistelda katsusivad, lühidalt sõnadega: „Ära, ära, teie ei saa minule järele!“ eemale tõrjus. Herra von Paykuli vennatütar preili Helene von Paykul, kellelt need teated olemas, toob veel mõne väikese juhtumise Friedrichi elust sellel ajal ette, mis iseenesest küll tähtsuseta, kuid selle poolest huvitavad, et nad pärastisi Fählmanni elujuhtumisi meele tuletavad. Kord istus Helene maja ees trepi peal, kuna poisike trepi alumisel astmel suure õhinaga liiva ja tuhka paberikotikestesse puistas. Küsimise peale, mis ta teeb, vastas poisike: „Ma valmistan arstirohtusid, minust saab arst.“ Friedrichi isa, kes parajasti juhtus mööda minema, hüüdis noomivalt: „Mis? Või arst? Sinust saab sepp!“ Poisike pidas isa sõnu tõeks ja hakkas nüüd tõendama, et temast sepp saavat, ja kaua aega hüüdsivad noored ja vanad teda nalja pärast „meie sepaks“.

Poisikese huvitust arstiteaduse vastu võis küll Hao mõisa koduapteki äratada. Arstirohtudega talitamine oli

von Paykuli perekonnas, nagu sellel ajal ka mitmes teises mõisniku perekonnas, harjunud viisiks nii hästi haigete kui tervete juures ja arstirohu klaasikesed ja karbikesed ei tohtinud pea kunagi laualt puududa. Hao mõisa omanik püüdis mitte ainult oma, vaid ka naabri mõisate talupoegadele haiguste juures nõuu ja teoga abiks olla. Armulised preilid olivad abiks mitte ainult rohtude valmistamisel, vaid preili Helene ilmus tihti ka külasse inimestele kätte juhatama, kuidas arstirohtusid tarvitada. Kui ta nüüd mõnel ilusal kevade ehk suve päeval koduarsti eeskirjadega ja mitmesuguste karastustega haigete juure külasse läks, oli Friedrich harilikult klaasikeste ja potikestega tema kõrval. Tee peal jooksis ta mardikatele ja liblikatele järele, korjas tee äärest lillesid ja pani oma kaaslast oma lühikeste teravamõtteliste tähendustega tihti imestama. Aeg ajalt ilmus koduarst Dr. Heimberger, kes poisikesele oma halva Eesti keele väljaütlemisega suurt lõbu tegi. Haruldaselt hea mälestusega ja lähelepanemise andega poisikese eest ei jäänud midagi sellest märkamata, mis inimesed tegivad ja kudas nad toimetasivad; ta kuulis haigete kaebusi ja nägi, kudas neile püüti abi anda. Ei ole siis ime kui ta ise tahtis arstiks saada. Väikesi, surnud loomakesi, muttisi, hiiri, armastas ta lahti lõigata, et näha, kudas nad seest on. Selle uudishimuga ühendas ta suurt armastust looduse vastu.

Ilus Hao mõisa kaunis suure oja kaldal, oma põldude, aasade ja metsadega jättis enesest Friedrichile terveks eluajaks kõige parema mälestuse järele. Terve ligem ümbrus uuriti siin maadeteadliselt ja loodusteadliselt põhjalikult läbi. Igapäevased jalutuskäigud olivad jõe ääre, veski juure ehk lähedasse kuusemetsa, kus palju mustikaid kasvas. Jõe sillalt vaadeti ahvenate ujumist ehk püüti neid õngega; veski juures püüti kivi- ja lutsukalu ja korjati veest siledaks õerutud kivikesi.

Kodu, mõisa õues olivad oma lõbud. Mõisa õue oli igast küljest majadest ümber piiratud; siin mängisivad noored suvel kurni ehk viskasivad ketast. Vana herra istus ise harilikult oma perekonnaga suurel trepil ja vaatas noorte mängu pealt, kuid mõni kord tuli ka temal lust oma osavust mängus näidata.

Pühapäeva õhtuti kogusid ligida küla noored inimesed mõisa trepi ette, kus siis vana Tooma torupilli järele tantsi ehk mõnesuguseid laulusid lauldi. — Sarnaseid etenusi tuli iseäranis talve õhtutel tihti mõisa tööliste tubades ette. Siin ämarates, nõrgalt valgustatud ruumides avas

ennast esimest korda põnevalt kuulavale poisikesele imeilus, saladusline muinasjuttude maailm. Ilma nende sügavamast tähendusest aru saamata hoidis ta tundmused, mida need temas sünnitasivad, elavalt alal ja see juhatas temale tee kätte, mille peal ta hiljem sügavamast rahva hinge põhjast varandusi ilmale tõi, mida enne seal keegi ei olnud aimanud. Tema meelepidamine oli imeliselt hea, mitte ainult sisu vaid ka jutustamise viisi pidas ta meeles ja võis kuulnud muinaslugu tihti sõna sõnalt edasi jutustada.

Isa majas nägi ta ainult lahkeid nägusid. Isa ei kõnelnud lastega peaaegu mitte kunagi teisiti kui lahkelt naeratades. Juba ligi kuuskümmend aastat vana, aga veel tugev mees, astus ta teist korda abielusse, mille läbi Friedrich hea võõraema ja hiljem ka hulga vendasid ja õdesid sai. Lõbusa iseloomuga vanake oli ilmasüüta naljahammas, kes kõige heastüdamisemalt ligema ja kaugema ümbruse nõrkusi pilkas. Tema armsamad asjad olivad paar toredat hobust tallis, hea klaas õlut ja, kui võimalik oli, kaardimäng; aga ühtegi neist asjadest ei armastanud ta nõnda, et see kireks oleks muutnud. Ka oma ärireisidest, mida ta oma nooremas eas kammerherra von Bergi ülesandel Pommerisse ja Schonenisse oli teinud, teadis ta mõndagi lõbusat jutustada.

Fählmanni kooliaeg (1807—1827).

„Onu“ Wenzeli juures Löwoldes (1807—1809).

Juba oma 9. eluaastal lahkus ^{Siisvalla nimega} Fählmann isamajast, kuna teda „onu“ Wenzeli juure Löwoldesse kooli pandi. „Nüüd algas, jutustab Nocks, minu vanemate majas korrapidamise ja istuma õppimise kool, kus meie väikesed poisikesed tervest ilmast lahutatud pidime õppima kuus pikka tundi kitsas toakeses istuma. „Onu“, nõnda pidime meie lapsed teda nimetama, oli väike päkapikumees Shakespeare „Suveöö unenäost“, kohutava väljanägemisega ja ometi ka imelise külgetõmbe jõuga, mis meid lapsi vabatahtliselt tema ümbrusesse sundis, nagu päike rändavaid tähti. Ma pean natuke tema isiku juures peatama, et tema koolist võimalik oleks aru saada, ja tema kooli juures, et neist mõjudest, mida see sünnitas ja mis väga kaugele ulatasivad, aru saada. „Onu“ ei olnud mitte palju üle kolme jala pikk, sest et tema jalad juba noores eas kõveraks olivad jäänud. Nad kandsivad teda vaevalt ja käik üle toa nõudis suurt vaeva. Peaaegu oma terve eluaja oli ta oma koha peal istudes mööda saatnud. Aga siin oma tooli peal nägi ta päris tore mees välja, kuna ta pea ja

keha täie mehe omad olivad ja tema nägu ja olek meie väikeste keskel tarvilist auukartust äratas. Ühe klaasivabrikandi perekonnaga, kelle liige ta oli ja kes Braunschweigist oli tellitud, oli ta väga noorelt Eestimaale tulnud ja kui ta vennad oma kohad hiljem käest ära olivad annud, oli ta mõisatesse koolmeistriks ja kirjutajaks jäänud, mis ametid ta ka oma surmani pidas. Küll oli ta enese õppimine kehv olnud, aga tal oli ilus käekiri ja vahest on Fählmann oma tugeva käekirja just temalt omandanud. Õigekirjutusest sai ta nii kaugele aru, et suuri tähti vahel sekka kirja ilustamiseks tarvis olevat, aga tal oli omadusi, mille pärast mitmedki laste kasvatajad tema peale kadedad võiksid olla. Kehaline viga oli teda vara kannatlikuks õpetanud ja, kuna ta suurema osa aega laste keskel mööda saatis, mõistis ta väga hästi nendega ümber käia ja nende üle head mõju omandada. Ta jutustas heameelega lugusid, ja neid painati temalt alati. Seal kuulsime meie mõnegi Saksa muinasloo lendavatest madudest, vahvast Florenzist, keiser Oktavianusest, ilusast Magelonest jne. ehk ka ajaloolistest isikutest, suurest Makedonia Aleksandrist, Kaarel kaheteistkümnest, vanast Pritsust ja Suworowist, Hussist ja Luterusest, tihti küll kõige imelisemalt ära segatud, aga seda põnevama sisuga, sagedasti parajail juhtumistel, nõnda näituseks Märdi päeval ja pikkadel talve õhtutel. Kui „onu“ helmeid vabritseeris, jutustas ta mõndagi klaasivabrikust, Saksa leidustest jne. Sügisel õpiti looduse teadust linnupaelu korraldades, talvel liimpilpaid välja pannes.

Peale Wenzeli elutarkuse olivad ka aeg ja koht niisugused, et mõndagi näha ja kuulda võis. Tihti olivad Löwoldes käsitöölised ametis ja meie võisime siis vaadata, kudas nad töötasivad. Mõisa oli sel ajal üks kõige ilusamatest tervel maal. Siin oli suur aid, park, kus palju vett oli, triiphooned, lilleväljad, uhked hooned iga sugu ilustuste ja sammaskäikudega. Keset hoovi seisis Herakles, keda meie Simpsoniks hüüdsime; pargis Adama ja Eeva silma all käisime me suplemas. Ehk me pistime pead silmapilguks pildisaali, kus Cook'i surm, Türgi saatkond või Prantsuse revolutsiooni mehed seintelt vaatasivad. Selle aja sisse langesivad parajasti Napoleoni sõjakäigud ja viistist ei leidnud kuskil Europas nurgakest, kuhu teated lahingutest poleks tungida jõudnud. Meie kuulsime Austerlitsi ja Eylau lahingutest, prantslastest ja inglastest, ja Vene vägede vahvusest. Meie algkool tegi meile võimalikuks hiljemine koolis ennast kergeste orienteerida, kuna meil

asjade vastu huvitus oli, mis kaasõpilastel puudus, kes asju endid ei tundnud. Meie olime näitliku õpekursuse läbi teinud, ilma et meie kooliõpetajal selle jaoks mingit plaani oleks olnud, kuna ta vististe ei Rousseaut ega Pestalozzist midagi ei olnud kuulnud. — Vabavaimsure vastu, mis sell ajal seltskonna alumisteski kihtides haiglaselt võrsus, pidas meie kooliõpetaja ennast tõsiselt. Ta ei nihkunud kirjatähe juurest. Ise ei olnud ta küll kuigi suur piiblitark, aga oma elutarkusega juhtis ta meid, kus tarvis oli, ja majaema toetas teda seal juures truult kaasa. Friedrichi vanem vend Karl, kes kooli vaheajal linnast maale oli tulnud, ei meeldinud vanakesele põrmugi, ja meie pidime tema teravat arvustust pealt kuulama selle üle, kudas noored inimesed mitte ei pea olema.

Kitsad olud isa majas mõjusivad selle poolest heategevalt, et nad meid kergemeelsuse eest hoidsivad. Seda peeti hoolega silmas, et auupaklik oldaks, ja onu ei kaotanud oma auuväärsusest midagi meie silmis, kui ta oma ühevormilise elamisele mõni kord üht või teist lahutust otsis. Mõni kord tegi „onu“ viiuliga katseid, siis kuulasime meie tema fantasiaid ja „Dessauerit“. Ülepea püüti meid võimalikult halbade mõjude eest hoida; selle vastu võisime meie näha, kudas mõndagi head tehti, nii, näituseks, vaestele abi anti. Sel ajal olivad rasked nälja aastad, iseäranis Tartu kreisis; salkades rändasivad lapsed armu paludes maad mööda ümber. Hao mõisas toideti neid õnnetumaid tosinate viisi von Paykulli perekonna poolt.

b. Rakvere alg- ja kreiskoolis (1809—1814).

Löwoldest astus Friedrich 1809 Rakveresse elama, kuna ta sealsesse linna algkooli sisse astus. Lühikese ajaga küpsetati ta siin tegelik-mehaaniliste harjutuste abil kreiskooli jaoks valmis. Algkooliõpetaja Schmidt, kes oma noore põlve aastad ühe Riia kaubamaja kontoris oli mööda saanud, oli mitmesuguste eksiteede kaudu viimati Rakveresse sattunud ja siin kooliõpetajaks saanud. „Onu“ Wenzeli omadustest ei olnud tal kibetki. Natuke rohkem haritud kui Wenzel, tarvilisel korral teataval mõõdul koguni elumees, täitis ta nagu kaupmees punkti pealt oma ametit, pidi vallatumad poisid kindla valvuse all ja luges oma elu ülesandeks oma õpilasi nii kaugele viia, et nad vabalt lugeda, komma ja punkti juures tarvilist aega kinni pidada, teataval mõõdul õigesti kirjutada ja lõpu-eksamil künrapikkuse jagamise ülesande kõige lühema aja jooksul val-

mis teha oskaksivad. Seltskond ja ülemus olid temaga rahul; sest ilma pikema kõrvalekaldumiseta seadis ta nii mõnegi poisi terve elu jaoks mundrisse.

Veel sell samal aastal võeti Fählmann kreiskooli vastu. Algusest peale paistis ta siin oma isetegevuse ja virkuse läbi silma, nagu tsensuuri raamatus tema kohta tehtud kiitvad märkused tunnistavad. On aru saadav, et tema heade annete juures tema edasijõudmine suur oli. Ka selleaegne õpeplaan võis tema vaba edenemisele ainult kasulik olla. Pähä õppimist ei olnud kuigi palju, olgu siis seda ja teist keelte asjus. Friedrich asus kõikide õpeasjade kallale, mis temale osalt täitsa uued olid, suure tahtmise jõuu ja heade tagajärgedega. Seda, mis ajaloo üle tunnis oli jutustatud, töötas ta oma vabal tahtmisel kodu ümber, paksusi heftisid puhtas ilusas käekirjas täis kirjutades. Operaamatut nähti sell ajal õpilaste käes väga harva. Geometrias sai ta nii heade tagajärgedega minu kooliõpetajaks, et ma peagi kirjalikult nõutavaid tõendusid ise hakkasin leidma ja kokku seadma. Juba sell ajal armastas ta lugeda ja tihti võis teda raamatute kallal näha. Ühe puruvana katki rebitud taimede raamatu, mida ma Rakveres tihti tema käes nägin, leidsin ma pärast tema surma veel tema raamatute hulgast. Rakvere kreiskoolis võis arvata, et temast taimeteaduse armastaja saab; aga metsas vabalt kasvavate taimete ligemaks tundma õppimiseks ei pakkunud õpetus koolis mingit abinõuu. Hilja õhtuteni istus ta raamatute kallal, mis tema selleaegsele leivaisale parkalmeistri Rohlederile, kelle majas ta elas, muret poisikese kehaliku tervise pärast sünnitas, mille üle valvata auus meister oma kohuseks pidas, nõnda et ta poisikest pidi tihti sängisse sundima. Siin majas õppis Friedrich uusi olukordasid tundma, iseäranis nimelt zunfti olusid. Siin piirasivõd teda käsitöölise päritud viisid ja kombesid ümber. Reisija sell, kes Daani maani oma reisidel oli ulatanud, teadis ka Viini vorstidest ja Ungari veinist üht ja teist jutustada. Mõndagi head külge õppis ta selles Saksa kodaniku ja meistri majas tundma, aga ka mõndagi nõrka külge, ilma et viimased tema peale halba mõju oleksivad avaldanud. Suurt head meelt sünnitas temale aid, kus toredad õunad kasvasivad ja kus ta mõndagi aedniku kunstist omandas.

Ehk ta küll aega väga hoolikalt tarvitas, leidis ta siiski ka võimalust kaasõpilaste lõbustamistest osa võtta, mis aasta aegade järele mitmesugused olid. Talvel meelitas järsk lossimägi, mis linna aidade kõrval oli, kelguga alla sõitma ja lumepalli mängima. Kool omalt poolt ei

pannud õpilastele kaugeltki mitte liig suuri nõudmisi ette; peaasi oli: noorus pidi kehaliselt terve püsima. Suve õhtuti käidi metsas jalutamas, kui Ivan Petrovitsch Sommer, Vene keele kooliõpetaja ja suur nooruse sõber, mitte mängusid toime ei pannud. Ülepea viibis Sommer alataasa noorte keskel ja mõtles igasugust nende lõbustamiseks välja. Kuid peaasi oli tal selle juures Vene keel, mida poisid mängides pidivad ära õppima. Tema juhatusel panivad õpilased koguni mõned väikesed venekeelsed näitemängud toime. Fählmann võttis neist mängudest küll vähem osa, aga hoopis kõrvale ei jäänud ta mitte. Kui tal hiljem, kooli vaheajal juhtumist oli Tallinnasse reisides teatrisse saada, ehk kui mõni rändaja näiteseltskond Rakveresse juhtus tulema, siis püüdis Fählmann iga kord sarnast juhtumist tarvitada. Tihti istus Fählmann Rakvere lossimäel varemete keskel ja mõtles vahest juba siis möödäläinud aegade üle järele, ilma et ta vastuseid oma küsimistele oleks leidnud. Daani valitsuse aeg Tallinna maal, mõned vanad jutud Rakvere lossi ajaloost äritisivad vähemalt ettekujutamise võimu. Tähtpäivil oli lossimäel tihti kreis- ja algkooli õpilaste vahel jõuuharjutusi, kust siis õnnelikud võitjad, mõnest võitluses saadud sinisest muhust hoolimata, hõisates koju pöörasivad. Kõigist lõbudest, mis koht pakkus, võttis aga Fählmann ainult nii palju osa, kui vali kohusetunne teda lubas, iga kord Dic cur hic (üttele, miks siin oled) meeles pidades. Tema heftid pidivad alati korras olema, kirjalised tööd alati õiged, vigasid teha ei lubanud ta endale mitte hea meelega. Kui kord Prantsuse keele ümberpanekus kooliõpetaja temale vea oli alla tõmmanud, mida Fählmann veaks ei tahtnud pidada, sest et tal põhjus selge ei olnud, ja vastu vaidlema hakkas, sai kooliõpetaja pahaseks ja keelis kõik seletused ära. See oli ka ainukene kord kooliõpetajal tema peale pahane olla. Iga tahes ei olnud sellel juhtumisel mingit mõju pärastise peale. Teiselt poolt peab Fählmanni kohta tähendama, et ta kunagi oma kooliõpetajatest halvaste ei kõnelenud, ei koolis aga hiljem, kui ta oma kooliaega meele tuletas, ehk ta muidu küll halbu õpetamise viisisid käredate laitis.

d. Tartu gümnasiumis (1814—1818).

Aastal 1814 astus Fählmann Rakvere kreiskooli küpsuse tunnistuse põhjal Tartu gümnasiumi alamasse klassi, milleks sell ajal tertia, s. o. praegune viies klass oli. Siin leidis ta kohe seltsimeeste ja kooliõpetajate keskel lugupidamist enda vastu. Mina, jutustab Nocks, astusin alles kaks aastat

hiljem gümnaasiumi ega saanud temaga enam ühes klassis olla, aga me elasime ühes toas nii kaua kui ta ülikooli astus. Siis lahkusime meie, saime aga pea igapäev kokku nii kaua kui ma Tartus olin. Et ma palju hiljem Tartusse läksin, tuli sellest, et ma endale uued plaanid olin ette seadnud. See taganemine endiselt teelt ei meeldinud Fählmannile sugugi. Juba poisikesena oli ta iga kord minu peale pahane, kui ma millegi uuega tuttavaks saades oma ettevõtteid muutsin.

Ehk meil küll tihti suure puudusega võidelda tuli, ei lõdvendanud see põrmugi meie meeleolu ja meie olime heas tujus ka siis, kui talvel ahjuküte puudus ja päevased söögiosad kippusivad üleliia kokku kuivama. Sarnased ajad olivad harilikult viimased nädalad enne kooli vaheaega. Tähtsamad söögiained võtsime meie naabruse pagari käest võlga, hallika vett tegime mõnikord siirupiga magusamaks, vahel sekka, olgugi harva, ilmus koguni heeringas meie lauale.

Sarnane eluviis leidis imestamist ja lugupidamist ühe kolmanda gümnaasiumi õpilase Karl P. poolt, kes ennast meiega ühendas, ilma et ta selleks just sunnitud oleks olnud, sest et tema vanemad kaunis jõukad inimesed olivad. Ta oli juba mõnda pahandust korda saatnud ja lootis, et ta mõistlikumaks saab, kui ta meie eluviisi omandab. Kahjuks ei läinud temal see lootus mitte täide; ta lõi küll hulga raha ja aega läbi, ei saanud aga mingit mõistlikku sihti kätte. Üks hädaohtlik veealune kalju oli temal kõige pealt konditorei; Fählmanni eeskuju jättis ta siin tarvitamata, keda ma kunagi kuskil restoranis ega konditoreis ei näinud. Ülepea jättis Fählmann kõik raha eest saadavad lõbustused kõrvale, kuna ta sunnitud oli iga kopikat hoidma. See ei olnud mitte kitsidus, aga selle läbi oli võimalik, et tal alati raha leidis ja et ta seltsimehigi kitsikuses võis aidata, mida ta iga kord kõige suurema lahkusega tegi. Selles nagu ka mitmes muus asjas näitas ta neil aastatel, millal noorus harilikult kergemeelne on, suurt iseloomu kindlust, õigluse tunnet ja sügavat kombelist tõsidust. Kord leidis ta koolisõbra juures raamatuid, mis ühest laialikantud raamatukogust pärit olivad. Fählmann ei jäänud enne rahule, kui raamatud oma õigesse kohta olivad tagasi antud. Tema kooliseltsiline Tartu gümnaasiumis Guido von Liphart avaldas kord hiljem Fählmanni kohta: „Ta oli juba koolis nii puhas ja suur mees, et me kõik teda armastasime, aga ka kõige suuremat auukartust tema ees tundsim. Kui me teda, nagu see õige sagedasti

juhtus, keerulistes tüliasjus kohtumõistjaks kutsusime, siis oli tema otsus ainuke mõõduandev, keegi ei julgenud selle vastu sõna lausuda.“

Nii kaugele ulatab Nocks'i jutustus.

Oma kauast õhtul ülevalolemist ja sängis lugemist ei harjutanud Fählmann enesest mitte ära, ehk ta muidu küll oma raudse tahtmisega kõik võis korda saata. Õpetaja Hollmann jutustab, et Fählmann noores eas väga kogeelenud, kuid sekundas (6-as klassis) oli ta seda võrt oma tahtmise jõuu kokku võtnud, et ta 14 päeva pärast pika laulu võis peast üles ütelda, ilma kordagi kogelemata ja hiljem ei kogelenud ta enam kunagi.

Aega pidas ta kalliks ja tarvitas seda koolitööde valmistamiseks. Väheste ülejäänud aja tarvitas ta lugemiseks, ehk ta tegi ärakirjutamise töösid, millega ta oma rahalist seisukorda natuke parandada katsus. Iseäranis palju töötas ta vanade klassika kirjanikkude kallal, tema armsam kirjanik oli Horaz, kelle laulusid tal palju iseenesest pähä jäi, ja ta mõistis neid jutu sees parajal kohal tarvitada. Ainult pähäõppimine oli tal vastumeelt ja nõudis talt palju vaeva.

e) Ülikoolis 1818—1827.

Ülikooli astudes hakkas Fählmann arstiteadust kuu-
lama. Siin oli esimene, kes tema lugupidamise võitis, anatomi-
a professor Cichorius. Fählmann vaatas üle pea rohkem
tuuma kui koore peale ja leidis varsti, et Cichorius oma
inimlistest nõrkustest hoolimata tubli teadusline jõud oli.
Omalt poolt märkas professor peagi oma alalises kuulajas
suurt armastust asja vastu ja varsti oli Fählmann tema
armsam õpilane. — Iseäranis hea vahekord tekkis selle-
aegse Tartu kõige kuulsama teaduslise jõuu Johann Fried-
rich Erdmanni ja Fählmanni vahel. Erdmannil oli osavust
oma kuulajate hulgast ruttu ja eksimata kõige tublimad
isikud üles leida ja see läks tal ka Fählmanni juures korda,
ehk küll Fählmanni tagasihoidlik kinnine iseloom seda
raskendas. Aga Erdmann märkas pea lihtsa koore alla
peidetud sisu ja kaua ei kestnud, kui õpetaja ja õpilase
vahele kõige südamlikumad sõpruse sidemed tekkisivad,
mis kuni elu lõpuni katkendamata püsisivad. Erdmanni
vaim ja mitmekülgne haridus täitsivad Fählmanni esite
auustamise ja imestuse tundega, ühtlasi äratasivad temas
aga ka pühdmist kõigest jõuust oma täniseid teadmisi
laiendada ja õpetaja lugupidamist ikka rohkem ära tee-
nida. „Erdmanni kliiniku õpetamisel, tunnistas kord Fähl-

mann, leidsin ma oma suureks ehmatuseks, kui vähe ma tean, ja ma töötasin nüüd päevad ja ööd läbi, et ennast täiendada. See oli ka päris põhjus, miks ta lõpueksamite tegemise, mis tal ette oli võetud, mitmeks aastaks edasi lükkas. Ta ei tahtnud mitte ainult seda teada, mis eksamineerijaid oleks rahustanud, vaid ta tahtis ka oma teaduslise tubliduse poolest oma kaaselanikkude keskel lugupeetud ja iseseisvat seisukohta endale võita.

Erdmanni kõrval oli selleaegne naistehaiguste professor Deutsch, kes soojalt Fählmanni toetas ja kellega Fählmann ka pärast ülikooli lõpetamist alati heaks sõbraks jäi.

Kaugelt suurema hulga aega tarvitas Fählmann arstiteaduse omandamiseks, mida ta oma elusihiks oli valinud. Aga tema teadusejanune vaim ei leppinud ainult sellega ja heameelega tarvitas ta seda või teist vahetundi päeval, et päris arstiteadusliste kõrval ka muid ettelugemisi kuulata. Nõnda kuulas ta hoolega ettelugemisi mõtteteaduse, keeleteaduse, koguni usuteaduse üle, nimelt professorite Jäsche, Morgensterni, Ewersi ja Hetzeli juures. Elavat huvitust tundis ta keeleteaduse ettelugemiste, iseäranis keelte võrdlemiste kohta; mitte vähem ei huvitanud teda kirjandus ja nimelt luuletused. Morgensterni juures kuulas ta asthetikat ja ettelugemisi Nibelungide ja Fausti üle.

Klopstocki, Goethe ja Schilleriga oli ta juba gümnaasiumis palju tegemist teinud. Nüüd püüdis ta nii palju kui aeg lubas, ka teiste paremate Saksa kirjanikkudega ennast tutvustada ja tarvitas selleks agarasti ülikooli raamatukogu. Aga romaanide kallale ei julgenud ta asuda, kuna ta naljatades tähendas, ta hoidvat selle lõbu oma vanade päevade jaoks, kui ta kord oma loorberidele puhkama jääb.

Koolivaheajad suvel ja talvel saatis Fählmann oma esimestel ülikooli aastatel alati Hao mõisas Paykyllite juures mööda, kus tema kui perekonna liikme peale vaadeti ja kus noored ja vanad teda armastasivad ja temast lugu pidasivad. Kodulik ärklituba ja lusthoonekene aias varjasivad vaheldamisi mõlemaid sõpru Fählmanni ja Nocks'i, kes niisama lahket vastuvõtmist Haol leidis. Siit võttis Fählmann igale poole uurimise teekondasid ette, et oma rikast rahvaluule tagavara, mida ta oma mälestuses alal hoidis, veelgi täiendada ja laiendada. Niisugustel kordadel astus ta kõige armsamine lihtrahva sekka, mõni kord mõisa teenija riides, ja kuna ta rahva kombeid ja kõneviisi väga hästi tundis, võis ta nii hästi oma osa mängida, et keegi palju tema kohta kahtlust ei tundnud, veel vähem

tagasihoidlikuks sai, nagu see herraste ees harilikult sündis. Siiski olivad inimesed kord haisu ninasse saanud ja Fählmann oleks vahest, nagu ta ise jutustab, tubliste krae vahele saanud, kui üks vana emakene teda mitte õigel ajal poleks hoiatanud.

Nagu Fählmann juba poisikesena oma jõudu mitmesuguste turniharjutuste abil oli karastanud, nõnda püüdis ta seda ka ülikoolis. Kuna korraldatud turniharjutused sell ajal üle pea puudusivad, püüdis ta ise neid välja mõelda, tõstis sirgelt hoitava käega suuri raskusi, tegi jalgadega, mis tal looduse poolest juba väga painduvad olid, mitmesuguseid liigutusi. Sarnaste harjutuste läbi oli ta omale suure jõuu nimelt kättesse omandanud. Tema nõrga kehaehituse juures ei võinud võõras aimatagi, missugune jõud temal käte sees oli, ja üliõpilase põlves ning hiljem elus tegi temale palju lõbu teistele sellega ootamatusi sünnitada. Kord oli ta tüseda kehaga sepal, kes oma suure jõuga hooples ja üleõla tindimäärijate otsa vaatas, sõbralikul Jumalaga jätmisel kätt nõnda pigistanud, et see valu pärast karjuma hakkas. See jõud käte sees aitas teda tihti kimbatusest välja, kui vaja oli mõnda liikmest läinud luud tagasi seada, mida ta siis ilma kellegi abita, ainult oma sõrmede jõuga, jälle paigale seadis. — Ainult kui jala-käija ei suutnud Fählmann kuigi palju toime saata, mis vahest tema liig paljust istumisest tuli.

Majanduslistel põhjustel hakkas Fählmann ülikooli astudes Dr. Monkewitzi laste õppimise üle valvama ja sai selle eest korteri ja söögi. Et see aga teda tema otsekohese töö juurest eemale tõmbas, andis ta selle koha pea jälle käest ära, et parem kehvalt läbi ajada kui oma kallist ajast midagi kaotada. Ta üüris nüüd Nedatzi majasse toakese, kuhu ta kuni ülikooli lõpuni jäi. Sängi, laud, kaks tooli täitsivad väikese ruumi peaaegu täitsa, seinal olivad raamatud ja heftid, nurgas ühe päritud luukere osad. Väikene abiraha, mida ta kodust oli saanud, jäi ära; isal ei olnud enam võimalik teda toetada. Kuid Fählmanni õnneks pakkus auus Nedatz, sellest hoolimata, et ta ise kehvalt elas, toakese ja söögi temale nii kauaks võla peale, kuni ta ülikooli lõpetab. Nüüd tundis Fählmann ennast kõigist majapidamise muredest vaba ja võis kõik oma jõuu ja aja õppimise peale tarvitada.

Professor Erdmann avaldas, nagu juba tähendatud, Fählmanni vastu tõsist sõprust ja piiramata usaldust. Kui ta 1823. aastal Tartust lahkus, et Dresdenis kuningliku ihuarsti ametisse astuda, jättis ta suurema hulga oma haigeid

Fählmanni hooleks ja soovitas teda arstiteaduse osakonna ees tungivalt oma järeltulejaks. Seal ei võinud siis teisiti olla, kui et terve Tartu linn tagasihoidlikku noortmeest, kelle väljanägemises midagi silmapaistvat ei olnud, tähele hakkas panema.

Just sellel ajal, kus kõikide silmad tema poole olivad pööratud, tabas teda valus löök. Naisterahvas, keda ta terve nooruse vaimustusega tõsiselt ja sügavalt armastas, kes peaaegu tema silma all oli üles kasvanud, langes kiire tiisikuse ohvriks. Fählmanni tulevase õnne ilusam unenägu kanti tema armsamaga hauda. Sügavaste põrutatud läksivad temal nüüd nädalad ja kuud vaikes leinas mööda, enne kui ta jälle ennast koguda suutis. Selle esimese armastuse mälestus jäi temas kustumata. Iga aasta pidi aidnik tema armsama sünnipäevaks uhke lillekimbu tooma, millega ta kirikuaiale sõitis, et armsama hauda ehtida. Selle oma esimese armastusele ongi pühendatud tema „Piibu jutt“.

Aastatel 1824, 25. ja 26. oli suur osa Tartu vaeseid Fählmanni arstida. Ehk Fählmanni rahaline järg küll kehv oli, lükkas ta iga tasu, mis vaesed inimesed temale arsti abi eest pakkusivad, tagasi ja võttis ainult nende käest, kellest ta teadis, et neil see maks mitte raskusi ei sünnita. Sellesama põhjusemõtte järele toimetas ta ka hiljem, tegeva arstina olles. Tema sõbrad käisivad temale kõvasti peale, et ta rutemine ülikooli lõpetaks ja tohtri eksami ära teeks, aga kui kord Helene von Paykull temale nendesamade noomitustega kallale läks, vastas Fählmann temale: „Minu preili, ärge soovige seda veel mitte! Kui see võimalik oleks, siis viibiksin ma veel kaks korda nii kaua sellel laiakdasel teaduse väljal, et siin õppida ja koguda, ja peaksin siiski lõpuks häbiga tunnistama, et minu lõikus liig kehv on olnud.“

Tänini ei kuule meie midagi sellest, et Fählmann kudagi ennast eestlasena oleks tundnud, seda vähem et temast kunagi Eesti kirjanik võiks tõusta. Tõsi küll, teda huvitasivad rahva jutud ja laulud. Juba lapse põlves kuulis ta neid tihti mõisa töolistelt, ülikooli vaheaegadel püüdis ta, nagu me nägime, rahva keskel rännata, et rahvast tundma õppida, kuid üleüldiselt ei ulatanud see huvi vistist kaugemale, kui ühele hästi haritud ja heasüdamlisele sakslasele omane ja loomulik. Fählmanni tänine kasvatus oli täiesti Saksa herraste oma, kõik tema huvid olivad sakslaste seas, kust ka pea kõik ta kooliseltsilised pärit olivad. Vaevalt võis Fählmann tänini selle mõtte

peale tulnud olla, et ta ainult sakslaste armust sakslane on ja et tema õige koht eestlaste keskel. Sellepärast kuuleme ootamatalt, kui Kreutzwald omas Fählmanni eluloos meile korruga teatab, et 1825. aasta lõpu poole Fählmann oma kasinatel vaba tundidel puhkamiseks Eesti keelega ja kirjandusega hakanud tegemist tegema. „Ligemaks põhjuseks sellele olivad lugupeetud õndsas praost Masingi rahvakirjad, milles esimest korda puhas rahvakeel ilmub... Varemine olevat Fählmann, nagu Nocks jutustab, ainult seda võrd Eesti asjaga tegemist teinud, et ta aegajalt mõnes eestikeelses kaksikvärsikeses (Distichon) oma õnne kat sunud. See huvitus Eesti asja vastu sai ka põhjuseks, et Fählmanni ja nende ridade kirjutaja (Kreutzwaldi) vahel ligem tutvus tekkis, kuna tema rahvalaulude kogu Fählmanni tähelepanemist enda peale oli tõmmanud.“ Igapidi tuleb aga kahetseda, et meil midagi ligemat selle kohta teada ei ole, missugused otsekohesed mõjud selle juures tegevad olivad, et Fählmann oma 27. eluaastal tõsisemalt Eesti asjaga hakkab tegemist tegema.

Kaudsed mõjud on meile igatahes tuttavad. W. Reiman (Kivid ja killud I, lk. 96) loeb neid terve rea üles: See oli „värskel priiuse õhk, mis Prantsusemaalt kõige pimedamate nurkadeni välja voolas ja ka meie kodumaa paremate poegade paled õhetama pani. 1817. jõudis priius Fählmanni kodukohta, 1820. meile. Uut ilukevadet oodati rahvale, uut ilukevadet ka rahva vaimule... Rosenplänter trükib juba gümnasiumidele Eesti keele õperaamatud valmis; Luce asutab Saaremaal Eesti keele harimise Seltsi, Rosenplänter ajakirja; Masing sunnib „Originalblätterite“ (Alguslehtede) kaudu südasaksu Eesti keelt õppima ja lugema; vanem Oldekop ja Roth, pärast Masing, hakkavad Eesti keeli ajalehte välja andma. Kuidas pidi see kõik elava nooremehe pääle mõjuma, mis suuri lootusi rahva parema käekäigu kohta äratama!“

Fählmanni tegevus kuni Õpetatud Eesti Seltsi asutamiseni (1827—1838).

Peale selle, kui Fählmann ülikooli hiilgavalt oli lõpetanud ja 1827. aasta lõpu poole arstiteaduse tohtri eksami ära teinud, hakkas ta kohe tegelikult arstiks Tartus, või õigemine jätkas juba varemine alustatud tööd uue nime all edasi. Vaevalt on kellegil teisel alustajal noorel arstil nii suurt abitarvitajate hulka kohe alguses olnud, kui Fählmannil. Ei kestnud kaua, siis olivad kõik Tartu apteegid tema arstirohu sedelite kallal alalises töös; abitarvitajad ei

võinud tihti Fählmanni muidu kätte saada, kui apteekides järele kuulates, kus linnajaos ta oma viimased sedelid oli kirjutanud, et siis seal teda otsida. Sellest hoolimata, et abitarvitajate hulk nii suur oli, oli rahaline sissetulek alguses kaunis kehv. Kui Fählmanni arstline tegevus aegamööda ka rahaliselt viljakamaks hakkas muutuma ja jõukamad elanikud Fählmanni arstiabi tarvitama hakkasid, siis ei jäänud ka pahandused tulemata, mis vähem rahulist ja vähem nõudvat inimest kergeste väga halvasse meeleolusse oleksid võinud viia. Mõnegi valusa tunni võisivad temale sarnased mitte armsad läbielamised valmistanud olla. Kudas ta ise niisuguste juhtumiste peale vaatas, seda näitab kiri, mille ta hiljem ühele sõbrale kirjutab, kes samasugusesse seisukorda oli sattunud. Ta kirjutab seal: „Ametivennalisi kokkupõrkamisi, mille eest ennast hoida ei saa, olen ma varematal aastatel tihti pidanud kannatama. Kõige parem abinõuu nendest jagu saada on kindlasti õiglane olla, selle otsekohene järeldus on lugupidamine publikumi poolt. Publikum ja tõde on kaks kohtukohta, kuhu edasi kaevatakse, aga see on alati parema osa valinud, kes tõe poole ennast hoiab. Hoia ennast avaliku tüli eest; ei tohi arvata, et avalikud kohtud meid rahustada saavad, — ainult meie südametunnistus võib meile seda anda. Ükskord olen ma ennast kohut käima lasknud sisse vedada ja olen seda pärast kibedasti kahetsenud. Kui targad kisklevad, vilistavad narrid sinna juure ja uulitsapoisid pilluvad poriga vahele.“ Aga publikumi lugupidamist ei suutnud juhtumised, nagu eelpool tähendatud, mitte kaotada.

Kuna tal terve päev harilikult haigete juures ära kulus, võis ta muude asjade jaoks ainult öid tarvitada; sellepärast pidi ta oma ammu harjunud viisil ööseti enda jaoks töötama ja harva juhtus seda, et ta enne kell 3 öösel magama sai. Et niisuguse keha ja vaimu kurnava eluviisi juures tema tervis pidi kannatama, on aru saadav. Aastal 1830 oli ta ennast ära külmetanud ja kõha saanud. Ta ei pannud seda esiotsa tähele, kuni kõha lõpuks kardetavaks läks ja pikaline palavik tekkis, mis tema ametivendadele ja sõpradele tõsist muret sünnitas. Fählmann ise sai seisukorra tõsidusest väga hästi aru, nii pea kui ta märkas, et palavik tiisikuse laadi on. Silmapilksest hädaohust pääsis ta selle läbi, et ta tuliseks aetud rauaga ise oma rinda kõrvetas. Kui ta siis kolm kuud suvel maal oma tervist oli kosutanud, tuli ta pealt näha nii terve tagasi, et tema ametivennad rõõmuga uskuma hakkasivad,

et nad haiguse põhjust valeste on seletanud. Kellele võis sell ajal meele tulla, et emalt päritud tiisikus oma idusid pikaliselt, aga seda kindlamini laiemale laotas. Et ka Fählmann ise ennast pettis ja ennast terveks pidas, on ju selle haiguse juures loomulik, kus inimesel veel haua ääres ikka elulootusi olemas. Sellesama haiguse kätte surivad ka mõlemad Fählmanni vennad, teine enne teda, teine ainult mõni päev pärast Fählmanni.

Juba järgmisel talvel ilmusivad jälle kerged rinnavalud ühes veresülgamisega, millele pikaldane kõha järgnes, aga ilma palavikuta. Sellest ajast peale kordusivad iga aasta kaunis reeglikorraselt ühel ja sellsamal ajal nimetatud haigusemärgid, kord nõrgemine, teine kord kõvemine.

Rahaline sissetulek arstiametist kujunes vahepeal õige heaks, kuid esiotsa olivad ka kulud suured. Fählmanni esimene mure oli vana Nedatzile ja teistele võlauskujatele ülikooli ajal tehtud võlgasid tagasi maksta. Nedatz oli oma heateo läbi Fählmanni kätte kapitaali hoida andnud, mis ka siis protsentisid veel edasi kandis, kui Fählmann ta viimase kopikani oli ära maksnud. Fählmanni tohtri-eksamil pidi tagasihoidlik vanamees külalisena auukoha peal istuma, kus Fählmann väikesel pidul, mis eksamile järgnes, teda kõikide ees kaelustas ja teda kui oma õnne põhjendajat tutvustas. Mida paremaks Fählmanni rahaline seisukord muutus, seda rohkem püüdis ta Nedatzile tegelikult oma tänu avaldada ja veel oma viimases testamendis pidi ta tubli vanakese leske meeles. Nende Tartus tehtud võlgade kõrval oli aga Fählmannil veel teisi kohuseid täita, mida ta niisama pühaks pidas. Ta pidi oma kehvaks jäänud perekonna toitjaks hakkama, nimelt võõrastvanaema, võõrastema ja hulka poolvendi ja õdesid üleval pidama. Ta üüris nende jaoks Rakveresse korteri ja muretses Nocksi kätte rahasummad, mis perekonna elamiseks tarvis olivad. Oma esimese heategija ja õpetaja von Paykullile, kes varandusliselt õige kehvale järjele oli sattunud, määras ta iga-aastase kindla abiraha, ja maksis peale tema surma tema järelejäajatele poole sellest summast, mida kuni Fählmanni surmani alati korralikult välja makseti. Kuid need abirahad ei tähendanud midagi selle vastu, mis Fählmann iga aasta abitarvitajatele mujal välja jägas, ilma et ta kunagi pahe-male käele oleks teatanud, mis parem käsi tegi.

Fählmanni tarvitused enese isiku jaoks olivad väga väikesed. Ta oli aastate jooksul harjunud vähega läbi saama, ega muutnud ka nüüd oma eluviisi. Oma laual ei sallinud ta mingisuguseid uhkuse asju ja koguni hiljema-

tel aastatel, kus ta maiste varanduste poolest rikkalikult õnnistatud oli ja kus ta heameelega laua võõrastele kõige kallimaid maiuse asju laskis ulatada, leppis ta ise tükikese jämeda võileivaga.

Aastal 1832. astus ta Henriette Reidemeisteriga abielusse, kellega ta mitu aastat juba oli tuttav olnud. Kõnelakse, tema esimene pruut olevat enne surma Fählmannile teda just soovitanud; tõenäolisem on aga, et Fählmann armastuse surnu vastu ilma tahtmata tema parema sõbra peale üle kandis. Pärast seda kui esimene armastus nii vara külma hauda oli varisenud, ei võinud Fählmann midagi paremat teha, kui abielusse astuda, mis sõpruse ja vastastikku lugupidamise peale põhjendatud oli. Midagi ei seganud selle abielu õnne, mis muutmata rahus kuni elu lõpuni kestis. Selles abielus sündisid neli last, kellest kaks poega Friedrich ja Robert isa üle elasivad.¹⁾ Pärast abielusse astumist muutus Fählmanni tänine vaikne elu küll elavamaks; majapidamise kulud läksid suuremaks, kuid uhkus jäi niisama eemale kui tänini. Niisama vähe lõbu leidis Fählmann suurtes seltskondades olgu väljas või kodu; iga kord tundis ta ennast kõige paremine, kui ta oma vähesed priitunnid mõne kõige lähema sõbra seltsis võis mööda saata. Suuremates seltskondades oli Fählmann alati sõnakehv, osavõtmata, tagasihoidlik; nõnda et kaugemal seisjad sellest vaimurikkusest ja kõneosavusest, mis ligemate sõpradele tuttav oli, midagi ei aimanud.

Järgmisel 1833. aastal surivad mõlemad võõrasemad ühel ajal närvi palavikku ja maeti ühel ja sellsamal päeval Rakvere surnuaiale. Nagu tänini jäi Fählmann oma kasu-

1) Esimene poeg, Johann Friedrich, suri 2 päeva vana, neljas Johann Karl, 10 kuud vana. Teise poja, Friedrich Johanni, sündimise puhul 1835 kirjutas Fählmann tuttavale naisterahvale: „Laupäeva õhtu kingiti meile pojukene. Töötab tubliks meheks saada. Üsna tähele pannes vaatas ta oma hälli. Ta arvab küll, et ta vähemalt mõni prints on vere poolest. Ta laseb ka õieti südamest tänada tanukese ja sukkade ja kingade eest ja tahab Teie käele ise suud anda, kui Teie meile Tartusse külasse tulete.“ Kolmas poeg, Robert Friedrich August, sündis 1837. Isa surma ajal olivad mõlemad elus lapsed lootusrikkad kasud. Aga kumbki ei ole isa, ema ja sõprade lootusi täitnud. Isa karistus puudus ja harva jõuab ema arm üksinda vallatutest poistest sirgeid mehi kasvatada. Mõlemad surivad ka noorelt. Friedrich Johann jõi kogemata uimase peaga mürgist jooki ja suri 16. novembril 1870. Robert Friedrich Augusti eluküünla kustutas juba 6. aprillil 1864 tiisikuse haigus ära. Lesk ema leidis alles 19. aprillil 1874 surmast leinale lepitust. Terve pere hingab Tartu surnuaial teineteise kõrval sellesama risti varjus. (W. Reiman, Kivid ja killud, lhk. 89—90.)

õdede ja vendade ainukeseks eestkostjaks, ja hoolitses iseäranis selle eest, et kasuvennad hästi koolitatud saaksid.

Ühes kirjas veebruari kuust 1834 kirjutab Fählmann: „Minu tervis on juba mõnda aastat sellel aastaajal väga halb; ma usun, et reumatiline rinnanaha põletik endale pesa on teinud. Kops on terve, aga ma kardan, et rinnanahas kallositeedid ja inkrustatsioonid (kivistused) on tekkinud, terve seisukord on mulle natuke tume. Vana Erdmann uuris mu rinda Länneci toruga, ei tahtnud aga midagi sellest ütelda, mis ta sealt leidis.“

Fählmanni sõbrad käisivad tungivalt peale ja ka Tartu arstiteaduse osakond ei lasknud meeletuletusi puududa, et Fählmann ometi midagi arstiteaduse alalt kirjutaks ja trüki läbi avaldaks, et temale võimalik oleks arstiteaduse õpetooli anda. Iga kord, kui mõni õpetool vabaks sai, tekisivad need soovid uuesti; lubati koguni sellega leppida, et Fählmann kirjatöö hiljem sisse annab, kuid Fählmann ei suutnud sellega nõusse heita. Ta tundis ennast tegeva arstina vaba ja õnneliku ja ei tahtnud seda ametit millegi muu vastu vahetada.

Üks aasta hiljem, 22. veebruaril 1835, kirjutab ta oma tervise kohta: „Selge ei ole mul minu tervise seisukord ikka mitte. Igatahes näib midagi kohalikku selleks põhjust andvat. Peaks selleks põhjuseks vaheldav palavik (intermittens) olema, siis ei või see üksi mõjuda, vaid kohalikud segadused peavad selle kõrval olema. Alguses pidasin ma palaviku nähtusi vaheldava palaviku sünnitusteks, aga rohud, mis muidu selle vastu aitavad, tegivad ainult kahju. Maks on kaunis hell. Kaunis reeglikorraselt vaheldav palaviku käik võiks nüüdki seda arvamist toetada, aga küllalt reeglikorranen ei ole see siiski. Kas ei ole kõige selle põhjuseks maksa põletik ja äritud olek? Katsu kui erapooletu arvustaja haiguse tundemärkisid teravamine tähele panna, kas nad ei juhata mingi kindla haiguse juure. Ise enese seisukorrast õiget aru saada on raske.“

Tema arstline tegevus oli aasta aastalt kasvanud ja näis nüüd oma edu tipule tõusnud olevat. Ilma vahetpidamata pidi ta kell 9-st hommiku kuni kella 5 ja 6-ni peale lõunat haigeid vaatamas käima ja kui ta koju lõunale tuli, ei olnud tal siin aega lõunat lõpetada, sest et uued palujad, kes teadsivad, et ta sell ajal kodus on, ja käskjalad maalt teda juba ootasivad. Öhtul käis ta siis harilikult raskemaid haigeid veel teist korda vaatamas ja ööselgi jäeti teda väga harva rahule. Öö jooksul pidi ta ennast

ka uuema arstiteadlise kirjandusega tutvustama ja seda ning teist kõrvalist tööd iseoma jaoks tegema. Arusaadav, et sarnane eluviis tema keha lõpulikult pidi ära kurnama.

Nagu 28. mail 1837 kirjutatud kirjast selgub, oli ta selle aasta kevadel jälle pikemat aega haige olnud. „Weebruari kuus tekkis paremas rinnas jälle rinnanaha põletiku märkisid. Üks nõrk põletiku vastand kaotas varsti selle nähtuse, kuid nüüd tekkisivad kange jooksjahaiguse sarnased valud mitmes kohas rinnas ja käte sees, ajuti õhtu poole ka palavik. Kui valud üle läksivad, tekkis suur köha, aga ilma et hingamist oleks takistanud. Ma tulen jälle oma endise arvamise juure tagasi: rinnanahaga ei ole lugu joones, sinna peab liigosasid (Pseudomembranen) tekkinud olema. Ma lootsin palju hea aastaaja poolt ja esimesed ilusad aprilli kuu päevad tõivad ka kaunis hästi kasu; siis läks aga ilm jälle halvaks ja köha sellega ühes ka palju ägedamaks. Nüüd on ilm rahuloldav, ma tunnen enese aga nii haiglase olevat, et ma jõuu karastuseks Islandi sammalt pean jooma.“ — Umbes sellisamal ajal kirjutab professor Hueck: „Meie armas Fählmann teeb meile tõsist muret; ta näeb kui inimese vari välja ja on vististe palju haigem, kui mitmed nendest, keda ta iga päev rohitsemas käib. Märtsil ilmusivad õhtuse palaviku tundemärgid, mis midagi tiisikuslist karta lasksivad. Andke ometi temale nõuu väikest puhkereisi ette võtta, olgugi ainult neljaks nädalaks: see kosutaks teda vististe kõige paremine.“ Aga sarnasest reisist ei tahtnud Fählmann midagi kuulda, vaid jäi kõikide nõuuandmiste ja palumiste vastu kurdiks. „Suvekuud on ainukesed, kus ma natuke aega saan teaduslise töö jaoks, sellepärast ei või ma seda aega kergemeelselt reisi peale ära raisata. Igaühel on oma koorm kanda, sellega peab juba leppima,“ nii oli tema harilik vastus.

Sellesama 1837. aasta oktoobri kuus sai ta kutse Kaasanisse arstiteadlise politsei professori koha peale korraliseks professoriks; aga ka selle kutse lükkas ta tagasi; nähtavasti ei tahtnud ta oma tänist ametit millegi teise vastu vahetada.

Ülikooli viimastel aastatel tekkinud huvitus Eesti keele ja kirjanduse vastu kestab sellel ajajärgul edasi, ilma et meil otse kirjatöösid sellelt alalt püsinud oleks. Kas ta midagi kirjutas, ei ole teada. Kahjuks ei ole tema kirjad sellest ajast mitte püsinud. Kreutzwald toob sealt aga kaks väljakirjutust, mis Fählmanni selleaegseid huviseid küllalt selgesti näha lasevad. Suvel 1833 kirjutab ta

Kreutzwaldile: „Mul on kahju, et Sa oma ilusa rahvalaulude kogu kasuta seista lased. Kui me ka nende luulise väärtuse kõrvale jätame, pakuvad nad õige tähtsat keelevara, ja Eesti keel on ju väga haledal järjel. Viimasel ajal olen ma palju selle üle järele mõtelnud, kudas võiks kõige paremine seda toime panna, et rahva jutud ja laulud, nii palju kui neid veel võimalik on kätte saada, täielise hävinemise eest saaksid hoitud. Kui Rosenplänteri „Beiträged“ paremine toimetatud oleksivad ja uut elujõudu saaksivad, siis võiks neid tarvitada. Selleks peaks aga ühendatud jõududega välja astuma. Kudas oleks, kui Sa esiotsa peotäie laulusid ühes juurelisatud metriline tõlkega avaldaksid? — Ma kannan juba ammu enesega üht armsamat mõtet kaasas, aga see ei taha ega taha kuju võtta. Üks teine kord sellest pikemalt“. Nagu Kreutzwald tähendab, oli see „armsam mõte“, millest Fählmann siin kõneleb, Õpetatud Eesti Seltsi asutamine, mis 1838 teoks sai. — Sellesama 1833. aasta lõpul kirjutab Fählmann: „Kalevi pojast ei ole ma veel jõudnud midagi paberile panna, küll aga olen ma üht väikest kirjakest Eesti laulude luulekeele iseäraldustest alustanud. Minu vaated Eesti keele õigekirja kohta ei käi mitte täiesti Masingi omadega ühte, aga need on alles valmimisel. Kolm aastat hiljem, augusti kuus 1836, kirjutab Fählmann: „Hueck näitab elavat huvitust Eesti asja vastu üles; ka on siin teisi, kellel kõigil palju head tahtmist on. Mis ütlevad te o inimesed? Mitte aga enneaegu nina krõmpsu tõmmata.“

Õpetatud Eesti Seltsi asutamisest kuni Fählmani surmani (1838—1850).

30. märtsil 1838 kirjutab Fählmann:

„Eesti Selts on asutatud ja kinnitatud, ta peab nüüd esimehe valima ja Tartu ülikooli juures (unter Autorität) olema. Nüüd agaraste töösse! Tahtmistest ei ole mul puudu, aga kust aega võtta? Kui igaüks natukegi teeb, siis võib aasta lõpuks ikkagi midagi kokku saada.“

Fählmanni mõtte järke oli Õpetatud Eesti Seltsi ülesanne kahesugune: Ta pidi vähesed rahva ajaloolised mälestused, nii palju kui neid vanades lauludes ja juttudes leidis, kokku korjama ja hävinemise eest päästma; teiselt poolt pidi ta õpetliku sisuga rahvaraamatuid välja andma, et rahva mõistuse kasvatamise peale mõjuda.

Mis eestlaste rikka vanajuttude varanduse kohta käib, mis Fählmannil korjatud, siis on ainult mõni raasuke sellest üles kirjutatud, kuna kaugelt suurem hulk Fähl-

manniga ühes hauda läks. Kuna ta oma elu lõpuni lootust ei kaotanud, et tal veel korda läheb reisi mööda maad ette võtta ja Kalevipoja loos puuduvad vahe osad kokku korjata, siis ei tahtnud ta ka seda, mis tal varemine juba teada oli, mitte enne paberi peale kanda, kuni tal korda läheks tervet lugu kokku saada. Ta tahtis nimelt veel kaks kuni kolm aastat tegeva arstina töötada, siis arsti-
ameti maha panna ja oma viimased eluaastad keeleteadus-
listele töödele ja vanavara üleskirjutamisele pühendada.
Kuid saatus otsustas teisiti.

Kui elav temal mõnikord igatsus puhkamise ja lahu-
tuse järele oli, näitab järgmine koht ühest tema kirjast:
„Tartu on päris tühjaks jäänud ja vanad armsad mäles-
tused ilmuvad jälle. Ilus vabadus — sind õpib inimene
tundma, kui ta seotud on. Mul on tunne nagu kurgedel
ja luikedel, kellel tiivad on ära lõigatud. Sa oled näinud,
kudas niisugune vaene mehike kõrvu ja silmi üles tõstab
hõisates möödalendavate parvede poole ja oma tiibu kehi-
tab — aga need jälle maha laseb ja lahkujatele ainult ter-
vitusi järele hüüab“

Aastad 1839—41 läksid harilikus tegevuses mööda.
Fählmanni tervis oli talvelgi parem kui muidu, sellepärast
võis ta väsimata edasi töötada, osalt oma eriteaduses,
osalt Eesti keele kallal, milleks seminaari inspektori Jür-
gensoni tööd teda uueste elavalt ergutasivad. Ta tahtis
ühe uue Eesti keele grammatika jaoks eeltöösid ja mate-
riaalisid korjata, kuna Hupeli grammatika, mis tänini tarvi-
tusel olnud, enam aja nõudmisi ei täitnud. Nende tööde
keskel oli Jürgensoni varajane surm temale suureks hoo-
biks; Fählmann kaotas temas oma agarama kaastöölise
Eesti kirjanduse alal.

Kauaaega pidas ta nõuu täielist ämmaemanda raa-
matut Eesti keeles välja anda; kuna ta aga pea ära nägi,
et niisugune raamat ilma ämmaemanda koolita vähe kasu
tooks, jättis ta selle mõtte sekssamaks. „Mis kasu võib
hea raamat tuua, niikaua kui kõige rumalamaist ja ebaus-
likumaist tembutustest küllalt arvatakse olevat, et ämma-
emanda kohuseid täita.

Kui pärast Jürgensoni surma Eesti keele lektori koht
Tartu ülikooli juures vabaks sai, ja 1842 Fählmann lekto-
riks valiti, kirjutas ta oma harilikul naljatoonil: „Kui
sõnum ühest teatavast lektori valimisest Teie poole jõuab,
siis palun juba ette selle üle küll imestada — kuna aga
imestamise avaldamiseks mitmesuguseid sõnu olemas on, —
nagu Gesenius omas traktaadis inimliste kirgede üle väga

teadusliselt seletab — siis mitte selle juures sõnu tarvita, mis pilkamise, kaastundmise, kahjurõõmu või õlakehitamise liiki käivad ja mis Geseniuse seletust mööda suuremal määral haavavad on. Uus lektor ei ole selleks midagi teinud. Üks kandidat oli, kuid see kukkus läbi. Nüüd tuleb keegi ülikooli nõuukogu liige mõtte peale kõne all olevat meest ette panna, tema lubavat juba selle eest seista, et see koha vastu võtab; hääletatakse, valitakse, seatakse valimise protokoll valmis — mis teha, ei oska keelt ega kirja, pannakse vaesekest unniko otsa, laulgo kuda juhub.“

Järgmise 1843. aasta sügisel kutsus ülikooli nõuukogu Fählmanni arstiteaduse (materia medica) ja arstirohukähtede üle ettelugemisi pidama, kuna see prohvessori koht tühi oli. Fählmann pidas siin ettelugemisi kuni 1845. lõpuni.

1843. aasta algusel valiti Fählmann Õpetatud Eesti Seltsi esimeheks, mis kohale ta kuni oma surmani jäi. Niihästi Eesti keele lektori amet kui ka töötamine Õpetatud Eesti Seltsis on peaaegu kõik Fählmanni kirjatööd Eesti keele ja kirjanduse alalt elule kutsunud. Ehk ta küll suurema osa neid kirjatöösid Saksa keeles kokku seadis, on need kõige suuremat mõju pärastise aja Eesti kirjanduse peale avaldanud ja Fählmanni selle mõju pärast, mida ta avaldas, esimese järgu Eesti kirjanikkude hulka tõstnud.

Kuna meil 1842. aastast peale kaunis rohkel arvul Fählmanni kirju Dr. Kreutzwaldile alal on püsinud, mis siin Fählmanni kirjatööde hulgas ilmuvad, ja kuna nendes Fählmanni viimased aastad endid selgeste peegeldavad, tähendame siin Kreutzwaldi ülestähenduste järele ainult veel tähtsamad sündmused Fählmanni viimastest aastatest.

1844—1845. aasta talv on Fählmannil raske. Tema rinnahaigus oli lühike aeg enne jõulu palaviku tundemärkidega alanud ja piinas teda kuni kevadeni. Seal avaldas ta kord: „Ma kardan, et sellest talvest midagi järke on jäänud, mis mulle veel kaua tegemist annab.“ 1845. aasta oli tal ülepea mitmetpidi raske ja kurb.

Vaimliselt ja kehaliselt läbi ja läbi ära kurnatud algas ta järgmist 1846. aastat kurbade aimdustega. Pehmed suveilmad olivad vaevalt alanud talve kahjulist mõju eemale tõrjuma, kui uus vaenlane ilmus — raske kõhutõbi, mis kõigilt arstidelt, iseäranis aga Fählmannilt, kõigi jõudude pinguletõmbamist nõudis. „Iga päev pean ma 110—125 haiget linnas vaatamas käima, mõnda paar versta

linnast eemal. Hommiku kell 7 kuni ööse kella 1—2-ni olen ma vahetpidamata jalul ja ööseti helistatakse tihti üles.“

1847. aasta läks võrdlemisi hästi mööda, aga novembri algusel ilmusivad ühel ööl, kui ta parajasti haige juures oli, kanged külmavärinad, millele iselaadi palavik järgnes. Ta oli sunnitud 3 nädalat süngi jääma ja ei tohtinud enne novembri lõppu toast välja minna. Detsembri kuus käis ta mõne haige juures, sai aga rinnanaha põletiku ja oli kuni järgmise aasta veebruari kuuni haige.

1848. aasta suvel tõi koleera ilmumine jälle temale rasked ajad. Neli nädalat järgemööda ei olnud ta peaaegu riideid seljast saanud, enamiste puhkas ta paar vaba tundi öösel ilma riidest lahtivõtmata sohva peal. Ülemäärane vaimline ja kehaline jõuupingutus koleera tõbe ajal oli aga tema viimase jõuu murdnud. Sellest ajast peale oli ta alati haiglane. Järgmisel kevadel näis tema tervis pisut paranevat ja haige hakkas juba lootma, et ta suvel ennast tubliste kosutada saab. Mai lõpul kirjutab ta: „Minu vilets katarr ei taha lahkuda, ta piinab mind kord palavikuga ühenduses, kord ilma — ta kurnab kõik jõuu ära. Minu juustel ei ole aega halliks minna, nad langevad enne maha“. Järgmisel kuul oli ta sunnitud maale, Ülenurme mõisa asumis, kuid suvine elamine maal ei toonud parandust. Augusti lõpul tuli ta linna tagasi ja katsus septembri kuus jälle arstlist tegevust alustada, aga jõuu puudus ja alaline kõha ei lasknud seda edasi toimetada. Septembri lõpul oli Kreutzwald tema pool, kolme aastase vaheaja järel: „Endisest Fählmannist oli paljas vari järel, kes ainult suure vaevaga üle toa suutis kõndida. Vaimliselt oli ta endist viisi ärgas, ta kaebas ainult, et tema rind temale istumist kirjutuslaua juures ei luba. Ta tegi suuri plaanisid selle kohta, kudas ta tuleval kevadel lõuna maale tahab reisida, kus ta lähema suve ja vahest ka talve tahab mööda saata. Ei peaks aga ettenägemata takistuste pärast võimalik olema seda reisi ette võtta, siis tahtis ta mööda Liivi- ja Tallinna- maad rännata ja vanavara korjata. See mõte, et tal palju pikem reis võiks ees olla, ei näinud temal sell korral veel olevat, küll aga kaks kuud hiljem, 22. detsembril, kus me temaga viimast korda koos olime. Ta oli selleks õhtuks mõned sõbrad kokku kutsunud, näis aga väsinud olevat ja võttis jutuajamisest vähe osa. Alles kell 11, kui kõik külalised, peale minu ja Sachsendahli, ära olivad läinud, sai ta elavaks, kõneles tuliselt Eesti muinaslugudest, oma plaanidest need kohad läbi käia, kus Kalevipoeg töötanud ja toimetanud, ja laskis meid alles kell 2 ära. Lahkumisel

oli ta väga liigutatud ja tegi tähendusi selle kohta, et teine pool hauda üksteist jälle näeme.“

Sellest ajast ligines ta kiirel sammul hauale ehk küll vahete vahel pealt näha paremad silmapilgud olivad, iseäranis märtsi kuu esimestel päevadel 1850, kus koguni tema arstlised sõbrad silmapilguks lootma hakkasivad, et kevade tulek vahest veel kord kustuva küünla põlema õhutab. Aga 17. märtsil ilmus ähvardav tundemärk, mis peale 1831. aasta kordagi ei olnud korranud, nimelt väike verejooks, kuna kõhahoo järel umbes 3 untsi verd välja jooksis. „Kas näete!“ ütles haige, sõrmega vere peale näidates, Dr. Sachssendahlile, kes praegu tuppa oli tulnud. Sellest ajast peale kadus tema jõud veel rutemine, ka söögiisu kadus. Märtsi lõpu poole kadus kõha ja röga, aga hingamine oli raske. Sell ajal jõudis temale reisiluba ja väljamaa pass Peeterburist kätte. Nüüd tahtis ta aga ka abikaasa jaoks passi saada, kuna ta ennast liig nõrga tundis, et pikka reisi üksi ette võtta.

Mõlemad viimased päevad, 8. ja 9. aprill, olivad natuke kergemad, kui eelolevad päevad, nimelt oli 9. aprillil haige koguni süngist välja tulnud. Sachssendahl leidis teda laua juurest lugemast, aga kõnelda Fählmann ei tahtnud. Kui ta õhtul tagasi tuli, kõneles Fählmann ülemõpetaja Biemanniga. Kui viimane ära läks, jäi Dr. Sachssendahl kuni keskööni tema juure. Fählmann päris järele, mis haigusi praegu kõige rohkem linnas, kõneles elavalt mõnest uuemast arstirohust; siis saatis ta oma noore sõbra kuni võõrusesse, süütas seal veel uue sigari põlema ja pani ise maja ukse lukku. Pea peale seda oli ta süngi läinud ja rahulikult magama jäänud, kella 1 aegu hakkas ta korratumalt hingama, oigas unes ja ärkas siis sõnadega: „Võta tuli üles, juba tuleb.“ Ruttu pannakse tuli põlema, vere juga voolab haige suust; „Soola!“ hüüab ta veel nõrga häälega ja sellsamal silmapilgul vajub tema pea abikaasa käte vahele. Veerand tundi hiljem sinna jõudnud Sachssendahl leiab sõbra surnukeha eest.

Ehk küll kõik ammu juba selle peale olivad ette valmistatud, mõjus surmasõnum järgmisel hommikul siiski kui välk selgest taevast. Terve linn oli liikvel ja nüüd alles ilmus, kui palju kadunud igas rahva klassis sõpru ja auustajaid oli olnud ja kui valusalt tema kadumist tunti.

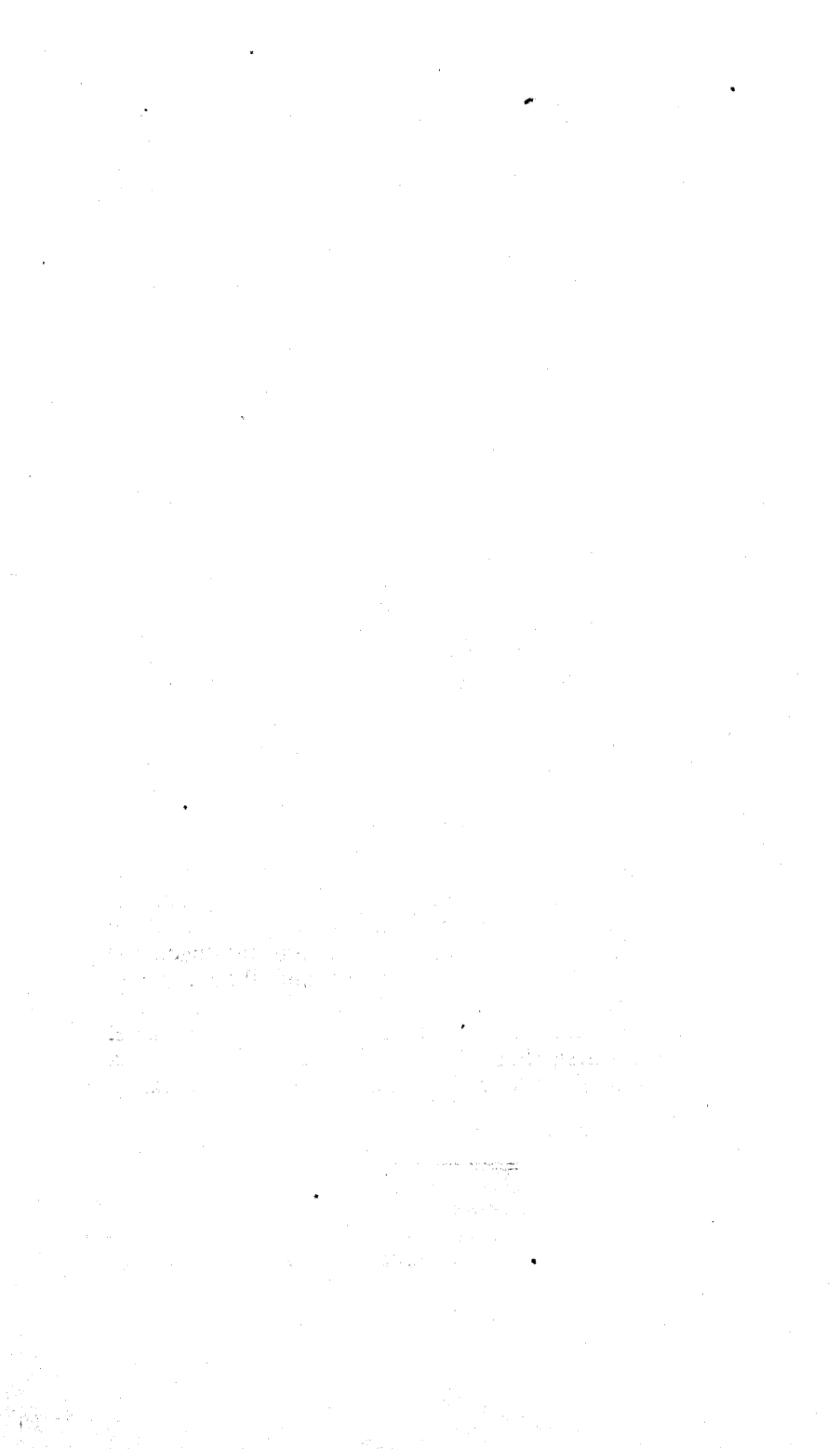
„Vaadakem teda veel kord tema tohtri ametis, kirjutab J. W. Janssen, pangem tähele seda hoolast muret, mis ta oma töö kallal kandis! Kui pikkamisi, kui suure järele-

mõtlemisega jagas ta töbistele rohtu välja; kui ettevaatlik ta oli, enne kui mõni uus rohi jälle käsile võeti. Ja oli ta korra näinud, mis imet sügava mõtlemise järele jagatud rohi võis teha, siis oli tühi töö temale teist rohtu paremaks kiita: Fählmann tundis oma rohud ära nagu sõjaülem oma väemehed. — Ja siis pangem tähele, kui heldesti ta oma haigetega ümber käis: ta oli nende troost, nende kinnitus, nende nõuumees. Kuhu Fählmann astus, sealt pidi ju vägisi häda ja ahastus ära taganema! Ta oli nende isa, nende tugi, nende viimne lootus. Küsigem vanema rahva käest, kes teda veel on tunnud tema ametitöös ja talituses: sadade kaupa liigub juttusid rahva suus, mis kõik tema heldust ja ühtlasi kindlat meelt kiidavad. Iial ei maksnud tema silmis vaene sellepärast vähem, et ta vaene oli, ega rikas ja suur tema rikkuse ja suuruse pärast rohkem. Igaühele ühetasa abi ja valu vähendamist! Tema ei kumardanud mitte kaela rahakoti ees, aga tõsine häda leidis tema alati käepärast abile. Raha eest, maksu pärast ta mitte kunagi sammu kaugemale ei läinud, kui ilma rahata, ega taganenud pikema kui käigu eest tagasi, kui sealt maksu loota ei olnud. Nõnda siis võis teistel arstidel õigus olla kaebada: Fählmanni hale meel rikkuvat linna-rahva hoopis ära, sest kui mujalt ilma rahata abi saada ei olevat, — Fählmanni käest ometi. Jah, tõsi oli: Fählmann jäi oma vaeste abiandjaks ka pärastpoole, kui temal hulk suurt ja kõrgemat sugu rahvast arstida oli, kui uhked teda otsisivad ja kõrged tema kannul käisivad. Ja mitu korda on mõni peenikene proua ja mõni suur preili kaua pidanud ootama ja kord teise järele saatma, sest et Fählmann mõne vaese külanaise ehk viletsa töömehe valusängil talitses ja järele mõtles. Tema silmis ei olnud nad kõik kokku muud midagi, kui hädalised, ühetasa abi tarvitatavad. — inimesed.“

Mitte ainult kui silmapaistev arst, vaid ka kui teadusemees oli Fählmann lugupeetav. Nagu ta juba ülikoolis mitte ainult ettelugemistega oma eriteaduse üle ei leppinud, vaid ka muid ettelugemisi kuulas, nõnda võttis ta ka hiljem osa kõigest oma aja edusammudest, olgu see keeleteaduses, või ajaloo ja mõtteteaduses, ja mis seal vähegi tähtsamat sündis, tõmbas tema tähelepanemist enda peale. Nõnda olivad oma aja teaduslised liikumised temale kõik tuttavad ja ta võttis elavalt kõigest osa, mis huvitavat sündis. Ka poliitikalised päevauudised ei jäänud tähelepanemata, ehk küll poliitika vastu kitsamas mõttes temal kuigi palju huvitust ei olnud.

Tema tööd keele põllul peavad siin meie iseäralist tähelepanemist nõudma. Kui Eesti keele lektor ülikoolis oli ta sunnitud mitte ainult keele materjaalisid korjama, vaid ka keele grammatilise ehituse peale oma tähelepanekut pöörama. Aga ta ei salanud, et ta keeleteadlane ei ole ja ainult kui asjaarmastaja sellel alal töötab. Uue Eesti grammatika väljaandmist pidas ta, nagu O. W. Masingki veel liig varajaseks, arvates, et selleks enne veel hulka eel-töösid ja põhjalikumaid uurimisi vaja on.

Abiotsija, ükskõik kas tuntud või võõras, ei läinud Fählmanni juurest kunagi ilma ära ja ehk teda küll tihti peteti ja tema abi kurjasti tarvitati, ei väsinud ta siiski aitamast ära, kus ta iial võis. Kudas ta tundmata inimestele raha välja laenas, sellest üks näitus. Ühel hommikul tuleb tema juure hoopis tundmata noormees ja palub 25 rbl. laenata. „Hm! Kakskümmend viis rubla? vaatame kohe, kas kassas nii palju on.“ Paari minuti pärast tuleb ta rahaga tagasi. Noormees palub tinti ja sulge. „Mis tarvis?“ — „Ma kirjutan Teile võlatähe.“ — „Ei ole tarvis; tahate Teie raha tagasi maksa, siis teete Teie seda niisama hästi ka ilma võlatäheta — vastasel korral ei aitaks Teie võlatäht mulle midagi.“ Noormees jätab jumalaga, ilma et Fählmann tema nimegi oleks küsinud. Nii tegi ta harilikult. Kui aga võlgnik hiljem raha tõesti tagasi tõi, siis ei unustanud Fählmann kunagi tema nime küsimast ja tugev käepigistus oli raha tagasitoojale tasuks. — Koguni suuremaid summasid, kord kuni 200 rbl., andis Fählmann sarnasel kombel hea õnne peale välja. Kui palju on inimesi, kes sarnaselt teevad. Ja Fählmann ei olnud mitte rikas mees, nagu tema suure töö kohta õige kehva järele jäänud pärandus näitas. Teine oleks tema seisukorras vähemalt kaks korda nii palju võinud järele jätta. Kutsuti teda kuhugi kehva haige juure, kus kõige tarvilisemaist asjust puudus oli, seal pidi silmapilk abi ilmuma, aga nõnda nagu ei tuleks see mitte Fählmanni vaid ühe heategija poolt, kes oma nime ei tahtvat nimetada. Rasketel viljaikalduse aastatel, kus häda maal suur oli, jaotas ta seal ja teal mõnegi ande välja, kuna ta ise alati nägemata kinkijaks jäi.

Eestikeelsed tööd.

Laulud.

Suur on, Jummal, so ram; surem so elde meel.

[Käsikirja järele otsustades on laul vist enne 1840 aastat kirjutatud. Ta leidub Fählmanni järeljäänud paberite seas kahes eksemplaaris, mõlemad Fählmanni enese käega kirjutatud. Peale Fählmanni surma ilmus laul trükis Verh. d. gelehrt. Estn. Ges. zu Dorpat. II Bd. 4 Heft. 1852. lk. 78, ja 1883 M. J. Eiseni poolt välja antud Dr. Fählmanni kirjades lk 78 muudetud kirjaviisis, 1: ne värs vigaselt].

Suur on, Jummal,¹⁾ so ram; surem so elde meel.

Pikle marrude irm karristab pattuseid,

Agga Jummal²⁾ elduft

Kidab taevas ja mets ja nurm.

Rõem³⁾ on põlganud mind. Ükli ma nuttakfin,

Kui ei mälletus vel⁴⁾, lotus ei tõftaks mind.

Taevas naeratab lotuft

Agga mälletuft mets ja nurm.

Terre mõnnigi⁵⁾ paik, armas ja kallis mul,

Kus ma monnigi⁶⁾ kord õnnega vibilin,

Kulin õpiku⁷⁾ laulu,

Kalla mängimift vatafin.

Tulle taggafi vel⁸⁾ — taggafi tulle vel⁸⁾

Õnnis⁹⁾ õnnelik aeg kõige so rõemuga —

Silma pilkude vafta¹⁰⁾

Ello aja¹¹⁾ ma annakfin.

Lotus, Jumala täht, sinna sa kutfud mind,

Kuhho¹²⁾ mõnni¹³⁾ jo läks rõemuga õifates:¹⁴⁾

„Terre! näen¹⁵⁾ ma sind jälle,

Terre õnniftud iffa-ma¹⁶⁾!“

Teises, ka Fählmanni enese käega kirjutud eksemplaaris: 1) Jumal; 2) Jumala; 3) Roem; 4) weel; 5) mõnigi; 6) mõnigi; 7) õpiko; 8) weel; 9) Onnis; 10) Silmapilkude ette; 11) aea; 12) kuhhu; 13) mõni; 14) onnega õifates; 15) nä'n; 16) Iffa-ma!

Järvama vanna-mehhe õppetussed.

[Kirjutatud enne 1840. aastat. Ilmus Fählmanni enese poolt Tarto ja Wõrro-ma rahva kalendris 1840 lk. 53—54. Kahjuks puudub käsikiri niisama kui kalendergi. Aastal 1883. trükkis M. J. Eisen selle Dr. Fählmanni kirjades ära, muudetud kirjaviisis. Selle äratrükiga peab sliin lep-pimaj.]

Hea ja paha.

Miks on paha nii palju ja head nii vähe siin ilmas?
Silmad lahti sa tee, küll sa ju tunned siis miks.
Paha on tilluke ikka, kui ilmale sünnib. Ta ruttu
Kasvab, sest hooletus tall hoidjaks ja toitjaks ju on.

Kerge ja raske.

Küsisin: mis on raske ja mis on kerge küll teha?
Kostis: kerge küll on laita ja sundida teist.
Laps ju sundida mõistab ja lapsuke laita ju oskab,
Seda küll iga päev näeme ja imestame.
Aga mis ise sa laitsid, katsu parandada ise, —
Raske on see töö; tahad sa katsuda, tee.

Üks kui mõnigi teine.

Ükskord oli üks mees. Ta sündis, kosis ja suri.
Enam ma temast ei tea. Aga see oli üks mees!

Kes on auus?

Auus on see mees, kes õigust teeb ja Jumalat kardab,
Olgu ta trooni peal, olgu ta hilpude sees.

Täna ja homme.

„Mis ma täna ei saa, küll võin ju hommegi teha“.
Täna siis lurjus tee, mis sa ju eila ei teind.

Kalendritegija ja mina.

Mina.

Vennike kalendritegija, heina homme ma teeksin,
Ütle, kas homme on kuiv? Aga sa seda ei tea.
Kudas sa teada siis võid, mis Jumal tuleval aastal
Taevast läkitab kõik? Viimane valelik sa!

Tema.

Mina valetan ikka, sest sina alati usud;
Ära sa usu mind — siis on mu valel ka ots.

Talumehed ja kalendritegijad lubasid, aga
Kevade olime mehed, lubades sügise maksta
Vanad võlad ja veel kuhjaga meelegi head.
Ilm ja laiskus ja kõrts — oh kulutas palju ja raiskas;
Ju on sügise käes, tühi on kukur ja kott.

Pilbo jut.

[Kirjutatud enne 1840. aastat, oma noore põlve armastuse mälestuseks, nagu Dr. Kreutzwald tähendab. Leidub käsikirjas; Õpetatud Eesti Seltsis. Ma-rahva kalendris 1846 lk. 44—45 avaldas Fählmann ise selle laulu uues kirjaviisis. Sealt on meie äratrükk tehtud].

J a a n.

Tere mo vennike Mihkel! kuda so käbalad käivad?
Kas on rukis jo küps? Mis siis so naisoke teeb?
Kas on ilm so meelest? Eks ommiko tuul oleks parem?
Merest kisub ta vet, ommikust kuiva veel saaks.
Aga vennike Mihkel, alati nosokest imed,
Kõhtu ei täida suits, kukro ta tühendab kül.

M i h k e l.

Ära sa vennike naera, lase mo piiboke rahul!
Kõigile oma au, piiboke! sinule ka.
Kõik ma-ilm on mo ümber, kui mo piiboke aurab,
Inimeste õn viirab ja mängib mo ees,
Alasti näitab maa-ilma ilu piiboke mulle,
Kutsub tagasi veel kadunud rõemu ja ead;
Näitab lootust ka mulle tõusta kõrgele sinna —
Sinna, kus looja ees patune alastust saab.

J a a n.

Palju, vennike Mihkel, oled sa tootand ja pakund,
Vastako piiboke nüüd mis sa mull' lubasid kõik.
Mis siis inimeste õnnest piiboke ütleb?

M i h k e l.

Ta on piibo suits. Nä' kui ta rõngasse a'ab,
Nüüd ta keerleb ja õitseb, lahkub ja koguneb jälle —
Aga natuke tuult — otsas on suits ni kui õn.

J a a n.

Mis sa mo vennike kül maa-ilma sõbradest mõtled?

M i h k e l.

Nad on piibo suits. Kui on mo piiboke täis,
Kül tast suits siis tõuseb ja keerleb ja mängib mo ümber;
Kui on tubakal ots, otsas on sõbrad kui suits.
Õigete sõbrade kujo oled sa piiboke ise —
Oitsego minul õn, kurvastus vaevako mind,
Ei must piiboke lahku, õnne ta õpetab kanda,
Kurvastuses ta kinnitust annab ja nõu'.
Nõnda mo tuvike oli, keda ma oitsin ja kaitssin,
Pääval mo mõte ta, unes ta paistis mo ees.
Põlvekene kül sul rõemu oli ja vaeva,
Leidnud olin ma kõik, aga mul pudus ka kõik.
Otsisin tasakesti, peidetud põesaste varjus,
Kus mo tuvike käis üksi ja mõtete sees.
Kuni mo nime ma kuulin ta lilled-uuledest kostma,
Kohe siis lendades langesin kaela ma tall' —
Ja nüüd oli mo käes mis leidsin ja otsisin ammu,
Lilled õitsesid mul, taevas elasin nüüd.
Kül on mõnigi talv jo puhunud üle ta aua,
Ika mo tuvike veel armas ja kallid mul on,
Ika mo süda veel naerab, kui tuletab piiboko (!) meelde
Mõnda kadunud ead — kadunud? igavad ead!

J a a n.

Kuda so piiboke sulle näitab taevagi tõusta?
Teine korda kül läks — seda mul tähenda veel.

M i h k e l.

Juba piiboke kustub. Näe kus viimine suits veel
Üle katukse seal tõusis ja kadudes läks.
Kõrgele tõuseb ta sinna, kus siravad tähtede astmed —
Jumalaga! vii mõnele tervised mult!
Sinna sa ingeke tõtad, peastetud ilma vaevast,
Et mo ihoke siin tuhka ja pormu (!) kül jääb.

J a a n.

Selle riistapuu nõuan, ehk müüksin viimise iva;
Andeks! piiboke, mis teadmata laitsin ma sind.

Fählmanni üleskirjutatud rahvalaulud.

Ei kõigile ei õnneks antud.

[Laul ilmus Fählmanni poolt Eesti Õpetatud Seltsi toimetustes I, I aastal 1840. Sealt trükkis H. Neus ta omas Ehstnische Volkslieder ära, Tallinnas, 1850. Toome laulu nõnda, kudas Fählmann ise tema avaldas. Neusil on trükiviga „sõiteletis“, Fählmanni „sõiteletes“ asemel].

Ei kõigile ei õnneks antud,
Õnneks antud, palgaks pantud,
Emma jõe jälgi käia,
Emma vahtu vadataie,
Emma kohkamist kulata,
Emma seljas sõiteletes
Emma silma vadataie,
Emma silmas ennast nähha.

Püame pühha kallada.

[Ilmus H. Neus'i „Ehstnische Volkslieder“ sees lk. 199. Tallinnas, 1850].

Püame pühha kallada,
Lome loja lomasida:
Siis meie same sured siad,
Sured siad, laiad lutsud,
Avvid üvvad ülgenevad;
Siis meie same sured sögid,
Siis meie same sured jogid,
Siis kasvab meie kukkur!

Anna, Jummal, tuhhat tervit,
Et ma saan sadda kallada!
Veekene, vermekene,
Laevakene, lassikene,
Ärra meida ümber lükka!
Kus ma vee peal vermetan:
Siis ma ligun kui se lindo;
Ujjun kui se ullokene,
Kui sedda kallist kalla püan:
Ahvenad, laiad laugud otsas,
Lutsud sured, ninnad lühhikesed,
Agga lihha maggus süa.
Oh kiisk, kivvi allune,
Kõvva kalla, luine süa!
Oh räbus, maggus kallakene,
Kalla kenna, pehme süa!

Jutud ja kirjeldused.

Rõuge- ehk nõstme-tõbbest.

[Tartu murdes kirjutatud. Ilmus Tarto ja Võrro-ma rahva kalendris 1840 lk. 41—48. Kahjuks ei ole seda kalendrit enam olemas. Ka Eiseni väljaantud Dr. Fählmanni kirjades puudub see kirjeldus. Ta peab selle pärast siit välja jääma.]

Punetus, Skarlati tõbi, Saksa keele Scharlach.

[Ilmus Tarto- ja Võrro-ma rahva kalendris 1841 lk. 46—51, kust M. J. Eisen ta muudetud kirjaviisis Dr. Fählmanni kirjadesse üles võttis. Ka seda kalendrit ei ole enam olemas, mispärast meie kirjelduse Eiseni äratrüki järele toome. Iseenesest mõista on kirjatükil ainult kirjandus-ajalooline ja keeleline väärtus, kuna ta arstiteadliselt enam ehk vähem vananenud on.]

Enne on korra rõuge tõbest lugeda antud ja teame küll, et mõnigi ninatark lugija küsis: „Mis see tühi tarkus siin teeb? Mis selle õpetusest kasu? Mis hädadest enam kõneleda, mis ju mööda on ja enam tagasi ei tule? Aga, — otse kui oleksime seda ette teadnud, — kurjad rõuged tulivad tagasi ja tegivad mineval aastal palju paha; luges siis mõnigi seda õpetust ehk kaks korda kahjatsedes, et häda enese süü läbi oli tõusnud.

Tahame siis sellgi aastal jälle ühest haigusest kõneleda, olgu lugija meele pärast või mitte, kasulik saab see õpetus ometigi olema mis järelemõtteleja lugija siin leiab.

Liikus mööda läinud aasta sees igal pool, iseäranis laste hulgas, üks väga kuri tõbi, mis mõnes kihelkonnas pea pooled lapsed suretas. See tõbi ei ole esimest korda meie maal, vaid ju ennegi nähtud, aga arvaste on ta nii ränk ja nii lajuti olnud kui mineval aastal. Aga — kuidas hoolituse juures ikka asi on, — häda sai nii pea ära unustatud, kui mööda oli; ei võetud õpetust tuleva aja tarvis. Ei ole tõbel õiget päris nimegi meie maarahva juures, nimetasid mõned teda väär-leetedeks, mõned ka ela paistetuseks, mõned jälle kurgu nuhtluseks ehk vee-paistetuseks, nõnda kuda haigus seal ehk

teal nähtav oli, ilma et oleksid teadnud, et kõik ühe ja sellesama tõbe märgid on, kellest kord see, kord teine ennast rohkem välja näitab ja vaeva teeb. Et nüüd see kuri tõbi meid üks teine kord mitte nii valmistamata ei leiaks, võtkem siis tema kombeid siin tähele panna.

I. Kuda seda tõbe tunda ja kuda ta vältab.

See tõbi ei tule mitte ühele ehk kahele, vaid käib üle kihelkonna ja maakondade ning tabab kõige enamiste lapsi — nii kui rõuged ja leeted — sest et aru tüht inimest rahule jätab, aga ka enam kui üks kord tema peale ei tule. Hakkab enamiste oksendamisega; laps on nõrk, palav, uimane, neelab raskelt ning valuga ja kael on üleval lõualuude taga mõlemil poolel paistes ja valutab, kui külge puutub. Kohe esimesel, vahest ka teisel, kolmandamal ehk neljandamal päeval sigivad punased täpid esmalt kaela ja rinna peale ja seda mööda üle kõige keha. Need täpid on mõni kord nõnda tihti, et kõik keha punetab. Kui tipud ennast on välja ajanud, siis vähenevad vahest need ülemal nimetatud hädad, aga enamiste lähavad nad veel suuremaks. Lapsuke on kanges palavuses maas, süda peksab rängaste, ei tea iseenesest ühtegi ja hakkab tihti jamsima. Jänu on suur, aga valusa kaela pärast ei joo hea meelega, ehk nutab, kui peab neelama.

On haigus selle viisi peal päeva viis ehk kuus seisnud ja ei ole lapse elu veel võtnud, siis tuleb suurt kergitust, naha pind hakkab lõhknema ja lähab ära kui kala soomus, nõnda et vahest, liiati käte küljest, suured tükid ennast lahti koorivad. See tuurib paar päeva ehk ka paar nädalat. Kui sell ajal last mitte kambris ja külma eest ei hoita, siis lähab ta jälle haigemaks, on palav, uimane ja nägu ehk ka kõik ihu paistetab üles, kui vee rakk, ja selle vee tõbesse, mis sest sünnib, surevad palju lapsi.

Aga igakord ei näita see tõbi ennast sellesama viisi peal. Esmalt ei ole palavus ikka nii suur, laps on mõnikord terane, laseb ennast riidesse panna ja on ennem jala peal kui sängis. Teiseks on ka kael vahest vähem üles paistetanud ja ei ole nii valus. Kolmandamaks ei ole ka täpid nii selgeste üles ajanud, ehk neid on väha, on ka valkjad ehk aga ürikest aega nähtavad. Mõnikord jälle on täpid nii sagedad, et kõik ihu kui punane kalev ja arvatakse, et suurest palavast nii punetab. Neljandamaks ei ole ka soomustamine igakord selgeste näha. Aga siiski on mitu neist nimetatud märkidest leida, nõnda et see

mitte raske ei ole seda tõbe lapse juures tunda, kui seda haigust ümberkaudu kuulda on.

II. Mill viisil lapsi selle tõbe eest hoida.

See tõbi hakkab esite iseenesest, aga on ta kord tõusnud, siis ajab ta külge; tuleb laps, kell teda veel ep ole olnud tõbise juurde ehk elab ta temaga ühes peres, siis ei ole naljalt loota, et ilma jääb. Seepärast hoidku siis igamees oma lapsi, et tõbistega kokku ei saa.

III. Mis teha, et tõbi igal viisil lahkuks.

Ei ole, paraku Jumal, teist haigust leida, mis nii suurt muret ja järelvaatamist tahab kui see ja surevad siiski palju lapsi, kes küll õrnaste ja murelikult saivad peetud, — nii tige on see tõbi.

On ta hakanud, siis kannu hoolet, et tõbine kambrist, mis paras soe on, välja ei saa; on haigus kerge, siis võib laps riides kambris kõndida. Joomaajast on siin palju lugu, ja enamiste teeb mõistlikult pruugitud jook, et muud rohtusi tarvis ei ole. On tõbise kõht vallal ja valutab, ja on keel kuiv, siis anna temale tangu vett ehk ka leiva vett, mis hapnemata kõrvetud leivast tehtud. Aga on tema kõht umbne, mis sagedam juhtub, on palavus suur ja tundmine kadunud, nõnda et jamsib, siis lisa joogi juurde veel hapu mett.¹⁾ Külma vett ära anna koguniste, ehk küll seda ihaldaksid, sest harva himustavad haiged seda, mis neile tulus on, vaid kõige enamiste seda, mis neile suurt kahju teeb. Ei ole lugu mitte hea, kui viendama ja küm-nema päeva vahel kael väga üles paistetab, valu teeb ja neelamist peaaegu keelab: pane siis sinepi plaastrit paistetuse peale, ehk ka kaks, kolm, neli või kaheksagi kaani külge, kui nendega oskad ümber käia, nõnda kuda lapse vanadus seda sallib. Hakkab haige nüüd paremaks saama ja nahk ennast lahti koorima, siis näitab laps õige terve olevat; aga ära usu hunti; nii pea kui haige vähä külma saab, on veetõbi seal ja surm kannul. Viis nädalat pärast seda, kui tõbi peale tuli, on vahest veetõbi veel järel tulnud. Seepärast ei tohi koguniste lapsi enne viit ehk kuut

1) Hapu-mesi ehk äädika-mesi on üks väga tulus joogi kõrvane palava tõbe sees. Sa võid teda valmistada, kui 3 jagu mett 2 jagu hea valge äädikaga natuke aega keedad ja selle keedusest nii palju leige vee sisse paned, et jook mõnus magus hapu on. Aga kui haige kõht vallal, siis ei kõlba see jook mitte.

nädalat, haiguse hakatusest arvata, soojast tuast¹⁾ välja lasta, kui ka õige terved näikse olevat. Hooletus saadab kahju, mis igakord ei või parandatud saada. Juhtub siiski õnnetus, et laps paistetab ja veetõbiseks saab, siis pane teda süngi, hoia teda soojas ja anna temale sooja jooki, mis higi üles ajab, uõnda kui on raudreiarohu vesi (Schafgarbenthee) hapu meega ehk ka ilma selleta, kuda aga kõhu pärast seda võib. Hakkab laps higistama ja kusema, siis on ka lootus, et vesi ära kaub.

See on nüüd see tõbe seletus ja minu õpetus. Kui võimalik arsti abi saada, siis ärge olge hooletumad seda nõudmast; aga kui asi ei anna arstilt nõuu küsida, siis tehke selle järel, kuda teid siin lühidelt õpetasin, ja teie saate seda rõõmu tundma, et teie lastest palju sellest tõbest peasevad.

Tühhi jut, tühhi lorri, tühhi assi, tühhi kõik.

[Ilmus Tarto- ja Võro-ma Kalendris ehk Tähtsammatus 1842. Tartun. Et trükikojas m̄ ja n̄ tähed puuduvad, on siin ja alamal Fählmanni o m̄ a, m̄ i n̄ a jne. asemel o m m a, m i n n a jne. tarvitatud.]

Kes teada tahhab, mis mees ma ollen, sellele ütlen ma kohhe, et ma Vahheküllä koolmeister ollen. Et ma kül omma tarkuse ja teadmise polest üle kõige koli ollen pantud, siiski igga päv teisi leian, kes targemad on kui minna, ja nendest püan ma jälle ikka õppida. Juhtus sedda visi mõnne nädala eest, et mõnda õiete uut asja sain õppida, noh, et ma siis koolmeister ollen, tahhan ma sedda ka teistele õppetuseks anda. Liigtargad ehk vahhelt tahhavad meile õppetusi anda, mis meiesuggune ei ussaldä mõista; sellepärast võtsin minna süddant ja julgust nõnda laulu laulda, kudda ta nokka tulli.

Kui ma asja täielikkult tahhan tähhendata, siis pean ka essimesest otsast pealeakkama. Süggise pole ea nabri-rahva abbi mulle vägga tarvis läks ja võtsin siis kätte ja pannin alli aisade vahhele, mõnne viljaivva kotti ja kukrust noppisin ka rahhakoppikaid tasku, — kalla olli tarvis rannast tua. Sedda jo iggaüks ommas meles ärra võib arvata, et kauni koormaga ühhes pävas Mustvette ei võind jõuda. Waskjalla kõrtsi jäin õmajale. Wanna kõrtsi Andres on mo vanna kaim ja tuttav ja mees minno mele pärrast, agga sest

1) Aga meie talurahva elumajad on, Jumal paraku, veel nii kõlvatumad, et niisugune hoolekandmine peaaegu võimalik ei ole. Kui see ju mitme saja muu asja pärast tarvis lähäks, et oma elu onnid parema viisi peal ehitaksite, siis oleks see kõige enam teie laste pärast tarvis.

on ta kõlbmata inimene, et ta õppetust koggoni vasta ei võtta. Korda kaks ma igga aasta sedda teed käin ja igga kord ma allikest Vaskjalla rehhe alla ollen ajand; agga ikka ütlesin: se olgo vimine kord. Mis ma Andresele õpetasin ehk mis ma temmale selletasin, sedda kulis ta linkkõrvaga, ja kui mo meel siis õiete eaks akkas minnema, siis ta veider pole pilkamisega ütles: tühhi jut, — teine kord jälle: tühhi lorri, ja tühhi assi, ja tühhi kõik. Kas nisuggune kõnne koolmeistri meelt ei pea pahhandama? Mõnnigikord ollin jo ilma Jummalaga-jätmiseta ärra sõitnud ja tännavu tahtsin suisa ja lausa möda sõita; agga allikenne jo kaugeolt akkas irnuma ja Andres pistis pea ukse vahhelt välja ja tundis mind ärra ja terretas, ja mis sis ennam olli parrata — allike kippus parremat kät rehhe alla ja vanker läks alli järrele ja võttis koolmeistri kasa. Rot olli lõksus. Agga sedda tahhan jo ette üttelda, se kord ma ei kahhat-send mitte juhtust.

Kõrtsis olli veel üks teine te-käija, muido õiete meie ma mees; agga lust olli meest vadata ja kuulda, igga sam olli tal ommas kohhas ja igga sõnna ommas paigas. Ta olli kaugelest ümber reisinud ja olli paljo näind ja kuulnd, ja olli mõnda ka tähhele pand ja õppetust vasta võtnud innimeste käest ja juhtusest. Alli ollin ärra tallitand ja läksin tuppa taggasi juttu sahkama. Jo Andres ja võeras mees ollid juttu allustand.

Andres ütles: „Jubba nalg kohhendab kaelkotti ja korib keppi. Kust poolt küllamees tulled, kas iggal pool rukkis ni vaene on, kui meil?“ Võeras ütles: „Jummal parrako, iggal pool sesammane villetsus. Mõisa väljade peal iggal pool kaunis villi, agga kui tuul tallopoja põldude möda puhhub, üks kõrs teist kinni ei sa.“ Minna siis küsisin: „kudda se imme-assi tulleb, et iggas kohhas tallopoja väljad sandid ja mõisa väljad kaunid?“ Võeras ütles: „ei olle se verske seemne pärrast, ei olle se oletu külvamise sü, ei olle se tule ei ka ku teggu, — aina minneva süggise ilm ja vihm rikkus tallopoja rukkiväljad ärra.“ Mulle tulli jo süddame jällestus peale — jubba Andres vangutas pead ja ütles: tühhi jut!

Võeras mehhe visi ei tunnud ja võttis selle sõnna poleks vihaks, ütteldes: „vai nõnda; minna tahhan omma kõnne ärraselletada; ütle sinna siis parremat õppetust, ja same siis kuulda, kummale kolmas mees õigust annab.“

Minna ollen kaugeleste maal ümbersõitnud ja ollen moisnikkude ja tallorahva käest kuulnud, et ennamiste verske seemnega külvasid; agga verske seemne rukkis on mõisa

väljade peal kaunis ja tallopoja väljadel aina vaene. Kus vanna seemnega külvasid, on se sammene assi. Sedda samma visi ei olle ka põlloarrimise sü: oletuma põld on ni samma paljas kui olekandja. Kas ku või tule teggu, sedda võid sinna pärrast tähhendata, ehk sinna olled targem ku- kubjas ehk tule-katsja kui minna. — Kui sa agga minneva suvve ilma tähhele pannid, kül sa siis tead, et Jani pävast Jakobi pävani ja Jakobi pävast 3. Augusti ku pävani vihma ja jälle vihma saddas, igga päv ja igga ö ikka enam, et põl- lud aina porrilombid ollid. 3. Augusti ku päval tulli kuiva ja kuiv taevas jäi meile 28. Augusti sadik, see olli agga pissut ülle kolme naddala; siis akkas jälle vihma puistama ja päv olli pävast märjem. Kuival ajal mõisa väljad sai- vad valmis ja olli ka veel seemnel aega iddaneta ja tõusta. Tallopoegade külvi ajad ollivad iljamad. Egga enne Rukki- Marja-päva ivva põldu ei vissata. Üks otas veel nore ku peale, teine tõi leppa lehtedest tarkust, kolmas kasse oksa- dest, neljas otas koer piddi akkama rohtu söma, — kuiv aeg tõttas möda, ja ivva, mis liig märja mulla sisse sai, mädanenes ärra, enne kui iddanema akkas. Agga kes per- remees ka aeksaste pärrast mõisa külvi oma põldu koh- hendas, ikka ommeti vihma nuhtluse alla sai, sest kuiv aeg olli lühhike. Se on se asja selletus. Kas sul nüd parrem selletus? Agga sinno ajo-ladik ni tühhi näiks ollevat, kui tühhi ma.

Andres mõtles kül tük aega järrele, küisitas karvu ja nuuskas ninna — pärrast agga ütles: noh võib siis ka olla.

*

Tühja ma nimme sain kuulda ja küsisin kohhe: „Meie maal nüd palju tühjast maast lorrastakse; mis küllamees sinna kül tast mõtled?“

Külla-mees ütles: „tühhi ma on, kui ta nimmi, tühhi ja paljas, ja se lorrin ja parrin, mis muido temmast siin maal tehakse, on se kõige tühjem tühhi jut.“

Körtsimees Andres omma vanna visi vangutas pead ja rapputas kõrvu ja ütles: „tühhi kõik!“

Meie sure älega akkasime naerma, nüd temma jone- sõnna parrajas kohhas olli. Agga temma võerale õigust sel- lega ei tahtnud anda, ja kui agga meie naerust mahti sai, ütles ta: „egga ma tühja maad tühjaks ei sõima, aina sinno juttu; saab igga päv nüd paljogi tühjast maast kuulda ja allati tedda kidetakse; mis sa siis tedda laidad, ehk sa omma silmadega tühja maad nägid?“

Võeras vastas: „Se ep se assi on! Kõige ennam innimesed asjast lorrisevad, mis nad ilmasgi ei olle näind, ja üks rummal ussub teist. Ma isse ollen paar aastaid tühjal maal olnud ja ollen tedda suvvel ja talve ajal näind. Irm peale tulleb, kui mele tulletan. Kui ta ni sovitav olleks, kudda tedda rahvas kidavad, kül siis ammogi innimesi olleks sinna ellama läind.

Venne rigis on tühje maid paljogi, surel kaugel Siberis ja Siberi ligidal (!); ka liggemal Europa jäo venne rigis, musta merre pool.

Kui sa tühja ma piri peale astud, akkab so südda kohkama. Ni kaugel, kui so silma näggemine ullatab, mitte middagi asja egga ellajat sa ei näe: üks suur laan laiutab ennast so silmnäo ees iggale pole; seal ei olle puud seal ei olle mägge, kõik ükslaine lagge lood, mõnnes kohhas agga liva künkakessed tulest kokko puhhutud. Kui irm sind taggasi ei aja ehk kui te ots sul teisel pool lane on, ehk olgo sul lanes middagi otsimist, siis võid sa kül sadda ja mitto sadda versta eddasi minna, ei näe sa muud middagi, kui ülle pea taevast ja jalgade al kuiva maad, mis mõnne närtsinud rohhuga siin ja seal nattuke kattetud on. Arvaste pissuke ellajas üllese üppab, immestab silmapilk innimest nähhes ja jookseb ennast ärrapeitma ma-augukese sisse. Innimese inge sa seal ei leia, kui agga pirete kaldal; seal veel rohtu kasvab ja lojuste karjad seal ümberulguvad. Ma pind on selge savvi ja ni kõvva, et kirves ei tahha peale akkata. Kui talve lummi on sullanud, kasvavad äkkiste maast mõnnedgi lilled välja ja siis on laan kül nähha kui üks ilmotsata lilleaed. Tulleb agga suvvi, siis päv omma tullise pallavusega kõik ärrapõlletab ja tekäija jalla al kohhiseb surnuks kuivanud rohhi. Käi sa sadda ja sadda versta ristati ja põigiti, veepissarat sa ei leia, ja kui ka siin ehk seal lombike ehk järveke on, ta aina solast kibbedat vet täis, mis jännu ei kustuta. Ei olle seal jögge ei allikat. Tulleb talv, siis on seal koggoni jälle. Kül on suurem seal, kui meie maal, kui ka mõnned neist maist ennam lõune pool on, kui meie ma. Lund sajab, agga kange tuul, mis irmsaste puhhub ja paiskab (egga seal metsad ja mäed tedda kinni ei oja) tuiskab lumme ühte kohta suurteks angedeks kokko ja jättab teised kohhad koggoni paljaks. Jummal parrako ellajaid ja innimesi, kes niisugguse tuiso ajal laande juhtuvad; kui külmi neid ei tappa, siis tuul neid ärralämmatab ehk lummi neid mattab.

Kas se ma on innimesele sovitav? Kudda ta seal maja ehhitab, kus puud mõnne saja versta pealt ei sa nähha

ja kus kivvi nisamma arv on? Kudda ta seal lojusid kasvatab, kus lojuse toitu agga mõnne nädala ajal kevvade ja süggise leida? Kudda ta seal põldu tahhab seada ehk arrida, kus ma ni kehva on, et mitte rohtugi ei kasvata? Kui Jürri päval sa obbose vankri ette panneks ja obbone ja sa isse ikka terve olleks ja sul ja obbosel iggas paigas toitu kül, siis saaks sa kül Rukki-Marja-päva ajal sinna kohta, kus kõige liggem tühhi ma on, — agga kus siis so maja, kus so nurm, kus so lojused, kus so einama? kui talv tulleb, mis sa sis teed? On üks kolmkümmend aastat, kui kehval ajal meie ma innimesi ka tühjale male petteti; kui kaugele nad said? kes tühja maad näggi? Meie ommal maal on mõndagi laant veel arrida, liati linnade liggidal.

„Noh kõrtsi-mees, kas tühhi ma ei olle tühhi?“ Andres vastas: „olgo siis sul õigus, kui sa isse olled tühja maad näind.“

*

Minna võtsin jälle sõnna kätte ja ütlesin: praego nimmetasid linna liggidal lanesid, — ütles, miks ennamiste ikka linna liggidal marahvas kõige vaesem ja ka rummalam veel on?

Võeras ütles: Selle vasta võin ma õige lühhikesest kosta: meie ma rahvas ei oska arvata ehk rehmentada.(!)

Kõrtsimees sõbber jälle vangutas pead ja ütles: „tühhi lorri. Kas innimene siis teise asja tarvis ei olle lodud, kui agga ikka õppima ja jälle õppima; mis meie selle sure tarkusega vimaks teme?“

Minno koolmeistri-uhkus selle peale koggoni ärra-pahandas ja jubba akkasin pikkaste ja laiaste tarkust kiitma; agga võeras võttis sõnna mo suust ja ütles: „Ni palju, kui maid ja innimesi ollen näind, ikka sedda ennam õnne ja usku ja töö-armastust innimeste ulgas, midda ennam nad ollivad noores põlves õppinud. — Agga võttame jälle vanna kõnne kinni. Linna liggi võib tallopojale paljogi kassu tehha, ka paljogi kahju; sellepärrast piddago arru. Linna liggida innimesed käivad obbostega sõitmas ja tabbavad kahhes kolmes pävas ni palju rahha sada, kui põllo-tõ jures täies nädalas. Õige kül. Agga selle tenitud rahhaga ostetakse veel üks obbone. Nüüd otsitakse allati sõitja ammetid, nüüd lähhevad ärra täied pävad otsides, nüüd ollakse kõrtsides, võetakse essite aja-viteks napsokene ülle jänno, teine kord jo immo pärrast ja jodik on jo valmis; põllo arimine jääb Jummalale oleks. Sedda visi on mõnnigi aus mees ukka läind kõige omma maja ja perekonnaga.(!) — Õuna- ja

marja-aeda üks ja teine ehhitaks, agga kes selle jure nõu võib anda? Tallopoeg ütleb: tänna ollen ma siin, omme on mo paigake mõisnikko mele järrele ja ta ehhitab sinna ue karjamõisa.

Agga võtkem kinni teist nõud piddada. Vakka-ma peale külvad sa üks vak rukkid sa saad kuus ehk sa (!) seitse vakka ülle seemne. Sinno töpalk on siis 30—35 rubla paberirahha. Agga panne kartohvlid põldu 20 vakka ühhe vakka-ma sisse, sa saad süggise 80 vakka ülle seemne. Sago sa ka üks rubla vakka eest linnas, sul ommeti on 80 rubla vaeva eest. Agga mis sa mõtled, ühhe vakka-ma peale (kus ma sedda möda on) kapstaid istutada? Ühhe vakka-ma peale istutad ja kümme tuhhat taimeid; olgo ka essite kitkumisega ja kastmisega ja liblika ja ussi otsimisega nattuuke tööd, se agga kerge tö on, laste ja vanna naiste tö. Tulleb süggise ja müid sa kapstapea sadda, läbbi seggamine, kahhe rubla eest ärra, on so vakka-ma 200 rubla kassu teind. Teise vakkama peal kasvata kalikaid, porganid, petersilla — kül süggise linnas ärramüid. — Arva järrele — kui üks nõu ei mõju, katsu teist.“

Võttis veel vimist omma õppetuse kokko ja ütles: „laske lapsed koli minna ja Jummal sõnna kõrvas veel ka muud tarkust õppida, — lähheb pärrast ellus tarvis, liati rehnendamine. Agga Jummal parrako, usso kõrvas meie vägga nattuuke kolis õppime; olgo usk sool ja mu teadmine olgo mu leib, kes siis ilma leivata ka läbbi saab? Lähheb tallopoeg mõnne einatustiga linna, ikka kül sõmahhe aeg ärra lähheb, enne kui rahha saab kokko-arvatud.“

Minno mele järrele se kõnne vägga olli; kes koolmeister omma ammetid mitte ei ea melega kule kidetavat! sõbber kõrtsimees nikkutas pead õiete maddalast ja ütles: noh, kui sedda visi on, jägo siis teile õigus.

*

Minna võtsin jälle kohhe ussust kinni ja küssisin: „küllamees, sa olled paljo innimeste ollemist ja ellokorda näind, mis usk kül kõige parrem peaks ollema?“ Mees tõmbas silmakulmud kokko ja vatas kaunist pungiste minno otsa, ütteldes: „kudda siis meil süddant ei olle üttelda, et meie omma usk se kõige parrem on!“

Kõrtsimees jälle agga vangutas pead ja solkis ulka: „Tühhi kõik, kas üks usk ni ea ei olle kui teine!“

Võera silmad selle sõnna peale akkasid kui välku löma ja nago olleks ta tahtnud villetsat omma silmadega mahha

dista, ütlest a valjo älega: „Sinna kõlbmata! Kes issa ehk emma otsa süllitab ehk omma õppetajat sõimab, mis sa sellest inimesest mõtled? Agga eks se olle so usk, kes so süddant jo lapse põlves on kaitsend, kes so meelt ikka õige te peale on juhhatand, kes kurbuses so koormakergitaja, ja villetsuses so nõuandja olli — ja tedda tahhad sa laita? „Nende viljast peate teie neid tundma,“ ja: „ea pu ei või pahha vilja kanda, egga pahha pu või head vilja kanda“ — nõnda Önnisteggija isse õppetas, ja kui usku usso kõrva tahhad panna, siis vata, mis usk inimesest on teind. Aina julge süddamega võime küssida: kas meie rahva ulgas kaelaleikajaid ja obbosevargaid on? Kui kellegi kael on mahhaleigatud ehk obbone varrastud, kas kurjateggija meie ulgas on? Austa omma usku ja pea tedda kinni, kes sind ei kela Jummalasõnna so omma keles luggemast ja kes sulle lubba annab igga rea järrel küssida: mis se on? (Loe: 2. Timot. 4. 3 ja 4).

Selle selletusega olin minna rahhul ja ka Andrese mele järrele ta võis olla, sest ta nikkutas peaga ja ütles: kül se seddavisil on!

Ollime agga vast selle juttuga valmis, astus trop inimesi tuppa, kes Riast taggasi tullivad. Ollivad seal käind, ommale parremat maad pallumas ja parremat usku. Sest asjast siis ennam ei olnd paljo tarvis kõnneleda.

Selle juttustamise jättan siin polele. Meie veel mõndagi teist asja se kord sahkasime, mis ehk tulleväl aastal võin avvada. Ehk kuleh ka omma kaimo Lohkva Davedi ehk Navva Jürri käest, kudda se jut nende melest olli, ehk võin siis ka omma jutto värki parrandata.

Kribus-Krabus.

[Ma-rahva Kalender ehk Täht-ramat 1845. Tartun, J. C. Schünmann].

Hä nõu on ennamiste kõige parrem abbi. Agga mis sa nõuuga teeksid, mis meie ojjaveski möldrile minneval esmaspäval anti? Temma isse ütleb: „ärra nõuu laida, enne kui tedda olled katsund.“ Agga katsugo teine kord veel, mis üllemeline pilkaja ütleb — kül ehk võttab teise õppetuse välja. Tark ütleb: „Hääd nõuu otsi asja tundja käest. Agga kui nõu peab hä ollema, ei olle kül, et nõuandja tark mees on, olgo ka nõuo-otsija tark teggija. Juhhus teeb immelikkul visil mõnnigi kord pilkaja nõuo hääks; agga kes juhhus peale majja ehhitab?“ Nõnda kül tark ütleb, agga sel korral ojjaveski möldrile ka õigus.

Linnas ellab üks pusep, nimmega Tol, saksa-mees. Se nimmi tähhendab meie keles ul; agga egga Saksadgi omma nimesid kaubakirstust ei osta egga seppa jures telli; peab iggaüks nimmega rahhul ollema, mis eesvannemale peale pandi. Egga nimmi meest ei teota kui mees nimme ei teota.

Pusep Tol läks kivvi-silla kaudo töö perrast koddunt, ja leidis linná tulleja, ojja-veski möldri, tamme ja saare laudade koormaga. Neid laudu talle vägga vajja olli ja kaup sai peagi korda. Ütles siis müjale: „Minna sind kojju ei vöi via, mul töö pärrast veel käimist; agga võtta siin öbbe-rubla käe peale ja vi need lauad minno juurde — kül ma peagi isse tagga tullen. Minno majja on mäe kõrvas. Minne ülle turro otsekohhe eddasi, põra siis parremat kät ja minne siis jälle otsekohhe, ja kui surest majjast möda lähhed, põra pahhemat kät; pärrast käna pahhema käe kolmandama põikulitsa sisse, seal on minno majja kolmas parremat kät, maddal al majja rohheliste akna-laudadega. Egga sa ommeti ärra ei unnusta?“ Mölder mõtles: kül kulin ja kül leian — otsekohhe eddasi ja parremat kät ja surest majjast möda ja parremat kät ja pahhema käe kolmas põikulits ja al maddal majja rohheliste akna-laudadega — ja vastas: „küllap saab“ ja sõitis eddasi. Kui just poest möda sõitis, tulletas meelde, mis naine koddoo olli linnast tühja asjá tellinud, ja läks sisse ja panni öbbe-rubla, mis ta käe peale olli võtnud, paigale ja läks sellega tük aega ärra. Tulli jälle väljá ja vatas omma koorma peale — agga ostja nimmi ja majja koht olli melest koggoni ärra läinud — mis nüüd tehha. Kui praego kõrva taggant küüntega selletust otsis, löi linna kel kaksteist-kümmend — liggidast kolimajjast tullivad kolikäijad väljá! Vägga illus olli nähha, kudda üks teisest möda uksest tõttas, sure kõlla ja rõemuga. Mölder vatas pealt, ja südda tal õieti sees naeris, kudda ikka vannemal innimesel sünnib, noorte lusti ja rõemu nähhes, kui tal veel must pril ninna peal ei olle. Tulli siis ka üks trop punnase krae poisikesi temma pole ja arvas mees: kolis mõndagi tarkust õppetatakse, ja võttis essimese varruksest kinni ja küssis: „Kullakene, kolis mõnda hääd asjá õppid, ehk tead ka selle mehhe nimme, kes minno pu-koorma ostis, ja tead kül ka, kus ta ellab.“ Vastas poisike: „Kust minna sedda tean!“ Agga teine terrane taggapiddi lahkeste ütles: „Minna kül ka mehhe nimme ei tea egga ka temma majja, agga ma ütlen sulle mehhe, kelle käest sedda võid teada sada. Vata — minne otsekohhe eddasi, essimesest põikulitsast möde teisi pahhema käe põikulitsa sisse, siis näed parremat kät treppi

sealt minne sisse ja küssi agga kas seal õppetaja M*** ellab, temma on tark mees; seal ta istub laia toli peal, kirjo kuub seljas, piip pikka varrega suus ja loeb surest ramatust. Se ramat on se ramat Kribus-Krabus, kelle seest ta kõik omma tarkuse väljä võttab; pallu agga et ta lehhe lahti lööb, kus peal Lirum-Larum-Lumps seisab, selle lehhe peal on ka luggeda, mis ostja nimmi on ja kus ta ellab.“ Naersivad poisid ja läksivad omma teed. Seal majjas ellab koliõppetaja ja kes nüüd kolilaste tempusid ei tunne! Mölder kulis kül nõuo — agga mis ta pilkamisest piddi teggema. Mõtles tük aega — mõtles jälle: mu nõuo järrele ostjat ja nimme ma ommeti kätte ei sa, katsun siis, ehk segi nõu middagi maksab. Läks siis essimesest põikulitsast möda ja pöras teise põikulitsa sisse, leidis treppi, läks sisse ja küssis järrele, kas õppetaja M*** seal ellab. „O ja!“ ütles tüdruk, kes ukse lahti teggi, ja mölder läks otsekohhe teise ja kolmandama kambri, kus õppetaja laia toli peal istus, kirjo kuub seljas, pikka varrega piip suus ja otsato suur ramat ees. „Teie kül se tark õppetaja M*** ollete — ütles mölder — ja se kül se kulus ramat Kribus-Krabus on, kust teie omma tarkuse väljä võttate.“ Õppetaja vatas imestates ülle õlla ja mölder lissas juurde: „Löge se ramato-leht Lirum-Larum-Lumps lahti ja luggege temmast väljä, mis selle puseppa nimmi on, kes minno lauad ostis, ja kus temma majja on.“ Teine teggi silmad veel suremaks ja ütles saksa keli tüdrukule: „der Kerl ist toll.“ Need sõnnad tähhendavad meie keles: mees on ul. Agga mölder neist ostja nimme kätte sai ja ütles kohhe: „nõnda nõnda Herrakene, Tol olli ta nimmi; teie ramat on jo põhjato tark; vadake nüüd ka selle Lirum-Larum-Lumps lehhe pealt, kus ta majja on.“ Agga tüdruk teadis möldrile sedda selle-tada ja mölder leidis nüüd õlpsaste puseppa üllesse.

Mölder on minno naber ja rakis mulle omma luggu ja kitis õppetaja suurt tarkust ja panni veel peale: „Mis tarkades ramatutes kõik ei seisa.“

F.

Kalendriteggija kimbus.

[Ma-rahva Kalender ehk Täht-ramat 1846.]

Kui sa, armas luggeja, mind veel ei tunne — minno ammet on jo mittu aastat, kalendrit teha. On ka selle töö jures palju kohhendamist ja pea vaevamist, ennam kui sa mõtled ja tead. Arva kõik asjad kokku — et ku ei kummuli juhhu, egga pääv pahhempiddi või tähhed teisipiddi; et Janipäval lund ei saa egga odre kolmekunninga

päva ümber ei külvata. Vata jo segi ea tük tööd. Agga se kõige kiuslikum assi on se kalendri teine jäggo, kus juttud ja õppetused sees on. Egga seal kriipski luggetate melest ei olle — iggäühhel omma laido-kius.

Istusin minneval teisipäval töö kallal, et pea otsas auras — uks läks lahti ja võeras mees astus tuppa, näust kaunis vihthane, ja küssis, kas kalendriteggija koddu. Minna mehhe apput näggu kartsin, salgasin ennast ärra ja vastasin: nüüd kül koddu ei olle, agga kellu kolm pärrast lõunat kül saaks koddu ollema. Mees küssis, kas ehk kalendriteggijate tuttav ollen, ja minna ütlesin ja. Võttis siis prassides ja ussutades nõnda räkida: „Tarto linnas teevad kalendri ja enam Virro keelt kui Võrro keelt sees. Kas siis selget Võrro keelt ei oska sisse panna? seddavis kalender on keelemurre solk. Kui se Tarto kalender on, olgo siis ka Tarto keel. Pannevad pihho täis tühja Virrolorri kokku ja kalender valmis.“

Minna pannin vasta: „Oho, Virrolane Tarto keelt veel selgemine oskab laita ja söimata. Pealegi Võrro keele räkijaid on pissut; pool Tarto ma-ossa rahvast rägib Virro keelt, ja meie kalender ullatab ka veel ülle Kurresare, Perno ja Villandi ma-ossa.“ Selle vastusega mees ei tahtnud leppida, lubbas kellu kolm taggasi tulla ja kalendriteggijale lõhna anda.

Appo näuga mees läks uksest välja ja minna tännasin Jummalat, et jälle lahti sain. Agga armas luggeja, sedda sa issegi tead, kui juhtumine innimest akkab kiusama, et ta ühhe näppistamisega rahhul ei olle. Vanna naine lompri jallaga astus tuppa, ja nõnda laddinal ja vollinal akkas juttu viskama, et sõnnadel vahhet ei olnud. „Siin need kalendriteggijad on, ülle-aea Nora juhhatas sie. Kas sa näed! nemmad ka kalendriteggijad — kus siis selle aasta ilm jäi? Minno üks poeg Tallinnas raevorstiks, teine Tralliverres kubjaks, ja Tallinna poeg igga aasta ikka Tartust tellis kalendri aina ilma pärrast, et Tarto ilm kõige mõnnusam, ja kubja ämmet koggoni ilmaga ühte on köidetud; agga sinna olled jo ilma koggoni ärrasolkind, kudda kalendri palgelehhe pahhema külle peal on luggeda, sedda sulle Jummal andeks andko, ja seddavis olled jo aastat kolm nelli meid petnud, ja nüüd vast leiame tembu üllesse. Já vanna tarkusi ei enam koggoni kalendrisse ei panda, ei enam kuppo laskmist egga verre viskamist, ei laste võerutamist, egga kapsta kasvatamist. Sellepärrast on ka meie põlve noor rahvas ni rummal. Nüüd ei olle enam teadagi, milla väggi Pramburi läks, nüüd on kõik see armas rama-

tokene tühja lorri täis.“ — Ja seddaviisi veel mõnedki teised sõnnad laddinal suust välja jooksvad ja ei olleks otsa veel ni pea olnud — agga võttis morikene tubbaka sarve taskust, ripsutas pissut põidla tahha ja kui ninnasse tubbakat tõmbas, sain minna mahti omma juttu vahhele vallada ja ütlesin: „Kulla norik, egga ma kalendriteggija ei olle, et mulle süüd annad, tulle kellu kolm seie, siis ta kodu on. Agga minna tean ka asjast middagi ja tahhaksin sulle sedda vasta anda. Vata essiti ilmast. Kalendriteggija panneb nüüd jo kõige tulleva aasta ilma kalendrisse, eks ta siis veel selgemiste ei peaks teadma, mis ilm omme ja tonaomme ja tulleva nädalal saaks ollema. Ütle ommeti poea kubjale, et ta külvi ehk nido ael tulleks ilma kulama — miks ta siis sedda ammogi ei olle jo teinud? Ja mis sa laste ärravõerutamisest ja verre laskmisest tahhad teada — meie aeg on nõnda immeliseks sanud, et iggal Jummal päval last võib võerutada, kui laps agga aasta vanna on, ja selle pärrast verre tähte meie kalendris enam ei olle, et meie aeg tühja verre laskmist ei kannata. Kui väggi Pramburi läks —.“ Sedda kõnnet ta mind ei lasknud otsa õelda, võttis veel ninna täie tubbakat ja ütles: „Minno õe-mehhe vannaissa olli isse väe ulgas, kes Pramburi läks. Noh kas sa ninnatarka näed? Egga ma olle tulnud õppetust kuulma, minna tullin õppetust andma. Kül tullen kellu kolm taggasi, kül ma kalendriteggijatele prundi virrutan!“ Läks uksest välja ja ussutas veel minnes mõndagi.

Ei olnud palju aega rahho, jubba jälle uks läks lahti, ja kaks meest korraga astusid sisse. Essimine sillitas pead ja kõhhis kolm korda, ja kummardas ja akkas pikkaliste tõmbama: „Kalendri pärrast tullin minna sõnnukest ütlemä. Jummal sõnna kõigis paigus kallis — miks need ramato lehhed kalendris siis ilmliko lorriga täis tehakse — kas ei võiks Jummal sõnna igga lehe peal olla? Kas Jummal sõnna siis ialgi ülleliga võib luggeda? Kalendrit võttab iggamees tihtigi kätte, ja illus olleks assi, kui Jummal sõnna enam sees olleks. Mis meil õppetusi tarvis — see on kõik ilmlik assi, ja suur teadmine innimest õntsaks ei tee.“ Sedda visi ütles se essimine; agga mul vastamist tarvis ei olnud, sest teine kohhe panni vasta: „Mis sa rägid? Minna tullin kalendrit laitma, et vägga palju Jummal sõnna sees, ja vägga pissut õppetust. Kes kalendrist usso kinnitust ehk inge parrandust otsib? Sedda otsigem lauloramatust ehk Biblist — olgo se kalendri-ramatokene se ainuski, kust teist assja õppime; on ka õppetus ja teine tarkus innimestele tarbeks. Jummal on innimese ma peale

perremehheks seadnud, üks olle siis ka perremehhe kohhus omma perrepaika mõistuse ja olega arrida? Eks meie käest ka Jummal sa ükskord küssima: „mis teie siis perrekonnast teggite, mis ma teie kätte kõige illuga ja kõige tarvistusega ehhitud ollen andnud?“ Ei olle ma-ilm ädda-orruks lodud, ta on Jummal illo-aed ja ta ennese mele järrele, kudda loeme 1 Mosese 1,31 ja Laulus 111, 2. 3. Rahva ulgas jamps ingema pärrast jo paar aastat aega. Kust nad siis asja ülle selletust leiaksid — kas lauloraamatust? Luggego tännavust kalendrit, kus kõik see suur ja lai Venne-ma on üllesse pantud, ja näidako, kus ehk pihhogi surust kõlbavat matükki leida, kellel veel omma pärrijat ja arriyat ei olleks? Kui ennam õppetuse-ramatuid olleks, ei sonniks rahvas ni palju tühja assja kokku.“

Õnneks mul olli, et mõllemad väggikogomehhed ühte juhtusivad — teine teisele issegi vastust andsivad. Agga mehhed peagi vihhasse visiga akkasivad vaidlema et jo ulitsa peal rahvas koggunes — siis ütlesin: kulla mehhed, minna kalendriteggija isse ei olle, temma kellu kolm on koddu, tulge siis, kül siis asja pohja kätte sate. Agga minna teile udist middagi tahhaksin räkida — teie kül ehk tunnete Kusiko Tomast, agga vist ei olle veel kuulnud, mis luggo temmale minneval pühha-päval sündis. Läks mees vieteistkümne aastase poeaga kirriku, ja ostis teiste kirrikukäijate käest sällokese. Istusid mõllemad sällo selga, ja akkasivad koddopole minnema. Rahvas, kes seddasamma teed läks, nurrises: „pörsed innimesed — mõllemad roninud väetima sällokese selga, mis nad lojust vaevavad?“ Mees kulis, ja tuli kohhe poeaga sällo seljast mahha, ja läksivad mõllemad sällo kõrvas eddasi. Teised tekäijad tullivad ja ütlesivad: vadake immet, kas ei olle rummalad — sälg tulleb tühjalt, ja innimesed käivad jalla kõrvas. Mees panni poisi obbose selga ja veddas oost su kõrvast. Uus trop innimesi tuli ja urjutas poissi: mis sa tätninna ratsa sõidad ja lassed issa jalla minna? Mees võttis poea obbose seljast mahha, ja istus isse otsa. Tullivad jälle teised tekäijad ja urjutasivad issa: mis sa rammetumat poisikest lassed maas jooksta, ja isse sõidad obbose seljas? Tulli jälle mees mahha ja võttis teise nõuu, siddus sällokese jallad kõiega kinni, pistis ridva kõiest läbbi ja akkas poeaga sälgu kandma. Nüüd olli koggoni luggo lakkas. Västa tulledjad irvitasivad ja tagga minnejad õiskasivad. — Vadake mehhed, se on ka teie mõllemate riid kalendriteggija vasto; kellel õigus?“ Mehhed kulid jutto, agga lubbasid kellu kolme aeal ka tulla.

Jo akkasin lootma, et nüüd jo pididi rahho ollema, agga koos kulus kompamine, üks prantsatas lahti ja paks mees kommastas tuppä. Silmad ollivad kirjud ja palged sinni-punnased. Raske kelega vässind akkas peale: „kus kalendriteggija — ehk isse olled? Miks sa meie kalendris vina laidad? Eks viin ei olle Jummalä viljast kõige penem assi, ja õige ello-rohhi? Kes ilma peal kõik innimesed ühhesugguseks teeks, kui tedda ei olleks?“ — Minna ollin koggoni kimbus; mis ma jooanud mehhega pididin peale akkama? Andsin ma temmale õigust, ei olleks siis lorril otsa olnud, ja akkasin ma temmaga vaidlema, egga siis riid ei olleks kaugel olnud. Ütlesin: „Javist teeb viin innimesed kõik ühhesugguseks, agga ta teeb ka innimesed lojusega ühhesugguseks. Luggesin Saksama lehtedes, kudda annedel ükskord kibbe aeg käes olli. Perrenaine tuli kojju ja leidis omma annekeseid kõik pikkali maas; kaks ehk kolm veel ligutasivad tibu, agga akkasivad ka jo jalgu sirrutama. Mis naisel parremat tehha, kui kitkus sulled annede seljast ärra ja viskas surnud anned sõnnikule. Pärast lõunat agga näeb, mis immelised ellajad õue peal ümberkäisivad — ei olle nisugguseid ellajaid enne näinudki. Tulli liggemale, ju tundis ommad anned ärra. Ollivad anned solgi paast jonud, kuhhu sisse vina olli vissatud ja ollivad agga jooanud olnud, kui perrenaine sulled seljast kiskus. Nüüd pididivad mõnnigi nädal kõige ilma pelletuseks, allasti ümberkäima, enne kui sulled jälle kasvasid. — Sedda luggesin; agga seddasamma värki jutto kulin ka innimesest. Karola Adam olli ennesele uhked penikese sinnise kallevi püksid ostnud ja uhkeldas nendega Kravi ladal ümber. Kaks meest seisivad kõrval ja üks ütles teisele: kas sa mitte minno käest ei tahha Adami illusaid püksa osta? Teine küssis: kudda sa neid kätte saad? Essimene vastas: se olgo minnule murreks. Kaup sai valmis. Teggi mees Adami jooabuks ja kui vässind vankri peal maggas, tõmbas mees püksid jallast ja müüs ärra. Adamikene ärkas üllesse ja sedda iggaüks jo teab, mis vaev püksata mehhele juhhub peale. Ei olnud püksa leida, ei ka pükste varrast. Pididi mehike püksata kojju minnema, ladaliste ja koddoliste sureks naeruks.“ Sedda juttu kulis jodik, agga istus mahha, ja kudda nüüd rissu toast välja sada? Katsusin kavvalust. Läksin akka jure ja ütlesin: ennäe, Karola Adami püksi varras lähheb möda. Jodik läks toast välja varrast tagga ajjama.

Minno lotus olli, et laitjad kellu kolme aeal ennam taggasi ei pididanud tullemä, iggaüks jo omma võrra olli kuul-

nud. Kui agga kel kolm löi, näggin et trop innimesi otsekohhe minno majja pole tulli, tuttav üks ja teine ulgas, teised võerad ; vanna moor teiste tagga longates kargo naal; jubbagi treppist üllesse tungisivad. Mis nüüd teha? Lip-pasin isse uksest välja, lassin kõik sisse minna ja pörasin ukse lukku. Ukse praokesest vatasin ja kulin, mis teggi-vad ja ütlesivad. Üks mõtles teise kalendriteggija olleva ja vanna moor arvas et nad kõik kalendriteggijad kokku tulnud. Agga ei olnud palju tarka sõnna kuulda, iggaüks ajjas oma tõnni. Üks kissendas kalendri kallist innast, teine kirja kriipsudest, kolmas tahtis tedda õhemaks ja neljas paksemaks teha, üks soovis tedda lauloramatuks ja teine rahva kulutajaks. Ja pea olli kärra nõnda seggamine kuulda, kui lada ael meie Otsa-kõrtsis. Mõtlesin siis ommas meles: kui kõikide nõuo ja sovimise järrele akkak-sime kalendrit teggema, ta aina seddasamma visi välja kos-taks. Vanna moor aina vaikne nurgas kulis, ja võttis üks-kord teise järrele tubbaka rakso ninnasse. Agga kui lorrin ja kärrin õite sureks olli läinud, siis teggi ta omma äle värravad lahti, panni ühhe käe pusa, parremasse kätte võttis kargo ja andis suga ja karguga lõhna: „Kas sa ninnatarku ei näe! Kalendrisolkijad ollete, agga mitte kalendrikoh-hendajad! Siin on kriipsud, siin on kujjud, se ta paksus, se ta laius — aggo kus mo Pramburi väggi jäi, kus mo kuppolaskmine?“ Ja kudda ta sinna ja tänna karguga ullatas, jooksivad targad ühhest nurgast teise, nago lamba karri undi eest. Nüüd teggin äkkitselt ukse lahti, ja üks olli varmam teisest välja putkamas, vanna moor tagga jär-rele. Vaene jodik kommistas ja kukkus ukse ette mahha, ja olli siin, kui ikka jodik, ulitsa poisside naeruks ja pilka-miseks.

Nõnda se kalendrilaitjate koggodus otsa läks. Kui agga veel teine kord nisuguseid laitjaid peaks ollema, siis nimmetago ennast aegsaste, et vanna morile ka saaks sõn-
 F.

Tarto linna kivvi-sild.

[Ma-rahva Kalender ehk Täht-ramat 1848.]

Kes Tartus käis, se kül ka uhket kivvi-silda näggi, mis ülle Emma-jõe rahvale eddasi ja taggasi teed annab. Mis siis temma sündimise aasta olli, kes tedda ehhitas ja mis temma ehhitamise jures sündis? Mõnnigi ülle silla läks, ei tea kas ta temma illu tähhele panni; teiste asjade järrele arvaste inimene küssib.

Ülle Emma-jõe olli ennemuiste pu-sild. Kui vimast korda 1775 aastal lin ärra põlles, põlles ka sild ärra. Siis vallitseja Keisri praua Katharina II. andis ommast armust mõnda abbi vaeste koddanikudele ja andis ka 60000 rubla kivvi-silla ehitamise tarvis. Essimine alluskivvi pandi 1781, teggivad tööd igga pääv liggi sadda venne mehhi ja vanga ja saivad iggaüks päva eest 10 koppikat palka. 1784 olli uhke sild valmis, sel ael se essimine raudkivvi-sild meie mail ja tänninigi veel se ainus.

Turro pool värravate külles on kivvi-lehtede peal luggeda, pahhemat kät laddina ja parremat saksa keli:

„Jõggi, siin vähhenda omma jooksu, Katharina II. käsib. Ta ehitas selle essimise kivvi-silla meie mail, linnale ja male kassuks.“

Taggumise värrava külles ülleval on luggeda:

„Väe-obersti Schröderi käe al panni 1781 essimise kivvi ja teggi 1784 silla valmis Johann Anton Zaklovsky.“

Olli tarvis kohta, kus sild ehitati, kuivaks tehha ja sellepärrast veti müür üllevalt poolt jõest läbbi; Emmakest palluti paar sammu ümber jooksta ja silla kõrvas al pool on veel koht nähha, kus jõggi jälle taggasi omma pärris te peale sai.

Vanna rahva suust kulin, et Emmake selle paelutamisega rahhul ei tahtnud olla ja mõnnigi kord müri püdis mahha vissata. Agga ei jäksand. Ükskord kuuldi siis nukra älega üüdvat: „Pedja parras poega, Ao armas poega tulge emma aitamaie, emma paelust peastamaie.“ Pärrast sedda aega ei olle Emma suust sõnnukest kuulnud.

Mõnne te-käija melest ta vägga kitsas on; kui üks vankriga ühhelt poolt tulleb, odako vastatulleja teisel pool. Sellepärrast on ni kitsas, et sel ael Tartut tahti kõvvaks linnaks tehha. Küllap on Kalendri-luggeja mõnda sõimamist ja rio-sõnna kuulnud, kui teine pikkaline tulleb ja teisel vastatullejal kiir tagga on. Agga sest ei olle palju vigga; kui õhta käes, ei olle keski otama jänud, kõik on ülle mahtunud. Ei olle ka igga-ühhel aeg kitsas, kes kõige suremat kärta teeb. Tulleb ka neile aeg, kus vimast korda aina tassa ülle silla sõidavad musta vankri peal, ja otavad kõik vastatullejad ea melega, sest et teavad, et ta teist korda enam ülle ei sõida — siis lähheb ta pikka und uinuma.

F.

Villets.

[Ma-rahva Kalender ehk Täht-ramat 1850.]

Kui sa vanna tuttavat teed, mis sa jo mõnnikord eddasi ja taggasi olled läinud, jälle kord käimas olled, kül tõusevad sul ses ja teises kohhas mõnnedki mõtted inge ette. Ütleb kül üks: „Vata poeg, siin tulleb koht, kus mulle kahjust kassu kasvas. Ollin Aegvido kõrtsis kahhe kolmega koos, jöin udduse ilma pärrast essimese, teise pävallo pärrast, kolmandama teiste kahhe seltsiks ja mõnne veel peale, et kül sai. Kõrtsimees aitas vankrile ja vanna kõrvike olli nüüd mo ihho ja inge issand. Siin parremat kät põllul olli rukkis päid teggemas ja kõrvike lippas sisse. Tullivad Peipsetaggused ja ostivad obbose ilma innata ärra; põllo perremees leidis mind ommiku veel vankris maggavat, vilja ümberringi ärra sõdud ja tallatud — maksa! Agga mis viin kullutas, pididi viin jälle kätte tassuma. Ei olle sest aeast õhkugi suhhu tulnud ja jubba kahhi kümnevõrra parrandatud. Oia pois ennast Aegvido ja temma kibbeda eest.“ — Teisel tõuseb teises kohhas teine mällestus. „Ennäe poeoke, siin tulleb kivvi vasto, kus kolme aasta eest sandike istus. Ta küssis: „Kudda perremees tühjalt linna lähhed?“ Minna vastasin Traasto ja otsisin taskust koppikat. Agga sandike tõusis kivvi otsast üllesse ja ütles: või nõnda! ja löi keppiga söri et vuhhises; määrrake kargas püsti, põras ümber ja vallas tuhhat nelja taggasi, ei aitand üüdmine ei piddamine, kunni valges vahhus õue värrava ette seisma jäi. Olle terve, sandike, Jummal sind õnnistago, kus sa käid ja ingad.“

Nõnda on ka ello te peal mõnnigi täht-pääv ja tund, mis aastati taggasi tulles mittu mõtteid kasa võttab ja inge silma ette lahti lautab. Üks ütleb: „Tänna on minno sündimise pääv — jälle aasta vannem. Jummal olgo tännatud, Ta andis tervist, leiba ja servet, rahhu ja rõemu. Tahhan siis omma poolt ka püda Jummal meele järrele ellada, et ta selle tulleva aasta ka armuga eddasi aitaks.“ — Ütleb teine: „Vanna morike! tulleväl pühhapäval 25 aastat täis, et õnnelikus abbiellus koos ellame; Jummal on meid igga visi õnnistanud, tahhame Temma tännuks ka vaeste peale mõelda.“ — Ja nõnda on iggal innimesel täht-pävad ja tunnid. Agga veel enam tulleb neid kokku selle pärrast, et äbbausk mõnne päva ehk õ liig mustaks, teise jälle valgeks teeb. Kül on mõnnigi õ, kus innimene enam kui teisel aeal nukka ja tonta ja virastusi kardab ja omma kartuses siis ka näeb.

* * *

Ühhe ue aasta kesk südda-ö ael vatas üks vanna villets rauk urtsiko aknast välja. Ta vatas mele argusega üllesse, kus taeva lautuses Jumjala tähhed sirrasivad, ta vatas mahha, kus lummi kui koolja linna nurmed ja metsad kattis. Norus olli jo ammugi möda, jubba vannaus olli ta selja kõvveraks rudjund; agga ommast pikkast ellust temma muidu middagi vanna põlve ei kasa võtnud, kui agga eksitusi ja pattusi, ja ta kehha olli tõbbest muljutud. Kurbusega mõtles ta taggasi, kus taevane Issa tedda, mitme nore põlve sõbraga, essimest korda ello-te lahkme peale viis. Parremat kät te-aar jookseb sinna male, kus innimesed inge rahhuga ellavad, armuga teine teist aitavad, ja kus rõem ja valgus õitseb. Pahhemat kät te-aar viib te-käija vimast kurjuse kobastesse ja pattude kurristikudesse, kus nõelussid süddant närrivad. Temma vannad tuttavad ollid nüüd hääd majja-vannemad, ollid häid lapsi kasvatanud ja Jummal olli neid kõiki pididi õnnistanud. Agga tedda enmast põlgas igga hä innimene, ja kahhatsemine vaevas temma süddant, nago olleksid maud ja ussid rinnus mässamas. Ta tõstis silmad taeva pole üllesse, üks täht kukkus taevast ja lõhkes ja kustus ma peal ärra. Ja ta ütles: „se on minno ello, mis ma isse ollen rojaseks teinud ja teotanud. Oh mo taevane Issa, panne mind veel ükskord selle essimese te-lahkme peale! O tulle taggasi mo ilmasüta norus!“ Pimmeda kitsa toa seinad rudjusid ta rinnad kokku ja ta astus välja. Nüüd näggi ta, et veel üks teine temma kõrvas käis, temma ello-tejuht. Ta tundis tedda kül. Kül sa, armas luggeja, ka tedda tunned; kus sinno ello-te kahte aru lähhe, seisab ta so kõrvas ja näitab sulle, mis te-aar pahhem, mis parrem. Villets ütles: „Mis sa ka veel tuled mind vaevama, mo pattud ja eksitused vaevavad mind jo ülliga; sinno sü se ennamiste on, et kaelani patto porris ollen. Oh olleksid sa mind ikka kibbeda vitsaga õige te peale kihhutanud!“ Agga te-juht vastas: „Kui minna sind allati õige te peale olleksin kihhutand, siis ei olleks sa innimese loom, sa olleksid minno ellajas. Ärra sa mulle ka süüd anna. Kui ma essimesel ellote lahkmele innimest õppetä, ja kui ta mo juhhatamist ei tahha vasta võtta, kas ma tedda kül ei rapputa, ja kui ta pärrastki kurje te-arusi käib, kas mo manitsused ärra jävad, — kas ma sind mitte vallatuse kahhatsemisega ei olle peksnud? Agga se on se assi — kui sa essimest ja teist korda minno nõuu olled põlganud, siis jääd sa ikka tuimemaks, et sa mo näitamist selgeste ennam ei näe ja kahhatsuse opa ei tunne.“ Te-juht akkas lahkuma ja villets üdis: „Ärra nüüd mind üksi jätta!“

Agga ta vastas minnes: „Sinno te lähheb nüüd otsekohe eddasi, minno ammet on otsas.“ Kui ta üksi südda-õ aeal seisis, akkasivad patto kujjud ta ees virama ja ellema ja ta põggenes nende eest tупpa. Agga siin nad veel ennam möllasid ja tulline kässi ullatas ta järrele. Sures mele arguses ja irmus üdis ta: „Oh mo norus tulle taggasi, tulle veel ükskord taggasi!“ ja ta langes sure älega nuttes omma sāngi peale mahha.

Ja norus tulli taggasi. Temma olli ue aasta õsel sedda rasket ja irmsat und näinud. Ta olli alles noor mees, agga ta pattud ja koerused ei olnud mitte unnenäggo. Ta tännas Jummalat, et ta veel noor olli ja kurjuse te pealt ümber võis pörata.

Noor luggeja ! kui ehk ka sinna kurjuse te peale olled eksinud — pōra aegsaste ümber; olgo villetsa unnenäggo sulle õppetuseks. Agga kui sa vimast, pattudes vannaks jänud, alledaste üaksid: oh tulle taggasi mo kallis norus — ei tulle temma taggasi.

Saksa keeles kirjutatud tööd.

Muinaslood ja muinasusk.

Muinaslugu Kalevipojast.

[Käskiri on Saksa keeles, leidub Õp. E. Seltsi käsikirjade kogus „AA nr. 214 Mappe IX“ all. Pealkiri „Die Sage vom Kallewi poeg, von dem Hrn. Dr. Faehlmann“ ei ole mitte Fählmanni enese käega kirjutatud, on vistist G. Blumbergi poolt, niisama nagu sinise pliiatsiga kirjutatud aastaarv „1839“, mis vist kirjatöö kirjutamise aega peab tähendama.. Kirjutuses ette tulevad eestikeelsed laused ja sõnad on „“ märkide vahele palgutatud. Kirjutus ilmub siin trükkis esimest korda.]

Täna tahan ma teile rea muinaslugusid (Sagencyclus) ette kanda. Muinaslugudel on aga seda suurem väärtus, kui me ka selle rahva tundma õpime, kelle päralt nad on. Nii mõnigi on aastate kaupa Eestimaal elanud, ei ole aga rahvast mitte tundma õppinud, nii mõni on koguni seal sündinud, üles kasvanud ja meheks küpsenud ja ei tea eestlasest midagi rohkem, kui et ta mitte-saksa keelt kõneleb, musta kuube kannab ja mees on, kes Linné süsteemis nii umbes seda vaheruumi võiks täita, mis inimese ja veolooma (Vieh) vahel on. Vildakud vaated tekivad eelarvamistest ja puudulikust tähelepanemisest. Vaatame meie aga eestlast ilma eelarvamiseta, ilma prillita, teravalt oma enese silmadega, siis leiame meie, et ta üsna tore (herrlich) inimene on, mitmet pidi küll piiratud arusaamisega, aga ainult sellepärast, et tal juhus on puudunud haridust saada, auus,

kannatlik, sügava meeleoluga ja niisuguse iseloomu kindlusega, mis tihti paindumatuks, kangekaelseks, jonnakuseks muutub. Sakslane on 700 aasta jooksul kõik teinud, mis ta jõus oli, et eestlast veoloomaks alandada — tal ei ole see korda läinud; sõda ja katk on sellel õnnetuseajal siin maakeses sagedamine ja vihasemalt möllanud, kui vast kuski mujal ja siiski on eestlane armastuse Jumala ja oma isamaa vastu alal hoidnud; uued olud, mis maa ümber muutsivad, uus usk, mis ennast tema endisele lihtsale jumala-auustamisele karmilt vastu seadis, ei ole siisk jõudnud ka teda ennast ümber muuta. Eestlane on osalt veel selleks samaks jäänud, nagu teda Bremeni linna kaupmehed 700 aasta eest leidsivad.

Mitmest küljest võib vaatleja kätsuda Eesti rahva elule ligineda ja igal pool leiab ta täit rahulolemist. Kui jutumees tahan mina teid täna eestlase muinasjutu ilma viia. Ühest ilusast muinaslugude ringist tahan ma seda siin edasi jutustada, mis minu, kahjuks liig puudulik, meelespidamine veel ära pillanud ei ole. Ma mõtlen lugu eestlaste peakangelasest, nende toredast Kalevipojast („Kallevi-poeg“). Ma tahan katsuda kõik ühise raami sisse mahutada ja sellele ainult ümbruse juure lisada minu enda poolt hiljuti läbi elatud ajast.

Ühes suures pealinnas tuli kord suur riigipööre ette. Tegevail isikutel oli põhjust sündmusi maailmale teisiti näidata, kui nad tõesti olivad. Sellessamas linnas elas se korral üks väga kuulus ajalookirjanik. Et sellel võimalik ei oleks sündmusi just nõnda kirjeldada, kudas nad ette tulivad, pandi ta kaugel olevasse vangimajasse kinni. Pööre algas salajas, pääsis siis valjult ja hirmutavalt linnas möllama ja lõppes karjuvate ja kärarikaste sõjaväe väljaastumistega. Kui kõik möödas oli, lasti kardetud ajaloolane jälle priiks. Ta tunneb rõõmu oma uuest vabadusest, tahaks aga ka oma ajaloolase-uudishimu vaigistada ja läheb oma vana sõbra, ühe matematikuse poole, kes just keset linna elas ja kelle akente all mälestusväärilise pöörde tähtsamad üksikud sündmused olid aset olnud. See ei teadnud aga mitte midagi — ta oli parajasti tähtsa matemaatilise küsimise harutamise kallal ametis olnud ja tõendas, viimastel päevadel olevat linnas sügav rahu valitsenud, nõnda et miski asi teda tema töö juures ei ole eksitanud. Aga ajaloolane, kes praegu oma vangistusest oli vabaks lastud, jutustas temale kõik vähemadki üksikasjad pöörde kohta mis nüüd juba lõpetatud oli ja mis sõbra akna all oli sündinud, ilma et see midagi oleks märganud. Ma tõin oma

jutustuse sissejuhatuseks selle loo, et näidata, kudas silm, asjast arusaamine ja ametikutse inimest tähelepanejaks teevad ja et väga kergesti seal luuletust nähakse, kui asjadest jutustatakse, mida ju ometi ka oleks pidanud nähtama, kui nad tõesti oleksid ette tulnud.

Loodus pühitseb meie põhjamaal iga aasta lühikest aga ilusat õnneaega. See on juunikuu. Puud ehivad endid oma toredasse ehtesse, taimed ja lilled õitsevad lopsaka iluduse sees, loomariik elustab kõike. Helde loodus on seda lühikest õnneaega veel selle läbi pikendanud, et lühike, valge öö ainult meeldiv osa natuke muudetud päevast on; peaaegu iga kümne verstaga Soome lahele igemale võidavad juuni ööd silmapaistvalt heledust ja ilu uure.

Selle kõige ilusama aastaaja sisse langeb üks Eesti talupoegade pealt näha hoopis ükskõikne töö, nimelt teedeparandamine. Igal külakonnal on teatud osa nõnda nimetatud maanteed (Landstrasse) ära teha. Kas just see aeg teedeparandamise jaoks kõige kohasem on, ei tea mina, võiksin selle juures koguni kahelda, igatahes on see aeg põllutööde puhkeaeg. Kes aastat 20—25 tagasi reisi läbi Eestimaa tegi, leidis iseäralise kirju ja lõbusa elu maanteed peal ja ligikonnas, iseäranis õhtul ja öösel. Teed parandama läks harilikult peremees ise ja võttis poistest ja tüdrukutest need ühes, kes mööda läinud aastal tema iseäralist rahulolemist olid ära teeninud. Kõik see aeg oli pidu- ja lõbu-aeg. Vanad sõbrad, tuttavad ja sugulased tervitasivad siin üksteist ja mõistsivad üksteist kergesti leida, kuna ju igal kogukonnal oma kindlaks määratud teeosa teha oli; õhtuti ja öösel seltsisivad ka teeäärased elanikud külaliste juure; seal kõlasivad siis ühised laulud, osava kitsesarve puhuja ümber kogusivad imestlejad pealtkuulajad, torupilli hääle järke tantsiti kõrtsides ja tasase tee peal, jutumeeste ümber kogusivad metsa tihnikusse ehk koguni vana halli, paganaaegse jumala auustamise kohtadele uudishimulised kuulajad.

Kui Tallinna maanteed mööda umbes 50 versta ära käia, siis märkad kummagil pool teed natuke maad eemal paksusid metsi; need liginevad teele ikka rohkem, varsti hakkavad tee ääres põllud metsasalkadega vaheldama ja viimaks leiad ennast ilma tähelepanemata üsna metsast ümber piiratud. Oma kuulajaid palun ma endale ette kujutada, et me 66 versta Tartust eemal oleme: siin läheb tee kahte harusse, pahemat kätt pöörab tee Tallinna poole üle Piibe, paremat kätt Rakveresse ja Narva. Mõlemate

teeharude vahel on iseäranis paks segamets: kõrged kased, lepad ja okaspuud. Ühel sarnasel teeparandamise õhtul oli siia metsasalusse seltskond teeparandajaid aset võtnud. Nad olivad lagedama koha valinud, mida kõrged kuused ja tihe noormets ümbritsesivad. Keskel helendas lõbus tuluke, virgad tütarlapsed ja nooredmehed kandsivad kuiva hagu juure, et tuli ära ei kustuks, vanemad inimesed lamasivad oma rahvuslise kombe järele tule ümber kõhuli maas, pead küünarnukkide peale toetades. Salga keskel oli vanamees lumivalge habemega, kes oma kuue maa peale oli laotanud ja selle peal istus. See oli jutumees (Sagenmann). Praegu olivad seltskonna nooremad liikmed tema poole palvega pöörnud, et ta lugusid Kalevipojast jutustaks. Korruga kuuludub tähendatud platsi kõrval põõsastikus kahin ja tulevalgele astub võõras, mitte küll täitsa rahva riides ja olekuga, aga siiski ligikaudu niisama: püss käes, nahkmüts vabalt lühikeseks lõigatud juustel, turba karva must linane kuub seljas. Vanamees pöörab silmad uurivalt sinnapoole, kust okste ragin kuuldu, ja nagu ninaga uurides hüüab ta: Ma nuusutan saksa haisu! Aga kindlal sammul ligineb võõras ja teretab: Ma toon terviseid Kalevipoja mõõgalt. See tervitus oli juba soovituskiri. Siiski hüüdis üks 40:line seltskonna hulgast. Tänu, aga enne kui sa meie hulka jääd, kumarda õhtu poole (?). Patetiliselt pööris võõras auuvärt seltskonnale selja, tõmbas kuue hõlmad laiale, kumardas peaga nii madalasse, et ta jalgade vahelt võis seltskonda näha ja hüüdis¹⁾. . . Kuna seltskond heakskiitvalt naerma puhkes, heitis võõras ennast tõsiselt teiste kõrvale pikali, nagu tõrjuks ta muud usaldamise proovid sellega tagasi, sidus püssikuke ümber rätiku ja kutsus vanameest üles juttu alustama. Vanamees valmistas ennast ette, keha ringutamiseaga nagu oma tähtsust üles näidates, tõmbas käega üle silmade ja habeme, kõhatas ja algas:

Armsad lapsed! Teie istute siin pühal pinnal. Aastad on minu juuksed valgeks pleekinud, ma olen palju mõtelnud ja kaalunud, aga minu mõtlemise lõpp on nüüdki veel, et meie vanad mälestused ja muinaslood ometigi midagi väärt on. Mis sakslane teile pakub, seda ärge pidage igakord mitte heateoks, ja mis ta ütleb, ei ole mitte igakord tõde ja tarkus. Saksa tarkusel ei ole kord meie keskel edu ja kui ta meile ühe käega annab, siis on teine

1) Käsikiri on siin kohal kahjuks nii raske lugeda, et mõttest võimata on aru saada.

käsi juba valmis võtma. Meie vanu mälestusi tahetakse meilt võtta, kuna neid kas talupoja „loriks“ ehk paganausuks ja ristiusu vastaseks tunnistatakse. Ma olen hea kristlane ja armastan siiski vanu mälestusi. See koht, kus me istume, on tähelepanemise väärt koht: siin puhkas „Kalevide“ lõuna ajal omal reisil Tallinnasse. Ta murdis puud kokku ja puhkas nende peal, nagu meie aja inimesed õlgede peal; näete, selle koha peal ei kasva ühtki puud ja ometi seisavad ümberringi kõige kõrgemad palgid. Nii sagedaste kui ma selle koha peale astun, tuleb mul värin peale, mitte niisugune nagu sakslast nähes, mitte ka nii nagu kirikus, vaid nii umbes nagu surnuaial, kus nii palju kallid omakseid ja sõpru puhkavad.

Kes oli siis „Kallewipoeg“? Tema oli, lühidelt öeldes, üks meie seast, vanade jumalate sugust ja Vanaisa (des Alten) pailaps. Ta tegi tööd ja kannatas ühes meiega ja meie eest, ja mis ta ütles ja tegi, seda peaksime meie meeles pidama.

Vana „Kallev“ oli vägev valitseja üle maa ja mere olnud ja kui tal surm ligi jõudis, ütles ta oma armsale naisele: Sul on 2 poega ja oled 3:ndaga raskejalgne. Kolmas poeg, kes veel sündimata on, peab kõige rohkem minu sarnane olema, teos ja olemises. Oma valitsuse valda ei taha ma oma poegade vahel mitte jagada, sest osad on nõrgad ja söövad üksteist ära. Kui kolmas ka täis on kasvanud, siis lasku liisk otsustada. Ta suri. Tema armas naine leinas teda nuttes, kaevas oma kätega haua, pani tema sinna ja kandis kiva mälestuseks hauale. Kes Tallinnas käinud, see on seal mäge (Glint) näinud: See on tema hauaküngas, mis tema naine kokku on kandnud. Kivimürakad kandis ta tihti suurest kaugusest kokku ja nimelt oma pikkade juustega. Nii tuli ta jälle kord ühe raske kivipakuga. Ta oli veel tükk maad kaugel oma sihist, seal libiseb kivipank maha; ta istub kivi otsa ja valab suuri leina pisaraid. Pisaratest tekkis Ülemiste järv Tallinna juures ja kivi võite teie veel järve kaldal näha. Viib teie tee teid sealt mööda, kinkige paar silmapilku selle koha mälestusele.

Kolmas poeg sündis, kasvas üles ja sai vägeväks meheks. Seal seisis ta kord oma mõlema vennaga Saadjärve ääres Tartu ligi ja ütles nendele: Heidame liisku valitsuse pärast. Nad valisivad nüüd kolm ühesuurust kivi ja seadsivad endid kõrvuti. Vanem vend võttis oma kivi ja ütles: Ma pean küll esimeseks viskama, sest et ma kõige vanem olen; aga kui mind võidetakse, siis ärge

naerge minu üle, sest ma viskan ilma et sihti ees oleks. Järeltuleja võidab eelkäija, aga see on kerge asi, ta sihhib ju eelkäija tööst üle. Ja vägeva hooga viskas ta kivi ja kes sellele järke vaatas, pidi arvama, et kivi sinna lendab, kus taevas ja maa kokku puutuvad. Aga ta kukkus kiirelt ja langes teisele poole järve kaldale maha ja vesi mattis ta kinni. Teine vend võttis oma kivi, keerutas ja viskas veel vägevamalt, ja kivi kukkus just kalda peale, nõnda et vahtu taeva poole üles pritsis. Nüüd tuli kolmas, „Kallevi kallis poeg“, kõige noorem aastate poolest, kõige laiem õlgadest, kõige teravam silmist, kõige tugevam jõuu poolest. Tema kivi lendas kõige kaugemale. Maa ei ole mitte väikene, nad ei näe mitte hästi teiselt kaldalt, kus kivid maas on. Nad võtsivad ette ja läksivad järvest keskelt läbi. („Kalevi poeg“ oli veel kõige väiksem ja tal oli põhjust hüüda: „toho lombike, jubba kastab k. karvad!“ Kui nad teisele poole kaldale olid jõudnud, nägid nad, et tema kivi kõige kaugemal oli). Tema vennad jätsivad temaga jumalaga, et uusi valitsusevaldu otsida, tema oli nüüd „vallitseja“ meie maal, ja ta võttis oma kätte mõõga ja adra. Adraga kündis ta terve maa üles; vagusid võite teie näha, need on mäed ja orud, mis siin ja seal üle meie maa käivad; kõige selgemalt on nad selle järve ääres näha. Kui te Tartusse sõidate, siis pidage Sootaguse kõrtsi juures kinni ja pange mälestuseks raha ehk mis teil muidu armSAT on, kivi peale tee ääres, nagu minagi olen teinud; teiste kivide pealt korjatakse raha ära.

Võõrad ähvardasivad maale tulla, sellepärast otsustas ta maad kindlustada ja kaitsta. Ta läks läbi Peipsi, et teiselt poolt kaldalt laudu ja palkisid tuua, sest seal kasvavad tugevamad puud. Kui sa Peipsi ääres seisad, märkab sinu silm vaevalt teisepoolist kallast; tal oli pikk tee ära käia. Kui sa sell korral kaldal oleksid olnud, Alatskivi ligikonnas, kust me endale kalu ostame, siis oleksid sa rohkem näinud, kui sa seal praegu näed. Kaldal seisis sassis mees, inetu nagu öö, silmad mädased, nagu kadedusel kunagi; ta toetas rusikaid vastu puusa ja puhus Peipsi peale ja ajas selle lainetama, nõnda et seal suured lained tõusivad. Ja kaugel õhtu pool ilmus rändaja nähtavale, raske koorem õlgadel, ja veel oli ta kaldast küll 10 versta eemal, seal näis ta juba nõnda välja nagu meie aja inimene. Ikka suuremaks sai ta, mida ligemale ta jõudis, koorem sundis teda kumardama ja lained kerkisivad „kõrgemale, seal hüüdis ta: „toho toho Peipse lomp; jubba tõuseb t.“ Õnnelikult hüppas ta kaldale: see oli kallis

(herrlich) „Kallevipoeg“, 12 tosinat laudu õlgadel. Ta pani koorma maha ja haaras oma mõõga, mis tema puusal rippus, ta tahtis kadedat sortsi (Zauberer) karistada, kes suured lained temale vastu oli puhunud; aga sellel olivad väledad jalad ja ta näitas oma taldu. Ta heitis nüüd puhkama ühe künka peale, mis nime all „Kallevi poja saeng“ tuttav on, pea õhtu poole, nõnda et esimesed päikese kiired teda kohe äratada võiksid, parem külg rikka lõuna poole käänatud, pahem külg „kehva“ põhja poole; oma truu mõõga oli ta lahti võtnud ja pahemale poole maha pannud. Ta jäi varsti magama, tööpingutusest väsinud. Kui tema vägevast norskamisest maa värisema hakkas, tuli sorts jälle sinna ja haaras mõõgast kinni. Aga see lamas nagu maa külge kruuvitud, sorts ei suutnud teda üles tõsta, mitte paigast liigutadaagi. Siis hakkas ta kehaga igasugu liigutusi tegema, ümises tasakesti enese ette ja riputas rohtusid mõõga peale. Nüüd haaras ta jälle mõõgast kinni ja nüüd suutis ta teda tõsta. Suure vaevaga vedas ta selle ära, aga ühest ojakesest ülehüppamisel kukkus see tema käest. Kõik katsed, teda uueste tõsta, olivad asjata. Esimese hommiku kiirega ärkas „Kallevipoeg“ ja haaras oma pahemale poole. Mõök oli kadunud. Mõök, minu truu seltsimees, kes on sind ära röövinud? Jumalad on lahked minu vastu, nemad ei ole seda mitte minult ära võtnud, harilikkude inimestele on mõõga omadused ja mõõgasõnad tundmata. Minu isa onu oli Soomes 7 aastat tema kallal tööd teinud, seitset sorti rauda tema jaoks tarvitanud, seitse sorti sõnu igapäev töö juures laulnud ja 7 suguses vees teda karastanud, meres, Peipsis, Wörtsjärves („Würzjerw“), Emajões, Ao's, Pedjas ja ...¹⁾); „wars olli walgesta õbbedast“, „kup kollasest kullast“, „siddemed seitsmekarva karist, pannal paksusta paast“. Ma tunnen sind, sorts, kellel ainult halba minu vastu meeles on; kui ma sind leian, siis pead sa karistust selle eest kandma. Liig raske oli mõök sinule aga vistist siiski, kaugele ei võinud sa minna. Ta hakkas laulma, ja kuulatas vahepeal, kas mõök ei vastaks — aga kõik jäi vait. Nüüd läks ta teda otsima. Kaua otsis ta asjata, aga kui ta üle tähendatud oja tahtis hüpata, läigib temale midagi tuttavat vastu. Aha, siin oled sa: „mõnus mõek sa verrevallaja, issa lelle iggisõja, waino wallo walmistaja“. Mõök oli hüüdu kuulnud ja läks temale vastu. Nad laulsivad siin hulk aega vastastikku teine teisele, kunni „Kallevide“ vii-

1) Arusaamata sõna.

maks hüüdis: Jää siia, mõök, mälestuseks tuleva põlvele; kui siit mõnus mees (braver Kerl) mööda läheb, siis läigi temale sõbralikult vastu; on ta mõnusam kui mõnus (ist er braver, monnus, als brav), siis laula temale vastu; tuleb aga kord keegi, kes niisama mõnus (brav) on kui mina, siis kerki ise vee seest üles ja paku ennast temale truuks teenistuseks. Ma olen mitmel sügisel Peipsi rannas olnud, vilja vastu kalu ostmas, ja kui ma sellel mälestuseväärt kohal olin, ei unustanud ma neid kohti vaatamas käimast. Ka minule on mõök oja põhjast vastu läikinud ja kord kuulsin ma koguni midagi tema hääle sarnast. Minge sinna, poisid, „Kallevide“ mõõga juure; kes teab, kas see teie keskel ei ole, kellele mõök ennast pakub?

„Kallevide“ ladus nüüd jälle koorma oma õlgadele ja rändas edasi oma elukoha poole. Kui õhtu jõudis, oli ta Luua mõisani jõudnud, ilma et talle midagi iseäralist oleks juhtunud. Seal tungivad korraga metsa paksust sorti kolm poega välja, kisuvad puid maa seest ühes juurtega üles ja hakkavad kangelast peksma. Esite katsub ta neid sõnadega eemale hoida: Siis kui ma mõõgaga käisin, siis olite teie „peidetud põesaste varjus. Toho“, ämaruses rändab vana vaenlane ja tema sellid ja ainult argpüks tungib inimesele kallale, kes ilma sõjariistuta.¹⁾ Kui hoobid ikka sagedamaks läksid, siis haaras „Kallevide“ oma 12 tosinat laudu ja hakkas ennast kaitsma. Aga iga hoobiga purustas ta ühe laua ja ikka ligemale tungisivad vaenlased temale kallale. Seal kuuldus peenike hää: „Servi, servi; Kallevi poeg!“ Kohe täitis ta juhatust ja lõi vastased nii põhjalikult põgenema, et nad huludes pakku pistsid. Kui „Kallevide“ nüüd ennast väsimusest natuke puhunud oli, hüüdis ta metsa poole: Kes oli see tubli nõuandja oma peenikese häälega? Seesama peenike hää vastas: Minia olen see, siil. — Siis tule välja, et ma sind näha ja tänada võiksin. — Ma ei või. Kui vanaisa loomad löi, unustas ta minule kasuka andmata; kui ma nüüd oma soojast samblapesast välja lähen, siis hakkab mul külm. — Katsume nõuu pidada, ütleb „Kallevide“, tule aga. — Nüüd roomas siil välja, vilets alasti loomakene, kõigest kehast värisedes. Kui K. teda nagu kord ja kohus tänanud oli, kiskus ta tüki oma kasuka küljest ära ja viskas selle siilile kätte. Täna kes kattis siil ennast sellega, aga see oli liig väike, ta võis sellega ainult selga katta. Nüüd valmistas K. omale öö-aseme. Ümberringi oli soo. Ta tõi

1) Üks arusaamata lause.

liiva ja tegi omale siia „saeng'i“ üles. Kui ta viimast kasuka täit tõi, pudeneb läbi kasuka augu liiv välja. Luua mõisa „saeng“ on sellepärast teisest otsast viltu, sest et üks osa siin puudub ja maha pudenenud on sealsamas ligidal hunikus maas. — Teisel päeval jätkab ta oma reisi edasi, aga eelse väsitava võitluse pärast oli ta roidunud ja puhkas siin kohal lõuna ajal. Nüüd seadis ta tee üle Endla soo Põltsamaa poole. Kabala läheduses pidi see olema, kus ta, kõndimisest väsinud, ühest koopast mööda sammus. Kolm noortmeest istusivad koopa suu ees ümber tule, mille peal katel kees.

Neljandal õhtul jõudis ta sinna, kus nüüd „Pip'i“ tee ääres Raudoja kõrts on. Päike saatis oma viimased viltu kiired maa peale. Ta heitis siia pehme sambla peale maha, et siin puhata ja ööd mööda saata, muredega kooramatud pead käe peale toetades. Aga varsti sai uni tema üle võimust. Midagi sooja ja niisket tundub tema pahema külje all. Ta tunneb seda, suikuma jäädes, aga ta ei saa asjast hästi aru. Teie, noored inimesed, teate küll, kudas sellega lugu on, kui te suikuma olete jäämas ja unenäod (unekujud) järkjärgult tõsise elu kinni katavad; esite taganevad nad veel, on läbipaistvad kui aur, ja lasevad asju veel läbi näha, aga nad muutuvad tihedamaks ja selgemaks ja ikka tumedamaks muutub tõsine elu. Sügavast unest ärkad silmapilk erksalt, poolunest aga mitte nii kergeste, sest et ärkamast tõrgud ja meelepäralisi unekujusid mitte ära peletada ei tahaks. „Kallevide“ oli ka parajaste meeldivate unenägede valda saamas, ühe sõnaga, ta ei ärkanud mitte üles. Aga hädaoht oli suur. Soe niiskus kerkib ja — tüdrukud, pöörge näod tule poolt kõrvale, et teil tarvis ei oleks homme poiste poolt nokkimisi kannatada häbipuna pärast.

Kui vanamees seda oli ütelnud, hüüdis üks julge tüdruk: Noh, mis seal siis on, kes peab siis nii vanade lugude pärast häbi tundma; vanajutud on mõnikord küll libedad — aga kes saab sinna parata; meie ei ole ju neid loonud. Me vaatame kõrvale, jutusta aga edasi.

Vanamees kõneles edasi. See niiskus kerkis ja kattis „Kallevide“ juba puusadeni. Seal ärkas ta ja haaras kohe käega oma..., sest ta arvas, et see süüdlane on. Aga kui ta silmi oli õõrunud, näeb ta, kust veeuputus tuleb. Sortsi tütar on maha kükitanud, ühe jalaga ühe mäe peale toetades, teise jalaga teise mäe peale, ja saadab vägeva veteoja alla orgu, et magajat „Kallevidet“ ära uputada. Meie kangelane tõuseb pool istukile, haarab ühe

ligidal oleva kivi ja viskab sellega nii osavaste, et ta veteallika silmapilk kinni sulub. Siin lõppes nüüd sorts armetumalt ja aja jooksul on ussid tema vintskest kehast jagu saanud; aga süüdlane liige ühes sulguva kiviga on sinna jäänud igaveseks mälestuseks. Kui te Tallinnasse sõidate, siis käib teie tee Raudojast mööda. Küsige aga seal, kus „Neitsi v...o allikas“ on. Teile näidatakse seal määratu suurt kivi, ühe mäe külje sisse kiilutud, ja selle tagant keeb ühest mustast august allikas välja, mis oma vee Raudojasse kogub. Raudojast sõidate teie Tallinnasse minnes läbi; vanade tarkade inimeste nõuu järele laske oma hobusid küll sealt juua, aga ärge ise jooge, sest teie teate nüüd, mis lugu sellega on.

Ainult 40 versta pidi „Kallevi poeg“ nüüd veel kuni koduni käima ja järgmisel päeval käis ta selle tee ära, ilma et talle midagi iseäralist oleks juhtunud; vähemalt ei ole minul teada, et teda selle tee peal veel edasi oleks kimbutatud ehk kinni peetud. Kodu ehitas ta mere randa linna ja valitses siit maa ja mere üle.

Vanamees näis siin lõpetada tahtvat, ta haaras ka tõepoolest oma kepi ja ütles: Nüüd, lapsed, on aeg üht silma kinni panna, et varsti jälle värskelt töö kallale minna; kahe silma kinnipanemiseks on aeg küll liig lühikene; sest kuulge, lõoke laulab juba jälle. Aga paludes tõusid kaks noortmeest üles, istusid vanamehe ligemale ja ütlesivad: homme õhtu sõidame meie ju jälle koju ja millal on siis jälle võimalik jutustada ja kuulata? Lõoke ei ole see mitte, see ei lõõrita veel; see on ööpik, või on ta mõni rahutu koer Edra külast. Lase kuulata, mis „Kallevi poeg“ muidu veel tegi ja kannatas.

Vanamees raputas eitades pead ja ütles: Teie noored inimesed ei saa kunagi täis; vististe ei ole teie seas ühtki, kes neid lugusid juba kümnet korda ei oleks kuulnud. Mina olen vanamees ja ei suuda enam tervet ööd üleval olla. Jõulus ja uuelaastal oleks ju jälle võimalik jutustada. Aga nooredmehed ajasid edasi paludes peale ja vanake pidi vastu tahtmist ja rohkem ainult küsimiste peale vastates veel üht ja teist ette kandma.

Järgmist jutustas ta veel.

Maa on täis tähtsaid kohtasid ja kui neil kohtadel keel oleks, siis jutustaksivad nad palju, kudas kallis (herrlich) „Kallevide“ vaenlasi taga ajas ja sortsu sugu võitis. Õnn võitluses on vaheldav ja temalgi ei olnud alati rõõmu-

päevad; kui ta aga surma ei oleks saanud, siis ei valitseks võõrad tema maad ja tema rahvast.

Soome lahe randa olivad vaenlased maale tulnud, ja tema jõudis neile oma sõjaväega Assamalla küla juures vastu, Väike-Maarja ja Rakvere vahel. Kudas ta neid siin taga ajas, ja kindlaste ei oleks ükski neist oma laevu enam näinud, kui talle mitte õnnetus ei oleks juhtunud. Ta ajas oma suure hobuse seljas vaenlasi taga, aga hobune eksis ühe hüpanguga. Ta pidi ühe mäe tipult teise otsa hüppama, aga kaugus oli liig suur ja hobune kukkus kahe mäe vahele maha, nõnda et jalad sügavasse maa sissetungisivad ja kõht lõhki läks. Pahaselt seisis kangelane oma truu looma surnukeha juures ja vandus selle koha ära, kus ta hukka sai. Jää sooks kuni maailma otsani ja ole ainult konnadele eluasemeks; inimene hoidku ennast sinust eemale ja pöörgu kõrvale oma silmad sinu inetuma kuju poolt. Ligida mäe pealt näete teie seda sood, mis hobuse lõhkenud kõhust tekkinud, ja parajas kauguses neli auku, mida hobuse jalad tekitanud.

Aga mitte alati ei olnud õnn tema poolt. Ükskord hävitas raudriideliste jõud tema sõjaväe. Ta läks nüüd ära Koiva (Aa) jõe tihnikutesse ja toitis ennast siin kaladest ja vähkadest, mida ta ise püüdis. Seal tulevad kolm raudriideliste saadikut ja nõuavad, et ta alla heidaks. Põlgdusega pööris ta neile selja. Seal tõmbavad need aga oma mõõgad välja, et teda selja tagant surmata, kelle palge ees nad kartsivad. Aga ta märkas nende nõuu ja pööris ennast vihaselt nende poole: Arad memmed, salakavalad mõrtsukad! See mõök, mis „Kallevide“ surmab, peab ühe parema mehe puusas rippunud olema. Ma võiksin teid vigastada ja siis teid teie omaste poole tagasi saata, aga auutu karistus häbistab karistajat niisama kui karistuse kannatajat. Sellega haaras ta kõige ligemal seisja raudkübara tutist kinni, keerutas meest ümber oma pea, ja kohin sündis, nagu siis, kui kotkas läbi õhu lendab. Ta paiskas tema maa sisse rinnust saadik. Ühes sellega haaras ta teisest mehest kinni ja keerutas teda õhus, ja kohin tõusis, nagu siis, kui maru kuuse okstes mühiseb. Ta paiskas tema maa sisse lõuast saadik. Ta haaras kolmandast kinni, keerutas teda ringi, ja mürin tõusis, nagu siis, kui välk taeva all sähvib. Ta paiskas tema maa sisse, nõnda et ainult osa tema raudkübarast veel näha oli; ta astus jalaga peale ja midagi ei olnud enam näha. See sündis Koiva jõe ääres, kus mõisa sild praegu on.

Pea pärast seda tuli jälle üks vaheltsobitaja ja leidis teda Koiva jõe äärest Sillaotsa juurest ühes ütikeses sügavais mõtetes ja kurbduses oma õnnetuse üle. Kaua kõneles võõras ja niisama kaua kuulas „Kallevide“ tummalt pealt. Viimaks ütles ta: Mispärast aega tühjade sõnadega raisata; mine kaldale, mul on seal vähjapüümis sisse pandud, vaata, kas vähkasid on otsa hakanud. Võõras läks ja leidis ühe palgi vette pandud; küll võttis ta kõik oma jõuu kokku, aga raskus käis üle tema jõuu. Seal tuleb „Kallevide“ ise, võtab palgist kinni, tõstab ta kerge vaevaga veest üles, ja ennae, palgi otsas ripub terve hobune vähja söödaks. Ta pöörab nüüd karistava pilguga vaheltsobitaja poole ja ütleb sellele: Mine omade meeste juure ja jutusta neile, mis sa näinud oled. Ma olen selleks liig vägev, et teie teenriks hakata, ja elamiseks ei ole mul teid tarvis.

Edasi jutustama ei saadud vanameest kudagi enam. Võõras oli tänini väga tähelepanelikult kuulunud ja kui nüüd teiste palumised asjatakse jäivad, küsis ta: sa ütlesid, vanake, ta olevat hukka saanud; ütle meile vähemalt, kus ja kudas.

Hea küll, seda peate veel kuulda saama. Tema mõök oli Peipsi ligidal ojakeses ja teil on vististe veel need sõnad meeles, mis ta mõõgale hüüdis: Kui see ojust läbi läheb, kes sind on kandnud, siis lõika tal jalad otsast ära, nii et ta haledat surma sureks. Ta mõtles sellega sorti, kes mõõga temalt ära oli varastanud ja ära viinud. Aga, minu armsad, juba vanast oli niisama kui meiegi ajal: õiglase meelega mees mõtleb vähe selle peale, missugused kavalsused teda paremalt ja pahemalt poolt oodata võivad, ja läheb oma otseteed. Auus mees annab tihti iseendale hoopisid ja tigidad rõõmustavad, kui ta langeb. Oh „Kallevide“, poleks sa mitte neid sõnu oma mõõgale hüüdnud! Ta jalutas kord Peipsi ääres ja kuna üks ojake tema tee peal ees oli, tahtis ta ojakesest läbi minna. Aga kas ei olnud tema see, kes mõõka oli kandnud, mis nüüd siin oja põhjas lamas? Mõlemad jalad lõikas mõõga tera temal ära, nõnda et kallis (herrlich) „Kallevide“ valu pärast valjuste oigas. Vaevaga roomas ta ojust välja ja heitis ennast meelt heites maha. Tema keha kattis vähemalt ühe vakamaa osa maad, aga tema surma-oigamine täitis ruumi maa ja jumalate eluaseme vahel, kes tema sõbrad olid, ja leinamine tema pärast on kestnud tänapäevani ja kestab veel edasi, — niikaua kui Eesti keel kõlab. Ja taevalised sõbrad tulid tema juure ja valasivad terveks tegevad rohtude

mahla tema haavade peale, aga need haavad olivad surmavad. Pahad on haavad, mida vaenlane meile lööb, pahemad on haavad, mis sõbra käega löödud, kõige pahemad on need, mis inimene iseenesele lööb. Seal lamas nüüd muidu nii tugev keha liikumata maas, armuheitmata surma poolt vangi võetud. Tema kustunud silm aga lõi särama vanaisa elumajades. „Silm tal särras selgeeste, taeva tadi tarreessa“. Vaim, mure paelust pääsenud, lehvis üles õndsate jumalate elumajadesse. Aga vanaisa sai murelikuks: vägev mees oli suuri tegusid toime saatnud ja palju vaenlasi võitnud; kui ta taevas ilma tööta on, siis võiks ta julgeid naljatusi ette võtta, mis jumalatele mitte armsad ei oleks. Temale pidi mingi amet antud saama. Kurat ja tema sellid olivad sellel ajal vanaisa vastu sõnakuulmata olnud ja „Kallevide“ oli näidanud, kudas ta nendega valmis saab. Temale anti siis ametiks põrgus korra järele vaadata ja kuratit karistada, kui ta vanaisa sõna ei taha kuulda.

Siin jäi nüüd jutustaja vait, ilma et kuulajad enam oleksid mõjunud. Aga ka kuulajad pidivad rahule jääma sellega, mis juba jutustatud, sest „Kallevide“ surm oli ju temast jutustavate lugude loomulik lõpp. Et aga vanake peale selle veel „Kallevi poja“ üle jutustada teadis, näis kindel olevat.

Minu lugejad mäletavad, et üks võõras mees teeparandajate sekka oli tulnud ja et teda omaks meheks peeti. Vanake oli jutustamise ajal teda vähe tähele pannud, ka muu seltskond hakkas teda alles siis teravamalt silmitsema, kui ta vanakese poole palvega pööris „Kallevide“ surmast jutustada; kahtlevad pilgud pöörsivad tema poole. Iseäranis oli üks vana emake teda teraselt silmitsenud ja kui vanake oma jutu lõpetas, andis ta võõrale märku kõrvale pöösastikku tulla. Ta ise tuli natuke kõveramal teel ka sinna, et teda tähele ei pandaks. Siin ütles ta temale tiiblisid sõnad mahasurutud häälel: Pojuke, kas sa tunned mind ära? Mina olen ju Endla vana; mineval suvel olid sa minu onnis kaks korda ööd, siis pidasin ma sind meie meheks ja jutustasin sulle mõndagi, mida sa täna teist korda kuulsid. Aga ma olen nüüd sellele arvamisele tulnud, et sa siiski meie hulgast ei ole; ometigi tahan ma sind hoiatada. Poisid on ära tundnud, et sa võõras oled ja et sul saksa hais juures on, ja tahavad sinu mälestusest seda, mida sa kutsumata oled kuulanud, rusikatega välja kloppida. Katsu siis putket panna. Mine paremat kätt, seal on soo, sinna ei tule nad sind taga ajama; mine jul-

geste soost läbi, ta ulatab sulle vaevalt nii kõrgele kui Kalevide'le Peipsi.

Ma tänasin hea nõuu eest ja olin pea lähemal maanteel ja oma tagaajajate käest pääsenud.

* * *

Eesti¹⁾ muinaslood on veel raamat aja hamba all; aeg on oma tormide ja vihmavalangutega seal sees ümber möllanud, ja mõnigi rida on kustunud ja mõnigi leht ära rebenenud. See väike kirjutus tahab rohkem edasiuurimiseks ergutada, kui midagi täielist pakkuda. Muinasloo kohad on üles tähendatud, võetagu niidi otsast kinni, enne kui ta hoopis katkeb.

Lisad Fählmanni paberitest Kalevipoja üle. (Vististe Blumbergi poolt.)

„Vissako mees kivvi õiete kaugele; tulleb teine, viskab veel kaugemale. Sest esimene viskas tühja tuulde, agga teine jo sihhib üle esimesse mehhe kivvi,“ nõnda ütles juba „Kallevi poeg“, kui ta Saadjärve ääres oma vendadega liisku heitis.

Eesti muinaslood (Esthnische Sagen).

[Ilmus Õpetatud Eesti Seltsi toimetustes I, 1. Dorpat, Leipzig. Lk. 38—47. Tsensuri poolt lubatud 1. mail 1840. Muinaslood ise on Eiseni toimetatud „Fählmanni kirjades“ juba varemine tõlgitud; kõik Fählmanni seletused nende kohta ilmuvad siin esimest korda eesti-keelses tõlkes.]

Ma olen lubanud meie Eesti Seltsile mõned Eesti muinaslood teatada. Kohe alguses pean ma meelega tulema, et ma ainult puudulikku pakkuda võin. Ma elan juba kaua aastaid ühes Eesti maakonnas, kus mingisuguseid lugusid ega laulusid ei ole; ma võin siis ainult seda jutustada, mis ma oma noores põlves olen kuulnud ehk hiljem läbi reisides rahva lukustatud suust olen välja meelitanud.

* * *

1) Alamal seisvad read olid pliiatsiga kirjutatud, aastal 1869 olen ma nemad tindiga üle kirjutanud. Blumberg.

Raskusi igasuguseid ilmub muinaslugude uurijale tee peale ette, mille hulgast ma tähtsamad siin nimetada tahan. 1) Eestlane ei jutusta sakslasele ühtki muinaslugu. Paris eestlane on midagi muud, kui eestlane Tartu ümber. Temal on mälestusi paremast minevikust, ta teab, et sakslane temalt vabaduse ja õnne on ära riisunud, ja isade viha oma rõhujate vastu on poeg pärinud. Isa jutustab oma lastele isamaa õnnelikumast minevikust, kangelaste tegudest ja kadunud jumalatest; — sakslase ees on tema suu lukus. Ma olin küllalt Eesti keelega tuttav (hinlänglich kundig), nõnda et ma seal, kus mind ei tuntud, ilma tähelepanemata rahva sekka võisin astuda, ja kuna mul mõned muinaslood juba tuttavad olid, siis oli mulle sellega ühtlasi nagu Ariadne lõng kätte antud. Jutustada ja jutustada lasta aitas mind sügavamale asja sisse tungida. Ma pean ainult kahetsema, et ma seda mitte plaanilikumalt ja põhjalikumalt ei teinud. Mul oli igatahes asja vastu huvitust, aga ma ei teadnud, et minule ennast varandus avas, mida mitte igaühele ei avata ja mis kahjuks kõige uuemal ajal täitsa kaduma minna ähvardab. 2) Kuski on lause välja üteldud ja põhjendatud, et ristiusk palju rohkem vana Kreeka ja Rooma kunstivarandusi ära on hävitanud, kui vandalid, gootlased ja nende seltsimehed. See lause mak-
 sab mutatis mutandis ka Eesti muinasaja kohta. Kes eestlaste allaheitmise lugu sakslaste poolt tunneb ja rahva haletsemiseväärt seisukorda viimastegi neljakümne aasta jooksul näinud on, see võib seda tõendada. Võitja rahvas šegab ennast aegamööda võidetutega; mitte nõnda ei olnud lugu siin. Eestlaste vastu kuulutati ristisõda välja ja raudriietes keskaja-mehed ei toimetanud siin teisiti kui Palestiinas, kõikide oma toore rusikaõiguse aja usuliste ja rüütliliste eelarvamistega. Varanduste omandamine ja hea elu — see oli hüüdsõna. Et eestlast kindlaste ja täitsa orjaks ja veoloomaks teha, pidi temalt kõik, mis temale iseseisvat minevikku meele tuletas, ära võetud saama. Ainult tema keel jäeti temale kui orja tundemärk. Kui pühadust on eestlane kunni tänini mõndagi oma endistest mälestustest alal hoidnud, laulud ja muinaslood; ka mõndagi vanast jumalate teenistusest võis veel mõni aasta tagasi leida. Aga meie päivil ähvardab kõik hukka minna, sellest ajast, kus vagatsemine (Pietismus) sügavamale rahva elusse hakkab tungima. Rahvale keelatakse ära rahvalaulusid laulda ja muinaslugusid jutustada ja hävitatakse nüüd ka kõik paganaaegse jumala auustamise jäänused, ilma et enne seda vähemalt ajaloo uurimise õiglasi nõudeid täide-

taks. Teie näete, et selle põhjal ikka raskemaks läheb muinaslugusid kuulda saada.

Rahvalugude keele kohta pean ma seda ja teist nimetama. Kui ma Teile siin Eesti muinaslugusid Saksa keeles jutustan, siis küsite teie küll, kas sarnane keel eestlaste kohta liig kõrge ei ole. Aga ma võin kinnitada, et ma Teile võimalikult õige (genaue) ümberpaneku pakun. Ühes järgnevas ettekandes tahan ma näidata, et Eesti keel, sellest hoolimata, et rahvas peaaegu 1000 aastat orjuses on elanud, väga haritud ja rikas keel on, muidugi aga teatavates piirides. Kant'i „Mõistuse arvustust“ oleks raske Eesti keele ümber panna; Eesti rahvalauludes ja muinaslugudes valitseb aga nii osav ja õrn (weich) keel, et Saksa keelgi vaevalt selleks ulatab, kõike truult edasi andma.

Ma lubasin kõige pealt muinaslood, mis Tartu ja tema lähema ümbruse kohta käivad, teile jutustada, ja pean herrasid veel enne Tartu ja Emajõe tähtsusega tutvustama. Emajõe kaldad on eestlasele klasiline maapind. Tartu¹⁾ on kindlaste kaua enne Venet ja Saksa aega tähtis koht. Siin oli esimeste inimeste paradisi (Wonnesitz), siin laulis luulejumal oma südamesse tungivat kiidulaulu (seinen herzergreifenden Hymnus), siin keedeti keeled ja ühes lähedases ojakeses lamab „Kalevide“ läikiv ja laulev mõök. Üks vana rahvalaul kõlab: „Ei kõigile ei õnneks antud“ (vaata lk. 36).

Ja imelik, Tartu eestlane ei tea midagi neist lugudest, kuna selle vastu eestlane Paide või Rakvere ümbrusest iga asja Emajõe ääres ja Tartu juures nimetada teab. Ma mõtlen mõnda selle mõistatuse selgitamiseks ühes hilisemas ettekandes ette tuua.

Esimene lugu.

Emajõe sündimine. Paradiis. Elajate töö, tasu ja karistus.

Seda lugu jutustatakse peaaegu ilma mingi muudatuseta koguni kõige kaugemateski Eestimaa nurkades. Tartu eestlaste suust olen ma vaevalt mõne riisme kuulnud.

Vanaisa oli maailma (Erdscheibe) loonud ja selle üle sinise taeva välja laotanud, säravate tähtedega ja hiilgava

1) Nimi on eestikeelne ja võis alguses „Tara paik“ kõlada (mis vana Saksa nime Tarapat meele tuletab); kui venelased kindluse ehitasid, tekkis vist küll uus nimi Tarto (Tarato, paganate linn). F.

päikesega. Maa peal kasvasivad ja kosusivad taimed ja elajad tundsid lõbu oma elust. Aga elajad ei kuulunud mitte vanaisa käsku; nad hakkasivad üksteist taga kiusama ja vihkama. Seal kogus ta nemad kõik kord kokku ja ütles nendele nõnda: Mina olen teid loonud, et igaüks oma elust rõõmu tunneks, teie aga olete hakanud üksteist vihkama ja koguni üksteist maha murdma. Ma näen, et tarvis on teile kuningat anda, kes teie üle valitseks ja teid taltsitaks. Tema vastuvõtmiseks peate teie oja kaevama, et ta selle kallastel võiks asuda; oja kaevake aga hästi sügav ja lai, nõnda et kõik väiksed temas ruumi leiaksid, ja Emajõgi (Mutterbach) peab tema nimi olema. Mulda aga ärge visake mitte kuhu juhtub, vaid kandke ta mäeks kokku; selle peal tahan ma ilusa metsa kasvada lasta ja seal peab teie kuningas elama. Ka kuristikud ja orud jätkke sinna, et ta seal varju tuule, halva ilma ja päikese eest leiaks. Ma olen teid hulgana siia kokku kogunud; igaüks tunneb oma jõudu, nüüd värskelt töö kallale!

Seal lahkus ta nende seltsist, ja kõik ruttasivad töö kallale. Jänes ja rebane mõõtsivad jõe tee ära: jänes hüppas ees, rebane jooksis tema järel; tema lohisev saba tähendas Emajõe jooksutee ära. Mutt ajas esimese vao, mäger kaevas sügavas, hunt ajas hunikusse, karu kandis ära; pääsukene ja teised linnud olid ka kõik ametis.

Kui jõepesa valmis oli saanud, tuli vanaisa tööd üle vaatama. Ta oli kõigega rahul. Ta kiidab iga töolist: Mutt ja karu, teie näite ju kõige hoolsamalt tööd teinud olevat, nii et teie üleni määrdinud olete: — Hea küll, see porine riie jäägu teile kui auuriie mälestuseks; sina, hunt, oled ninaga ja jalgadega tubliste tööd teinud, sulle peavad must nina ja mustad jalad jääma. Aga kus on vähk? Ta on ju muidu üsna tragi poiss ja tal on hulk käsi; kas ta maganud on? Vähk oli just praegu muda seest välja roninud ja pahandas, et vanaisa teda ei näe. Ta hüüdis pahaselt: Vanamees, kus su silmad on, et sa mind ei näe? Nad on sul küll selja taga. — Sina ninatark, oli vastus, sellest ajast peale peavad sinu oma silmad selja taga olema. Kui vanaisa selle karistusega valmis oli saanud, näeb ta ühe hilpharaka, kes ühelt oksalt teisele lendab, oma ilusat kuube päikese häes hiilgada laseb ja oma muretumat lauluviisi vilistab. Edev kuuselind (Stutzer), hüüab ta temale, kas sul midagi muud teha ei ole, kui ennast ehtida? — Vanake, vastas lind, töö on porine, mina ei või oma kuldakollast kuube ära rikkuda ega oma hõbekarva püksa mustaks teha. Mis ütleksid sa ise siis? — Sina riidehalp,

hüüab vanamees karmilt, tänasest päevast olgu sul mustad püksid ja sa ei pea karistuseks kunagi ojast oma janu kustutama, vaid vee tilgakesi lehtedelt korjama; oma lõbusat laulu pead sa ainult siis vilistama, kui teised loomad kõik pakku poevad ja läheneva halva ilma ees värisevad.

Jõepesa oli nüüd valmis. Vanaisa valas oma kuld-
karikast sinna vett sisse, elustas seda oma hingeõhuga ja määras tema jooksu sihi.

See oli Emajõe sündimine ja nõnda oli lugu tema kaevamisel.

* * *

Teine lugu.

„Vannemunne“ laul (Järva- ja Virumaal).

Inimestel ja elajatel oli üks keel. Kas ei ole ka tänapäev veel tarku inimesi, kes elajate keelt mõistavad ja elajate juttu kuulavad. Aga see keel oli äripäiseks tarvitamiseks olemas, elu nõudmiste jaoks. Nüüd kutsuti kõik loomad üleüldisele koosolekule kokku, kus nad pidukeelt pidivad õppima, nimelt laulu, et ennast rõõmustada ja jumalaid kiita. Seal tulid siis kõik, kellel elu ja hingeõhku oli, meie doomimäe ümber kokku, kus püha hiis kasvas. Läbi õhu kuuldus südamesse tungiv kohisemine ja laulujumal „Vannemunne“ laskis ennast alla. Ta kohendas oma käharaid juukseid, raputas oma pealisriideid, silus habet, kõhatas hääle puhtaks ja puudutas oma mänguriista keeli. Ta mängis eesmängu ja laulis siis kiidulaulu, mis kuuljatel südamesse tungis, kõige rohkem aga temal enesel. Vaikus valitses kogus ja igaüks kuulas tähelepanelikult laulu. Emajõgi peatas oma jooksu, tuul unustas oma ruttamise, mets, elajad ja linnud kuulasivad tähelepanelikult ja isegi „kövversilm metsalgjas“ (das schielende Waldecho); vahtis metsapuude vahelt välja. Aga mitte kõik, kes juures olid, ei saanud kõigest aru. Hiie puud märkasivad kohisemist jumala mahatulemisel, ja kui teie hiies jalutate, tema pühalikku kohinat kuulete, siis teadke, et jumalus teie ligidal on. Emajõgi märkas tema riiete kahinat, ja nii tihti kui ta kevadeti oma uuest noorusest rõõmu tunneb, kohiseb ta, nagu ta sel korral kohinat kuulis. Tuul oli kõige heledamad toonid meeles pidanud; mõnele elajale oli tema mänguriista kõla meeldinud, teisele keelte heli. Laululinnud, iseäranis ööpik ja löoke, olivad eelmängu tähele pannud. Kõige halvem lugu oli kaladega: nad.

pistsivad pead kunni silmini veest välja, unustasivad aga kõravad vette; nad nägid suu liigutusi ja aimasid neid järele, aga nad jäid tummaks. Ainult inimene sai kõigest aru, sellepärast tungib tema laul südame sügavustesse ja üles jumalate elumajadeni. Ja vanake laulis taeva suuruselt ja maa toredusest, Emajõe kallaste ilust ja nende endisest nõiduvusest, ja inimesesoo õnnest ja õnnetusest. Ja tema laul mõjus nõnda tema enese peale, et ta palavaid pisaraid valas, mis läbi tema kuue kuue ja seitsme särgi tungisivad. Ja siis lendas ta üles vanaisa elumajadesse, et temale laulda ja mängida, ja pühendatud kõrvaldel on lubatud aegajalt kõrgelt ülevalt kaugeid helisid kuulda. Et inimesed laulu ei unustaks, saadab ta aegajalt oma saadikuid veel nüüdki maa peale. Ükskord tuleb ta ka ise jälle, kui õnne silm uueste nende aasade peal puhkab.

* * *

Kolmas lugu.

Keelte keetmine.

See lugu näib suuremal osal Eestimaal tuttav olevat; aga mitte igalpool ei jutustata teda ühteviisi täielikult. Eestlaste pilkamisearmastus on tuttav ja nimelt valab ta oma rahvalauludes kibedat pilget sakslaste, venelaste ja lätlaste üle välja, keda ta alaväärtulisteks (ausgeartete) ja tema vastu vaenulisteks inimesteks peab. Et see lugu hõlpsaste lisandusi omandada võib, on arusaadav; kahjuks ei või aga mõnel põhjusel lugu mitte täielikult ette kanda.

Inimeste arv oli kasvanud ja nende esialgne elukoht oli neile kitsaks jäänud, veel enam aga sellepärast, et nad üksteisega kokku ei leppinud. Vanaisa soovis nüüd, et nad üle terve maa laiale asuksivad, ja juhatas igale rahvahulgale tema iseäralise elukoha kätte. Et neid veel võõramaks üksteisele teha, võttis ta nõuuks igale rahvale oma isesugused viisid ja kombed ja nimed ja keele anda. Veel kord pidivad nüüd kõik rahvad järgimööda ühel teataval päeval tema ette Sini- või Katlamäele ilmuma, et oma iseäraldusi, nime ja keelt vastu võtta.

Vesi ja tuli on vaenulikud ollused, üks püüab teist hävitada. Kui aga inimene teist nendest võidule aitab, siis kaitseb ennast äravõidetu ega heida ilma võitluseta alla. Teie olete muidugi kuulnud ja näinud, kudas katalasse surutud, tulest piinatud vesi esite kiunuvaid kaebe-

hääli kuulda laseb, siis mõirama hakkab ja kõik jõuu kokku võtab, et üle katla ärte oma vaenlast kätte saada. Just selle katse võttis vanaisa ette, et tulest hirmutatud vee häälitsemisest ja liikumisest igatühele sinnatulevale rahvale keelt, nime ja iseäraldusi välja võtta.

Juba vara hommikul alustas vanaisa tööd, sest hulka rahvaid oli tulemas. Ta tegi lõbusa tulukese üles, seadis kolmjala tule peale ja pani katla saladuslise veega selle peale. Veel ei olnud ta selle sissejuhatava tööga lõpule jõudnud, kui juba üks rahvas lähenes, elav ja sale ja karmas. Kas sa näed, olete juba nii vara üles tõusnud! See meeldib mulle! Aga katel ei kee veel, kudas pean ma nüüd teie soovi täitma? Oodata lasta ei taha ma teid ka mitte. Teie peate ennast minu esimeseks rahvaks nimetama ja minu oma keel olgu teie keel. — Nii on Eesti rahval auu Vanaisa eestrahva nime kanda, tema keelt kõnelda ja vaba olla kõigist iseäraldustest, mis jõledad jumala ees ja ligimesele koormaks on. Kõigist auustatud läksid nad selle otsusega koju.

Katel täitis oma kohust ja iga rahvas leidis oma soovi täitmist. Kes tunneb kõiki siia kogunud rahvaid, kes teab neid nimepidi nimetada, ja kellel on õnnetus olnud kõikidega nõnda tutvaks saada, et ta kõikide iseäralduste piina oleks läbi kannatanud, mida iga rahvas omas enesearmastuses oma paremusteks ja auuasjadeks nimetab? Ühe iseäraldus on laiskus, teisel uhkus, kolmandal ahnus, neljandal tigheidus; aga nimetage mulle üks rahvas, mis oma pärisomadust ei kosutaks ja ravitseks?

Mõnest hiljaksjääjast ei või ma aga vaikida, kes oma hiljaksjäämisega vanaisa meele pahaseks olid teinud.

Hakkas nimelt õhtu juba ligi jõudma ja vanaisal oli heameel, et töörikas päev lõpule oli jõudmas; ühtki rahvast ei ilmunud enam ja vanaisa hakkas tuld katla alt ära kustutama. Seal ilmus korruga veel üks õige upsakas rahvas, võlsjuuksed ja jahu peas, kirjud riided seljas, terve maailma kribukrabu kraamiga ehitud. Vanaisa vaatas põlgavalt nende poole üle õla ja ütles: Aha, ehtimine on aja ära võtnud! Aga puhuge nüüd ise ja süüdake tuli uueste põlema. Piinatud vesi laskis esite oma kaebehääli kuulda: „Saks, piits! Saks, piits (Deutsch, Peitsch! Deutsch, Peitsch!), siis hakkas ta keema ja ütles: „Saksa, maksa! Saksa, maksa!“ — Hea küll, ütles vanaisa, meie ei hakka kaua aega viitma: Teie olete oma nime ja keele ja ameti nüüd kuulnud, võite ennast kõikide rahvaste ees nüüd täis puhuda ja täis ajada. Nii oli otsus sakslaste kohta.

Jälle oli tuli kustunud ja jälle tuli trobikond inimesi nähtavale. Need olivad venelased. Ka nemad saadeti karmilt minema.

Nüüd arvas vanaisa tööga valmis olevat, pillus tukid, mis veel põlesivad, kaugele laiale ja sirutas ennast murule puhkama. Seal tuleb veel salk inimesi, laisad, porised ja häbemata. — Pikk reis, halb tee, nii oli nende vabandus. — Laiskade ja vedelejate jaoks ei ole mul mingit iseäralist nime; ega te ometi ei nõua, et ma uueste tule üles teen. Aga vahest on mul võimalik vee pealt veel midagi kirja ära lugeda. Ta vaatab katlasse, aga vaht on vee peal ees; ta lükkab selle kulbiga kõrvale ja viskab ühe kulbitäie maha. Maha kukkudes teeb vaht tuttavat häält: latsch. Üsna hea, ütles vanaisa, teie nimi olgu „Latschen, Latwischen“ (lätlased) ja teie keel olgu kõigist teistest keeltest kokku lapitud. Nõnda saadeti lõpuks ka lätlased minema.

Nüüd oli töö otsas. Vanaisa läks ära. Katelt ei ole enam seal, aga tulease on veel näha. Ja kui teised kõrgustikud ümberringi päikese käes säravad, siis on Katlamägi kuni tänase päevani sinise suitsuga kaetud, ja veel tänapäev nimetatakse teda Katla- ehk Sinine mägi.¹⁾

* * *

Need on lood, mis Tartu ja selle ümbruse kohta käivad. Mitmed on vististe kaduma läinud. Vahest leidub aga tulevikus veel mõni jutt.

Lõpuks veel mõned küsimised: 1) Kehv olevik ei avalda meile midagi enam Tartu aasade endisest ilust, midagi Emajõe paradiislistest kallastest. Mis ütlevad eestlased selle kohta? Nad ütlevad: Nii mõnda suurt ja ilusat on hauda varisenud ja rändaja jalg ei aima, missuguste varemete üle ta astub. Maa ilma õnn käib ringi; päike on ära läinud, muid rahvaid ja maid oma lahke pilguga vaatama, aga ta tuleb kord jälle tagasi, lõpetab nõiaune ja toob õnnistuse ja õnne kaasa. 2) Päris eestlane kõneleb vaimustusega Emajõest ja tema endisest ilust, praegused elanikud ei tea sellest midagi. Mispärast? Nad on hili-semad sisserändajad, võib olla, vanad liivlased. Oma mõt- ted ja arvamised selle kohta tahan ma teises kohas ette

1) Pikaldase põua ajal suvel aurab mägi — tuli tahab jälle lõk- kele lüüa. Eestlased peavad seda auru kindlaks tundemärgiks, et pea sadama hakkab: vanaisa kustutab tuld. F.

tuua. Peale vähese armastuse selle maapinna vastu, kus nad elavad, ja muinaslugude mittetundmise kõneleb nende hilisema sissereändamise poolt ka see, et nad, täitsa eestlaste kombe vastu, mitte külades ei ela, vaid üksikult, üks rahvakild, mida päris eestlane heameelega oma pilke märgilauaks valib ja inimese mõistatuseks nimetab.

„Koit“ ja „Ämarik“ (Morgenroth und Abendroth).

Eesti rahvajutt.

[Ilmus Õpetatud Eesti Seltsi toimetustes, I, 3. Tartu-Leipzig, 1844].

Lühikene röömu-aeg, laulu- ja lillerikas lühikeste ööde aeg tasub meie põhjamaa elanikka kareda talve pikkade pigistuste eest. Sellel põhjamaa looduse piduajal, kus Ämarik ja Koit teineteisele kätt ulatavad, jutustas üks vanake oma ümber kogunud lastelastele „Koidu ja Ämariku“ armastuselugu ja ma jutustan siin edasi, mis ma seal kuulsin.

* * *

Kas sa tunned lampi vanaisa kijas? Praegu just on ta puhkusele läinud ja seal, kus ta kustus, läigib veel taevast tema vastusära, ja juba ilmub valguse joon teinepool, hommikutaevas, kust ta otsekohe täies toreduses jälle tervet loodust peab tervitama. Kas sa tunned kätt, mis päikese vastu võtab ja puhkama saadab, kui ta oma teekäigu on lõpetanud? Kas sa tunned kätt, mis kustunud päikese jälle põlema süütab ja teda uut teekonda taeva telgil käima paneb?—Vanaisal oli kaks ustavat teenrit sellest sugust, kellele igavene noorus oli kingitud, ja kui taevalamp esimesel õhtul oma teekonna oli lõpetanud, ütles vanaisa Ämarikule: Sinu hoole alla, tütreke, usaldan ma allavajuva päikese. Kustuta ta ära ja hoiä tuld, et õnnestust ei juhtuks. Ja kui järgmisel hommikul päike jälle uut teekonda pidi alustama, ütles Vanaisa Koidule: Sinu amet, pojuke, olgu lampi põlema süüdata ja uuele teekonnale ette valmistada. — Ustavalt täitsid mõlemad oma kohust ja ühelgi päeval ei puudunud lamp taeva võlvil, ja kui ta talvel taeva serval käib, kustub ta varemine õhtul ja algab hommikul hiljemine oma teekäiku; ja kui ta kevadel lillesid ja laulu elule äratav ja suvel oma kuumade kiirtega vilju küpsetab, siis on talle ainult lühike aeg puhkamiseks lubatud ja Ämarik annab kustuja otsekohe Koidu kätte, kes tema kohe uuele elule õhutab.

See ilus aeg oli nüüd käes, kus lilled õitsevad ja lehkavad, ja linnud ja inimesed täitsivad ruumi Ilmarise

telgi all lauludega; seal vaatasivad mõlemad liig sügavasse teineteise „sõstrakarva silmadesse“, ja kui kustuv päike Ämariku käest Koidu kätte läks, pigistati teineteisel ka kätt ja mõlemate huuled puutusivad kokku.

Aga üks silm, mis kunagi ei uinu, oli tähele pannud, mis vaikselt kesköö tunnil salajas sündis, ja teisel päeval kutsus Vanaisa mõlemad enese ette ja ütles: Mina olen rahul teie ametipidamisega ja soovin, et teie täitsa õnnelikuks saaksite. Võtke siis teineteist ja pidage edaspidi oma ametit kui mees ja naine.

Ja mõlemad vastasivad ühest suust: Vanaisa, ära riku meie rõõmu mitte. Lase meid igaveste pruudiks ja peigmeheks jääda, sest peigmehe ja pruudi põlves oleme meie oma õnne leidnud, kus armastus ikka noor ja uus on.

Ja Vanaisa täitis nende palvet ja õnnistas nende ettevõtet. Ainult üks kord aastas tulevad mõlemad nelja nädala jooksul kesköö tunnil kokku ja kui Ämarik kustuva päikese armsama kätte paneb, järgneb sellele käepigistamine ja suuandmine, ja Ämariku põsed punetavad ja paistavad taeva pealt roosipunaset, kunni Koit lambi jälle põlema sütitab ja kollakas viir taevas päikese tõusu ette kuulutab. Vanaisa ehib ikka veel nende kokkusaamise piduks väljad kõige kaunimate lilledega ja ööpikud hüüavad Koidu rinnal liig kaua viibijale Ämarikule naljatades: „Laisk tüdruk, laisk tüdruk! öpik!“

Fählmanni kirjatööde trükkitoimetaja järelsõna.

Siin lõpeb see osa Fählmanni kirjatöösid, mida praegusel ajal võimalik oli trükkis avaldada. Kahjuks oli aga just see osa suuremalt jaolt ka enne saadaval, kui ka mitte teaduslikult välja antud. Kõik tema teised tööd, mis osalt trükitult vanades ajakirjades, osalt käsikirjades seal ja teal laiali on, peavad nii kaua järke ootama, kunni mingisugune korraldus saab loodud, kellel ülesandeks oleks meie mineviku dokumente trüki läbi lugejatele kättesaadavaks teha. Millal see aeg tuleb ja kes meist seda näha saab, on muidugi teadmata. Igatahes võib siin ainult sellekohane ühisus midagi korda saata, kuna see, kõige pealt rahaliselt, üle üksiku ettevõtja jõuu käib. Selles lootuses aga, et Eesti rahvas mitte jäädavalt ühe päeva liblikaks ei taha jääda, kelle minevik, ajalugu, keel ja kirjandus, praegu ühe ja teise noorema kirjaniku arvates, alles sellest päevast algab, kus tema enese esimesed kirjanduslikud katsed trükkis ilmusivad, vaid et rahvas teed leiab, kudas ka oma kaugema mineviku dokumendid ühtekokku korraldatult ja trükitult omale kätte saada, selles lootuses jätan ma siin kümneaastase ühistöö järele kuukirja „Eesti Kirjanduse“ lugejad jumalaga.

Jurjevis, 20. juulil 1915.

J. Jõgewer.

EA 36.750-

EA 36.751

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

1 0100 00240346 3